

अनुक्रमणिका ।

पृष्ठम् ।

१. श्रीदुर्वासोविरचितं त्रिपुरमहिमस्तोत्रम्, नित्यानन्द-
विरचितया व्याख्यया समन्वितम्			१
२. खड्गशतकम्, सटीकम्			३९
३. श्रीदक्षिणामूर्तिविरचिता लोकोक्तिमुक्तावली			७८
४. श्रीनीलकण्ठदीक्षितप्रणीत आनन्दसागरस्तवः			९१
५. श्रीलोलिम्बराजकृतं हरिविलासम्			११२
६. गोस्वामिश्रीयुतजनार्दनभट्टप्रणीतं शृङ्गारशतकम् ...			१५७
७. दैवतश्रीसूर्यकविविरचितं रामकृष्णविलोमकाव्यम्,
सकृतटीकया समेतम्			१७२

श्रीमातस्त्रिपुरे परात्परतरे देवि त्रिलोकीमहा-

सौन्दर्यार्णवमन्थनोद्भवसुधाप्राचुर्यवर्णोज्ज्वलम् ।

उद्यद्भानुसहस्रनूतनजपापुष्पप्रभं ते वपुः

स्वान्ते मे स्फुरतु त्रिलोकनिलयं ज्योतिर्मयं वाङ्मयम् ॥ १ ॥

हे श्रीमातः, ते वपुर्मे स्वान्ते स्फुरतु । कथंभूतं वपुः । उद्यद्भानुसहस्रनूतन-
जपापुष्पप्रभम् । पुनः कीदृशम् । त्रिलोकीमहासौन्दर्यार्णवमन्थनोद्भवसुधाप्राचुर्य-
वर्णोज्ज्वलम्, त्रिलोकनिलयम्, ज्योतिर्मयम्, वाङ्मयं चेत्यन्वयः । हे श्रीमातर्हे
धीजननि । हे त्रिपुरे त्रितयमात्ररूपे । परात्परतरे सूक्ष्मात्सूक्ष्मे । देवि दिव्यक्रीडा-
रसपरे । त्रिलोकीमहासौन्दर्यार्णवमन्थनोद्भवसुधाप्राचुर्यवर्णोज्ज्वलम् त्रिलोकी
त्रयाणां लोकानां समाहारस्तस्या महासौन्दर्यनेवारणवस्त्रमन्थनोद्भवायाः सुधायाः
प्राचुर्यस्य यो वर्णोऽच्युज्ज्वलत्वं तद्वत्, इत्यनेन वाग्भवकूटदेवताभावना
प्रतिपादिता । उद्यद्भानुसहस्रनूतनजपापुष्पप्रभम् उद्यद्भानुो बालार्कास्तेषां
सहस्राणि नूतनजपापुष्पाणि च अनुदितसूर्यकालीनो जपापुष्पाणि च तेषां प्रभेद
प्रभा यस्य, इत्यनेन कामराजकूटदेवताभावना प्रतिपादिता । ते श्रीमहात्रिपुरसु-
न्दर्याः । वपुः स्वरूपम् । स्वान्ते हृदये । मे उपासकस्य । स्फुरतु भावनागोचरं
भवतु । त्रिलोकनिलयम् त्रिलोकं नितरां लीयते यस्मिन्, यच्छायायां मग्नं भवति ।
अथवा त्रिलोकस्य निलयमुत्पत्तिस्थानं कामकरुरूपम् । वामकेश्वरतन्त्रादौ काम-
करुरादेव सृष्ट्यादेरुक्तत्वात् । एतद्विवरणं कामराजकूटप्रभाववर्णने पृष्ठश्लोके
वक्ष्यति च । ज्योतिर्मयं ज्योतीषि सूर्यामितोमाशीनि तन्मयम् । वाङ्मयं
परापश्यन्तीमप्यमावैखरीरूपम् । तृतीयकूटस्य सौभाग्यप्रदत्वाज्ज्योतिर्मयत्वं
सारसतत्त्वाद्वाङ्मयत्वं च ज्योतिषः सामयजु शृङ्गभास्वरत्वात् । अनेन तृतीयकूट-
भावना प्रतिपादिता । एवं महात्रिपुरसुन्दरीरूपस्य त्रिविधभावनयावश्यकं सौभाग्यं
वाक्प्रदत्वं प्रतिपादितम् । अतः परं विशोद्धारपक्षे व्याख्यातम् । तत्र श्री
श्रीबीजम्, मा माया बीजम्, अतोऽतः परं त्रिपुरा त्रिवीजवती । बाला-
द्वयं तु संप्रदायबलादन्तर्मुखैरेव ज्ञेयम् । इं प्रणवः । एतद्विवरणमष्टमश्लोक-
व्याख्याने स्फुटीभविष्यति । परात् मायाबीजात्परतरा लक्ष्मीः श्रीबीजं देवीति

संबुद्धिः । त्रिलोकी त्रिकूटा तस्याश्रितयमानरूपतया कूटत्रयेण लोकत्रयव्याप-
कता प्रसिद्धैव । सौन्दर्यपदेन बालायास्तृतीयं कूटमुद्धृतम् । जगद्बोधवस्तुषा-
प्राचुर्यवर्णोच्चलमिति पदेन बालाया वाग्भवत्वं सूचितं तस्यामृतमयत्वेन वाक्प्र-
दत्वात् । उद्यदादिपदेन बालायाः कामकूटत्वं संभावितं तस्य सिन्दूरवर्णत्वेन
मङ्गप्रदत्वात् । ते वपुरिस्थनेन मायापीजं स्वान्ते स्वस्या विद्याया अन्ते ये
इत्यत्र भासन्नेन श्रीबीजम् । ईशान्दः कामकलावाचकः । एतं रूपं महाविद्या-
श्रीषोडशाक्षरीस्वरूपं साधकस्य हृदये स्फुरत्विति । इदं सर्वथैव गोप्यमपि मया
सांकेतिकशब्दैः शिष्टानां साधकानां परितोपायं प्रकटीकृतम् ॥

इदानीं मूलाधारचक्रस्थितां सकलविद्यामन्त्रचक्रकारणभूतां मूलाधारादि-
चक्रभिभेदेन क्रमेण सहस्रदलकमलकर्णिकान्तमहामध्यत्रिकोणसिंहासननिविष्टां
चिद्गुणिणीं प्रलौति—

आदिक्रान्तसमस्तवर्णसुमणिप्रोते वितानप्रभे

ब्रह्मादिप्रतिमाभिर्कीलितपद्माधाराञ्जकक्षोन्नते ।

ब्रह्माण्डाञ्जमहासने जननि ते मूर्ति भजे चिन्मयीं

सौपुण्यायतपीतपद्मजमहामध्यत्रिकोणस्थिताम् ॥ २ ॥

हे जननि, सौपुण्यायतपीतपद्मजमहामध्यत्रिकोणस्थितां ते मूर्ति ब्रह्माण्डाञ्ज-
महासनेऽहं भजे इत्यन्वयः । आदिक्रान्तसमस्तवर्णसुमणिप्रोते व्यादयोऽकारादयः,
शान्ताः क्षकारान्ताः समस्ताः पञ्चाक्षर्याः स्वरव्यञ्जनात्मकस्य एव सुमणयो
सुजाफलप्रायासो प्रोता मुष्पिता यस्मिन् । वितानप्रभे वितानवत्प्रभा शोभा
यस्य, अत्युच्चलत्वात्तुभिरतृत्वाच्च । ब्रह्मादिप्रतिमाभिर्कीलितपद्माधाराञ्ज-
कक्षोन्नते ब्रह्मादिप्रतिमाभिरभिर्कीलिता मण्डिताः पद्माधाराणां षोडशदलद्वि-
लान्तचक्राणां कक्षाः कर्णिकास्त्वमप्यप्रदेशास्तनोन्नते । ब्रह्माण्डाञ्जमहासने
ब्रह्माण्डं ब्रह्मरन्ध्रस्थानं तत्रार्णं नाम सहस्रदलं कमलं तत्र महासनं तदन्तर्गत-
कर्णिकामध्यवर्ति महात्रिकोणं तेषु महासनं तस्मिन् । मूर्ति कुण्डलिनीरूपां चिन्मयीं
ज्ञानात्मिकां सौपुण्यायतपीतपद्मजमहामध्यत्रिकोणस्थितां सौपुण्यायतपीतपद्मज-
महासने विसृष्टं पीतं हृदिप्रभं पद्मं कमलं तस्मिन्महामध्यं कर्णिकास्थानं तत्र
त्रिकोणमक्यादिवर्णमयत्रिरेखं तत्र स्थितां तत्रत्यविन्दुरूपस्यंमूर्तिं परिवेष्ट्य
पार्श्वत्रिवलयेन सुत्रगीमिष सुतामिति । समस्तवर्णसुमणिप्रोत इति कोऽर्थः—

ब्रह्माण्डान्जमहाघनं नाम सहस्रदलं कमलं तस्य बालरूपा सुपुष्पानासी मूला-
 धारचतुर्दलकमलान्तर्गतं त्रिकोणं कन्दरूपं षडधारकमलपत्रेषु ते षयाशद्वर्णाः
 स्थूलवर्णकारणभूता देहे प्राणप्रवेशावधि प्राणनिर्गमनकालपर्यन्तं सर्वदैव मणि-
 वत्कीलितप्रायास्तिष्ठन्तीत्यर्थः । सांप्रदायिकैर्यदान्तमालया जपः क्रियते तदा
 सुपुष्पां सूत्रस्थाने परिभाष्येकषयाशन्मातृकावर्णान्मणीन्विभाव्य मूलाधारादि-
 ब्रह्मरन्ध्रपर्यन्तमकारादि क्षकारान्तं मनसा प्रजप्य पुनः क्षकारमारभ्य ब्रह्मरन्ध्रा-
 न्मूलधारपर्यन्तं च प्रजप्य शतसंख्या समाप्यते, [ते]न विया वीर्यवती भवतीति ।
 इदं परमरहस्यं गुह्याद्गुह्यं शिष्टानां साधकानां परितोषार्थमत्र लिखितं गुरुभिः
 क्षन्तव्यम् । यथाश्रुतोऽर्थस्तु मुनीनां योगीश्वराणां संभवत्येव । यदा योगाग्निना
 परिशुष्टानना कुण्डलिनी शक्तिर्मूलाधारादद्योगतत्रिकोणादुत्थाय षडधारभेदेन
 कमेण सुपुष्पारन्ध्रद्वारा सहस्रदलकमलं प्राप्य परिभ्रमति तदा तदन्तर्गतविच्च-
 न्द्रमण्डलस्त्वावितामृतविन्दुरूपमातृकाक्षराणि सुपुष्पाख्यब्रह्मसूत्रद्वारा तत्तदाधा-
 रगततत्तद्देवताभियेकपूर्वकमूलाधारत्रिकोणपर्यन्तं निरन्तरं परिगलन्ती तस्मिन्काले
 सहस्रदलकमलरूपवितानमध्यगतसुपुष्पाब्रह्मसूत्रे सुकामणिप्रोतसम्पूता भातीति ।
 षडधारवर्णेन तत्तच्चक्रे चित्तनिवेशनफलं चोक्तं नागर्ह—‘अथाधारपङ्केरुहा-
 प्यत्र वक्ष्ये सुपुष्पान्तरस्थाभि संक्षेपतोऽहम्’ इत्यादि, ‘पुनरुत्थापनमप्ययोऽमृतस्य’
 इत्यन्तं त्रिपुरासारे षडमण्डलस्यादितो द्रष्टव्यमिति ॥

अतः परं सकलसन्दजालप्रकाशार्कसंकेतसारविद्यादिभूतं केवलं द्वादशस्वर-
 रूपं वाग्भवमभिवन्दनपूर्वकं प्रसूति—

वन्दे वाग्भवमैन्दवात्मसदृशं वेदादिविद्यागिरो

भाषा देशसमुद्भवाः पशुगताश्छन्दांसि सप्त स्वरान् ।

तालान्पञ्च महाध्वनीन्मकटयत्यात्मप्रसारेण य-

चद्वीजं पदवाक्यमानजनकं श्रीमातृके ते परम् ॥ ३ ॥

हे श्रीमातृके, ते तद्धारभवं श्रीब्रह्महं वन्दे । कथंभूतम् । ऐन्दवात्मसदृशम् ।
 पुनः कथंभूतं तत् । यदात्मप्रसारेणेदं सर्वं शब्दजालं प्रकटयति । पुनः कीदृ-
 शम् । पदवाक्यमानजनकम् । इत्यन्वयः । वन्दे अभिवादयामि । वाग्भवमृग्य-
 जु-साम्नामाद्यक्षरत्रयसमुदायरूपम् । ऐन्दवात्मसदृशम् इन्द्रोरिदमैन्दवं चन्द्र-
 मण्डलं तस्मात्मा श्रुतं तत्सदृशम्, वाग्भवस्याप्यमृतप्रायाक्षरसावित्वात् ।

वेदादिविद्यागिरो वेदस्मृतिशास्त्रपुराणागमादीनां शब्दपारावाररूपाः । भाषाः संस्कृतप्राकृतपैशाचिकाः । देशसमुद्भवास्तत्देशगतमनुष्याणां कवित्वव्यवहारक्षमाः । पशुगताः पशुपक्षिव्यवहारयोग्याः । छन्दांसि अनुष्टुपादीनि । सप्त खरान् निपादादीन् । तालान् ध्रुवाद्यान् । पञ्च महाध्वनीन् भेर्यादीन् । प्रकटयति व्यक्तीकरोति । आत्मप्रसारेण आत्मनोऽमृतस्य प्रसारः प्रसवणं तेन । यत् यस्मात् । सर्वं शब्दजालं प्रसरति । तत् तस्मात् । बीजं बीजप्रायम् । पदवाक्यमानजनकं पदमक्षरसमुदायरूपम्, वाक्यं पदसमुदायरूपम्, मानानि प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दादीनि, तेषां जनकं प्रादुर्भावकारकम् । श्रीमातुके सकलशब्दजालमातृभूते । पञ्चाशद्दर्शकरूपायाः परमुत्कृष्टम् ॥

पूर्वं संकेतसारविद्यादिभं वाग्भवं प्रणम्येदानीं चतुर्विधपाण्डित्यमहाकाव्यरचनसामर्थ्यप्रदं बालाविद्यादिभं वाग्भवं प्रस्तौति—

त्रैलोक्यस्फुटमन्नतन्त्रमहिमां नामोति शश्वद्विना

यद्बीजं व्यवहारजालमखिलं नास्त्येव मातस्तव ।

तज्जाप्यस्मरणप्रसक्तिसुमतिः सर्वज्ञतां प्राप्य कः

शब्दब्रह्मनिवासभूतवदनो नेन्द्रादिभिः स्पर्धते ॥ ४ ॥

हे मातः, तव तद्वाग्भवबीजं विना कोऽपि त्रैलोक्यस्फुटमन्नतन्त्रमहिमां शश्वन्नाप्नोति । किञ्च तव तद्बीजं विना लोकेष्वखिलं व्यवहारजालं नास्त्येव । अन्यच्च तज्जाप्यस्मरणप्रसक्तिसुमतिः सन् सर्वज्ञतां प्राप्येन्द्रादिभिः सह को न स्पर्धते । अपि तु स्पर्धते (त ए)वेत्यन्वयः । त्रैलोक्यस्फुटमन्नतन्त्रमहिमां त्रैलोक्ये स्वर्गमृत्युपातालेषु स्फुटा (दां) धुराधुरमनुष्यमनोरजनयोग्या (भ्यां) मन्त्राणामुपदिष्टानुपदिष्टानाम्, तन्त्राणां पठितानाम्, महिमां सामर्थ्यम् । मन्त्राणां सामर्थ्यं शापानुग्रहादिकम् । तन्त्रसामर्थ्यं व्याख्यातृत्वम् । नाप्नोति कश्चिदपि नावगच्छतीत्यर्थः । शश्वन्निरन्तरम् । तद्बीजं विना वाग्भवबीजसाधनमन्तरेण । व्यवहारजालं तून्मानोपवेशनदानोपादानक्रयविक्रयशुद्धाशुद्धाद्यपारम् । अखिलं सांसारिकपारमार्थिकम् । (तद्बीजं विना) नास्त्येव न संभवत्येव । एवकारोऽत्रान्ययोगव्यवच्छेदार्थकः । मातर्जननि, तव वागीश्वर्याः । तज्जाप्य-

स्मरणप्रसक्तिसुमतिस्तस्य वाग्भवस्य जाप्यं विध्युक्तप्रकारेण स्मरणं यदा तदा शयनोपवेशनभ्रमणकालेऽपि मानसिकमेव तत्र प्रसक्तिस्वरपरता तथा सुमतिः सर्वज्ञाभ्याभिनिविष्टः । सर्वज्ञतां वागीश्वरताम् । प्राप्य लब्ध्वा । कः यः कथित् । शब्दत्रयनिवासभूतवदनः शब्दत्रय सकलप्राणिगतचैतन्यभूता पिच्छक्तिः तस्या निवासभूतं मन्दिरप्रायं वदनं यस्य । नकारोऽत्राप्रसक्तिनिरासकः । इन्द्रादिभिः सुरेशमुल्लैः सह स्पर्धते ईश्यां कर्तुं क्षमते । 'अकारो वै सर्ववाक्' इति श्रुतेः ॥

पूर्वसिन्धोके संपूर्णं वाग्भवं स्तुत्वेदानीं वाग्भवकूटोपरितनमात्रां कुण्डलिनीं प्रस्तौति—

मात्रा यात्र विराजतेऽतिविशदा तामष्टधा मातृकां
शक्तिं कुण्डलिनीं चतुर्विधतनुं यस्तत्त्वविन्मन्यते ।
सोऽविद्याखिलजन्मकर्मदुरितारण्यं प्रबोधाग्निना

मस्मीकृत्य विकल्पजालमखिलं मालः पदं तद्भजेत् ॥ ५ ॥

हे मातः, अत्र या मात्रा विराजते तां कुण्डलिनीं शक्तिमष्टविधमातृकां च यो मन्यते, य तत्पदं भजेदित्यन्वयः । मात्रा या सामवेदायक्षररूपा पीजाङ्कुर-प्राया विश्वप्रपञ्चस्य मातृभूता । अत्र वाग्भवे । विराजते विद्योतते । अतिविशदा विस्पष्टा । तां मात्राम् । अष्टधा वशिण्यादिवर्गाष्टकरूपेण । मातृकामेकपद्याश-द्वर्णमयीम् । शक्तिं सृष्टिस्थितिसंहतिकर्मसमर्थाम् । कुण्डलिनीं सर्वप्राणिमूला-धारवासिनीम् । चतुर्विधतनुमिसूर्यसोमसमष्टिरूपेण, अत्रिकुण्डलिनी मूलाधारे, सूर्यकुण्डलिनी हृदये, सोमकुण्डलिनी भूमध्ये, समष्टिकुण्डलिनी मूलाधाराधोगत-वाग्भवाकारत्रिकोणे । यः सांप्रदायिकः । तत्त्वविद् आराध्यमुखादवगतशेषपर-मार्थः । मन्यते जानाति । भावयतीति यावत् । स एवं मननपरायणः । अवि-द्याखिलजन्मकर्मदुरितारण्यम् अविद्या सांसारिकी बुद्धिः, अखिलजन्मानि भावीनि द्विपदचतुष्पदोरगादीनि, अखिलकर्माणि संचितारण्यानि, अखिलदुरितानि ज्ञाताज्ञातकृतानि तेषामरण्यं भयानकत्वात् । प्रबोधाग्निना विज्ञानानलेन भस्मी-कृत्य निर्दग्ध्या(द्य) । विकल्पजालं कल्पनानानावासनाः । अखिलं सांसारिकपार-मार्थिकम् । मातर्जननि । पदं स्थानम् । तदनिर्वचनीयम् । सर्वं संमतम् । तत्त्वं च नागभैः—'एतस्याः परतः परात् परतरं निर्वाणशक्तेः पदं शैवं शश्वतम-

प्रमेयमचलं नित्योदितं निर्मलम् । तद्विष्णोः पदमित्युच्यन्ति बुधियः केचित्पदं
ब्रह्मणः केचिद्वंसपदं निरञ्जनपदं केचिन्निरालम्बनम् ॥' इति । प्रजेत् प्राप्नुवात् ॥

इदानीं संकेतसारविद्याया द्वितीयाक्षरं कामबीजत्वेन प्रस्तौति—

तत्ते मध्यमबीजमम्ब कलयाम्यादित्यवर्णं क्रिया-

ज्ञानेच्छादिमनन्तशक्तिविभवव्यक्तिं व्यनक्ति स्फुटम् ।

उत्पत्तिस्थितिकल्पकल्पिततनु स्वात्मप्रसारेण य-

त्काम्यं ब्रह्महरीश्वरादिविबुधैः कामं क्रियायोजितैः ॥ ६ ॥

हे अम्ब, तत्ते मध्यमबीजमादित्यवर्णं क्रियाज्ञानेच्छादिमुत्पत्तिस्थितिकल्प-
कल्पिततनु ब्रह्महरीश्वरादिविबुधैः । काम्यं चाहं कलयामि । कथंभूतं तत् ।
यस्फुटमनन्तशक्तिविभवव्यक्तिं व्यनक्तीत्यन्वयः । तत् तस्मात् । ते संकेतसा-
रायाः । मध्यमबीजं केवलेकाररूपम् । अम्ब जननि, कलयामि जानामि ।
आदित्यवर्णं बालार्कनिभम् । क्रियाज्ञानेच्छादिम् इच्छाशक्तिज्ञानशक्तिक्रियाश-
क्तीनां निदानभूतम् । एतासां कामकलाविन्दुत्रयाभिर्भूतत्वात् । अनन्तशक्ति-
विभवव्यक्तिम् अनन्तानां शक्तीनां विभवः सामर्थ्यं तस्य व्यक्तिर्ज्ञानम् । व्यनक्ति
प्रकटीकरोति । स्फुटं प्रत्यक्षतया । उत्पत्तिस्थितिकल्पकल्पिततनु उत्पत्तिः सृष्टिः,
स्थितिः पालनम्, कल्पः संहारः, तेषु कल्पिताः प्रादुर्भाविताः वामाज्येष्ठारौद्री-
प्रधानाः ब्रह्मविष्णुशुक्राणां तनवो येन । स्वात्मप्रसारेण स्वस्य कामकलाक्षरस्य,
आत्मा धामत्रयरूपं विन्दुत्रयम्, तस्य प्रसारः स्फुरणम् । इदमुपलक्षणम्—
कामकलाक्षरस्य त्रितयमात्रकारणत्वेन इच्छा ज्ञानक्रिया वामाज्येष्ठारौद्रीप्रधाना
ब्रह्मविष्णुशुक्राः सूर्यसोमाग्रयः अकारोकारमकाराः । लोकत्रयं पीठत्रयं त्रिप्रयं
कालत्रयं वेदत्रयं ब्रह्मत्रयं खरत्रयं च सर्वमुत्पन्नमिलाष्टादशश्लोके वक्ष्यति । यत्
यस्मात्कारणात् । काम्यमुपास्यम् । ब्रह्महरीश्वरादिविबुधैः आदिसन्देन इन्द्रचन्द्र-
जुषेस्सूर्याः । अन्यैश्च । कामं निधितम् । क्रियायोजितैः क्रियाः सृष्टिस्थितिसंह-
तिरूपाः, तासु योजितैर्नियमितैः । एतद्विवरणं वामकेश्वरतन्त्रे विस्तरेणोक्तम् ।
मयात्र ग्रन्थगौरवमयात्र निरूप्यते । शयवा कलयामि कश्चात्कश्चात्करोमि ।
तेन बालाया मध्यमबीजं कामराजाख्यं भवति ॥

अत एव तत्कामराजवीजधामर्ध्यवर्णनपुरःसरं तमेव प्रणमति—

कामान्कारणतां गतानगणितान्कार्यैरनेकैर्मही-

मुख्यैः सर्वमनोगतानधिगतान्मानैरनेकैः स्फुटम् ।

कामक्रोधसुलोभमोहमदमात्सर्यारिपट्टं च य-

द्बीजं आजयति प्रणौमि तदहं ते साधु कामेश्वरि ॥ ७ ॥

हे कामेश्वरे, तव तद्बीजमहं प्रणौमि । तत् किंभूतम् । यत् कारणतां गतान् कामान् महीमुख्यैः कार्यैः सहाधिगतान्कामान्मानैः सह कामाचारिपट्टं च आजयतीत्यन्वयः । कामान् ब्रह्मादिकानां सामर्थ्यरूपान् । कारणतां गतान् तत्कार्यानुकूलान् । अगणितानघंख्यातान् । कार्यैर्मनोगतैः । अनेकैर्नानाविधैः । महीमुख्यैः पृथिव्यादिकैः । सर्वमनोगतान्सर्वप्रापिचितस्थान् । अधिगताञ्ज्ञातान् । मानैः प्रत्यक्षादिभिः । अनेकैर्वैदशास्त्रपुराणोक्तैः । स्फुटं प्रव्यक्तम् । कामक्रोधसुलोभमोहमदमात्सर्यारिपट्टं ज्ञानिनामावरकत्वादरित्वमेतेषाम् । सांसारिकाणां स्थितिकारित्वम् । चकारः समुचये । यत् ककारलकारसहितं बीजं कामकूटम् । आजयति पोषयति । प्रणौमि प्रकषेण नमस्करोमि । अहं श्लोत्रकर्ता ते बालाविद्यायाः । साधु चर्योत्कृष्टम् । कामेश्वरि कामकूटाधिदेवते ॥

इदानीं सिंहावलोकनन्यायेन पुनरपि संकेतसारविद्यायाः कामकूलारूपमध्यमनीजसाखिलकामपूरकत्वेन विशिष्टज्ञानप्रकाशकत्वं प्रणवत्वं च प्रतिपादयति—

यद्भक्ताखिलकामपूरणचणस्वात्मप्रभावं महा-

जाब्जध्वान्तनिवारणैकतरणिज्योतिःप्रबोधप्रदम् ।

यद्देवेषु च गीयते श्रुतिमुखं मात्रात्रयेणोमिति

श्रीत्रिधे तव सर्वराजवशकृत्तत्कामराजं भजे ॥ ८ ॥

हे श्रीत्रिधे, तव तत्कामराजमहं भजे । (तत् तस्मात्) यद्यस्मात् भक्ताखिलकामपूरणचणस्वात्मप्रभावम् । कथंभूतम् । जाब्जध्वान्तनिवारणैकतरणिज्योतिः । पुनः कथंभूतम् । प्रबोधप्रदम् । यद्देवेषु मात्रात्रयेण 'ओम्' इति गीयते । अत एव श्रुतिमुखम् । पुनः कथंभूतम् । सर्वराजवशकृदित्यन्वयः । यत् यस्मात् ।

१. 'राजति संप्रणौमि तदहं ते कामराजाभिवन्' ख. २. 'पूर्णचण' ख.

कामराजं द्वितीयम् । भक्ताखिलकामपूरणचणस्वात्मप्रभावं भक्तानामुपासकानाम्,
 अखिलाः सर्वे, कामा मनोरथाः, तेषां पूरणं संपादनम्, तत्र चणो दक्षः स्वात्म-
 प्रभावः स्वस्य कामकलाबीजस्य आत्मा बिन्दुत्रयम्, तस्य प्रभावः प्रसारः पूर्वो-
 क्तवामादि ब्रह्मादिदेवतात्रयं विद्यते यस्मिन् । महाजाड्यध्वान्तनिवारणैकतरणि-
 ज्योतिः महाजाड्यमज्ञानम्, तदेव ध्वान्तमन्धकारः, तस्य निवारणं विनाशनम्,
 तत्रैकमद्वितीयम्, तरणिज्योतिरिव तरणिः सूर्यः, तस्य ज्योतिः प्रकाशस्त्वद्द्रव ।
 प्रबोधप्रदं प्रकषेण बोधस्त्वत्त्वज्ञानं प्रददाति प्रकषेण निश्चयेनोत्पादयतीति । यत्
 यस्मात् । तुरीयस्वरूपम् । वेदेषु वेदाध्ययनारम्भसमयेषु । चकारः समुच्ये ।
 गीयते उच्यते । श्रुतिमुखं वेदादिभूतम् । मात्रात्रयेण अकारोकारमकाराक्षर-
 त्रयेण । ओमिति । श्रीविद्ये संकेतसारे । तव त्र्यक्षर्याः । सर्वराजवशकृत् । सर्वे
 जीवाः राजानश्च, वशं करोति । तत् पूर्वोक्तम् । कामराजं कामराजसंज्ञम् । भजे
 सेवे । मात्रात्रयेणेति श्लोऽर्थः—कामकलाक्षरस्य बिन्दुत्रयात्मकत्वेन बिन्दुत्रयस्य
 सूर्योभोमाहित्वेन सोमसूर्याग्नीनामकारोकारमकारात्मता सर्वात्रागमेषु दृष्टेत्सेतत्सर्वं
 त्रिकात्मकं कामकलाक्षरे विधान्तमिति प्रणवेनापि कामकलाक्षरमेव गीयत
 इति तात्पर्यम् ॥

अतः परं संकेतसारविद्यायास्तृतीयबीजस्योद्धारं कामकलासाम्यतां ब्रह्मात्म-
 कतां चिद्रूपतां च प्रतिपादयति—

यत्ते देवि तृतीयबीजमनलज्वालावलीसंनिभं
 सर्वाधारतुरीयबीजमपरं ब्रह्माभिधाशब्दितम् ।
 मूर्धन्यान्तविसर्गमूपितमहौकारात्मकं तत्परं
 संविद्रूपमनन्यतुल्यमहिम स्वान्ते मम द्योतताम् ॥ ९ ॥

हे देवि, ततो तृतीयं बीजं मम स्वान्ते द्योततामित्यन्वयः । यत् वक्ष्यमाण-
 रूपम् । ते तव । देवि प्राग्बत् । तृतीयं तार्तीयम् । बीजं बीजाक्षरम् । अनल-
 ज्वालावलीसंनिभम् अनलस्य शब्देः, ज्वालाः शिखाः, तासामावती धेनी, तस्या
 निमेष प्रभा विद्यते यस्मिन् । सर्वाधारतुरीयबीजं सर्वस्य सिद्धसाधारभूतं त्रिको-
 णरूपं तेनेकाराक्षरं तस्य तुरीयमौकारः कारणम् । अपरं द्वितीयम् । ब्रह्माभिधा-

शब्दितं ब्रह्मेतिनाम्ना संकेतितम् । मूर्धन्यान्तविसर्गभूषितमहोकारात्मकम् मूर्धन्यं
 विन्दुरन्ते मत्स्ये यस्य विसर्गभूषितं विसर्गेण विन्दुभ्यां भूषितं युक्तं अत एव
 महोकारात्मकं । महत्त्वं तस्य विन्दुत्रयसहितत्वात् । तत् पूर्वोक्तम् । परमुत्कृष्टम् ।
 पराख्यमिति यावत् । संविद्रूपं ज्ञानात्मकम् । अनन्यतुल्यगहिम अनुलभभावम् ।
 स्वान्ते हृदये । मम तवाराधकस्य । शोततां भासताम् ।

इदानीं बालायास्तृतीयं बीजं पराशक्तिरूपेण नमस्करोति—

सर्वं सर्वत एव सर्गसमये कार्येन्द्रियाप्यन्तरा

तत्तद्व्यहृषीककर्मभिरियं संव्यश्रुवाना परा ।

वागर्थव्यवहारकारणतनुः शक्तिर्जगद्ध्यापिनी

यद्बीजात्मकतां गता तव शिवे तन्नोमि बीजं परम् ॥१०॥

हे शिवे, इयं परा शक्तिस्तव यद्बीजात्मकतां गता तत्परं बीजमहं नोमि । किं
 पुर्वाणां । सर्गसमये सर्वतः सर्वं संव्यश्रुवाना । अन्तरा अनन्तरं तत्तद्व्यहृषी-
 ककर्मभिः सह कार्येन्द्रियाणि च संव्यश्रुवाना । इत्यन्वयः । सर्वं वस्तुजातम् ।
 सर्वतः सर्वस्मात् । एवकारोऽज्ञान्गोन्त्याधयव्यवच्छेदकः । सर्गसमये सर्गादौ ।
 कार्येन्द्रियाणि कर्मेन्द्रियाणि, ज्ञानेन्द्रियाणि च । अन्तरा तदनन्तरम् । तत्तद्वि-
 व्यहृषीककर्मभिः । सह इति शेषः । तत्तत् तेषां तेषां दिव्यहृषीककर्मभिः शब्दा-
 दिभिर्वचनादिभिश्च सह संव्यश्रुवाना संसृज्यमाना । परा परमुत्कृष्टा । वागर्थ-
 व्यवहारकारणतनुः वाचामर्थानां च यो व्यवहारः प्रवृत्तिः, तत्र कारणं तनुर्यस्याः ।
 शक्तिः प्राग्वत् । जगद्ध्यापिनी कार्यकारणकर्तृत्वहेतुज्ञानज्ञातृत्ववाच्यवचनयफतृ-
 त्वादिभित्तयमानरूपेण । यद्बीजात्मकतां सकारौकारविन्दुत्रयप्रमुदायरूपेण ।
 गता प्राप्ता । तव बालात्रिपुराविद्यायाः । शिवे कल्याणरूपे । तत् पराबीजम् ।
 नोमि नमस्करोमि । बीजं प्राग्वत् । परं परासंज्ञम् । एतदुक्तं भवति—इयं परा
 शक्तिः सर्गसमये विन्दुत्रयरूपकामकलाशरादाविर्भूय सर्वप्राणिसर्ववस्तुजीव-
 प्रातकदम्बात्सर्वं यथा यथा समुत्पाप्य पश्चात्तदेवताधिष्ठितज्ञानकर्मेन्द्रियाण्युप-
 स्थाप्य शब्दचन्द्रार्धसृष्टिनिदानरूपा सा पराबीजरूपतां प्राप्नोति सत्पराबीजं
 सर्वोत्कृष्टमिति ॥

पुनरपि परावीजस्मरणेन परदेवतासाक्षात्कारो भवतीति दर्शयति—

अग्नीन्दुद्युमणिप्रमञ्जनधरानीरान्तरस्थायिनी

शक्तिर्ब्रह्महरीशवासवमुखामर्त्यामुरात्मस्थिता ।

सृष्टस्यावरजङ्गमस्थितमहाचैतन्यरूपा च या

यद्वीजस्मरणेन सैव भवती प्रादुर्भवत्यम्बिके ॥ ११ ॥

हे अम्बिके, सैव भवती यद्वीजस्मरणेन प्रादुर्भवति तत्परं बीजं नौमीति पूर्व-
श्लोकस्थेनान्वयः । सैव का । याग्नीन्दुद्युमणिप्रमञ्जनधरानीरान्तरस्थायिनी
अग्निर्हुताशनः, इन्दुधन्द्रः, द्युमणिः सूर्यः, प्रमञ्जनो वायुः, घरा पृथ्वी, नीरं
जलम्, आन्तरमाकाशम्, एतेषु स्थितिशीला । उक्तं चाभियुक्तैः—‘त्वं चन्द्रिका
शशिनि त्रिगमरुचौ रुचिस्त्वं त्वं चेतनासि पुरुषे यवने बलं त्वम् । त्वं स्वादुतापि
सलिले शुचिनि त्वमूष्मा निःसारमेतदखिलं त्वदत्ते यदि स्यात् ॥’ इति । शक्तिः
पूर्वाका । ब्रह्महरीशवासवमुखामर्त्यामुरात्मस्थिता ब्रह्मा सृष्टा, हरिर्विष्णुः, ईशः
शिवः, वासव इन्द्रः, तन्मुखालदाया अमर्त्या देवाः, अमुरा दैत्याः, तेषामात्म-
स्थिता आत्मनि सामर्थ्यरूपेण वर्तमाना । सृष्टस्यावरजङ्गमस्थितमहाचैतन्यरूपा
सृष्टेषु स्यावरेषु जङ्गमेषु स्थितं वर्तमानं महाचैतन्यं जीवनमूलं तदेव रूपं यस्याः ।
च समुच्चये । या परा शक्तिः । यद्वीजस्मरणेन परावीजचिन्तनेन । सैव या
परावीजता प्राप्ता । भवती स्वमेव । प्रादुर्भवति प्रत्यक्षा भवति । अम्बिके प्रति-
पालिके इति ॥

पुनरपि तदेव त्रिकात्मकं परावीजं श्रीप्रदं वानिसद्विप्रदं मोक्षप्रदं चेति
प्रतिपादयति—

स्वात्मश्रीविजिताजविष्णुमघवश्रीपूरणैकव्रतं

यद्विद्याकवितावितानलहरीकेशोलिनीदीपकम् ।

वीजं यच्चिगुणप्रवृत्तिजनकं ब्रह्मेति यद्योगिनः

शान्ताः सत्यमुपासते तदिह ते चित्ते दधे श्रीपरे ॥ १२ ॥

हे श्रीपरे, ते तद्बीजमहमिदं चित्ते दधे । तत्कथंभूतम् । उक्तं रूपम्.....
..... । स्वात्मश्रीविजिताजविष्णुमघवश्रीपूरणैकव्रतं स्वात्मश्रीः सस्वात्मा

सकाराकारविन्दुत्रयं तस्य श्रीर्विभूतिः । धामर्ध्यमिति यावत् । तथा विजितानाम-
 मजविष्णुमघोनां धीपूरणे संपत्तिसंपादने एकं व्रतं यस्य । यत् परावीजमेव ।
 विद्याकवितावितानलहरीकल्लोलिनीदीपकम् विद्याश्च कविताश्च विद्याकविताः,
 विद्याकविता एव वितानं तत्र लहरी इव लहरीः, ताम्रु कल्लोलिनीव कल्लोलिनी
 तां दीपयति प्रकाशयतीति । बीजं परावीजम् । यद्गुरुरूपम् । त्रिगुणप्रवृत्तिजनकं
 त्रिगुणानां सत्त्वरजस्वमोगुणानां प्रवृत्तिं प्रसारं जनयत्युत्पादयतीति । ब्रह्मेति ।
 मोक्षप्रदमिति । यद्वीजम् । योमिनो योगनिरताः । रत्नं शाश्वतम् । शान्ताः
 साधवः । उपासते निदिध्यासनयोगेन । तद्वीजम् । इह जन्मनि । ते परायाः ।
 वित्ते हृदये । दधे भावयामि । धीपरे धिया वैभवेन परा सर्वोत्कृष्टेति ॥

पूर्वं 'वन्दे वारभवम्-' इत्यादि 'स्वात्मध्री-' इत्येतद्देशभिः श्लोकैः संकेतसार-
 षालाविद्यावीजत्रयस्य क्रमेण सामर्ध्यं प्रतिपाद्येदानीं विद्याद्वयस्यान्यतरसंयुक्तधी-
 जाराधनेन यथेष्टफलप्राप्तिं प्रतिपादयति—

एकैकं तव मातृके परतरं संयोगि वा योगि वा

विद्यादिप्रकटप्रभावजनकं जाड्व्यान्धकारापहम् ।

यन्निष्ठाश्च महोत्पलासनमहाविष्णुप्रहर्त्रादयो

देवाः स्वेषु विधिष्वेव न्यमहिमस्फूर्तिं दधत्येव तत् ॥ १३ ॥

हे मातृके, एकैकं तव बीजं संयोगि वा योगि वा विद्यादिप्रकटप्रभावजनकं जा-
 ड्व्यान्धकारापहं च भवति । परतरं यन्निष्ठा महोत्पलासनमहाविष्णुप्रहर्त्रादयो देवा-
 स्वेषु विधिषु अनन्यमहिमस्फूर्तिं दधत्येवैत्यन्वयः ॥ एकैकमन्यतमविद्यायाः । तव
 न्यक्षर्याः । मातृके स्वरव्यञ्जनरूपे । परतरमुत्कृष्टादुत्कृष्टम् । संयोगि व्यञ्जनयुतम् ।
 वा निरूप्ये । अयोगि वा व्यञ्जनरहितं वा । विद्यादिप्रकटप्रभावजनकं विद्याश्च-
 सुर्देशविद्याः, आदिशब्देन यस्य यद्विष्टम्, तेषां प्रकटभावः अलौकिको विस्तरः,
 तस्य जनकमुत्पादकम् । जाड्व्यान्धकारापहं जाड्यमहानन्द, तद्विषयान्धकारम्
 छत)दपहन्ति नाशयति तत् । यन्निष्ठा यदक्षरस्मरणतत्पराः । चः सुमुखवे ।
 महोत्पलासनो ब्रह्मा । महाविष्णुर्विश्वपालकः, प्रहर्ता ईश्वरः, आदिशब्देनेन्द्रा-
 दयः, देवाः दिवि श्रीदातृपराः । स्वेषु सख्यकर्तव्येषु विधिषु साक्षोपाङ्गेषु अन-

न्यमहिमस्फूर्तिं अनन्यत्वं इतरानपेक्षत्वम्, महिमत्वं लोकोत्तरत्वम्, स्फूर्तिल्लत-
त्कार्यातिशायिनी तां प्राप्नुवन्त्येव । एवकारोऽत्र निधयाधायकः । तत्तस्मात् ॥

अतः परं पूर्वोक्तविद्याद्वयगतबीजत्रयं महाविद्याकूटत्रयं च यो जानाति,
तस्य सामर्थ्यं प्रतिपादयति—

इत्थं त्रीण्यपि मूलवाग्भवमहाश्रीकामराजस्फुर-

च्छयत्याख्यानि चतुःश्रुतिप्रकटितान्युत्कृष्टकूटानि ते ।

भूतर्तुश्रुतिसंख्यवर्णविदितान्यारक्तकान्ते शिवे

यो जानाति स एव सर्वजगतां सृष्टिस्थितिध्वंसकृत् ॥१४॥

हे आरक्तकान्ते, हे शिवे, इत्थं त्रीणि बीजानि मूलवाग्भवमहाश्रीकामराज-
स्फुरच्छयत्याख्यानि त्रीण्युत्कृष्टकूटानि यो जानाति स एव सर्वजगतां सृष्टि-
स्थितिध्वंसकृद्भवति । कथंभूतानि । भूतर्तुश्रुतिसंख्यवर्णविदितानीत्यन्वयः ।
इत्थं पूर्वोक्तप्रकारेण । त्रीणि संकेतसारबालाविद्यायाः । अपिः समुषये । मूलवा-
ग्भवमहाश्रीकामराजस्फुरच्छयत्याख्यानि मूलस्य महाविद्यायाः वाग्भवं प्रथम-
कूटं महाश्रीकामराजं महाविद्यायाः धीप्रदं सौन्दर्यप्रदं कामराजकूटम् । महत्त्वमे-
तस्य पूर्वोक्तसंकेतसंकेतसारबालाविद्याकामकूटापेक्षया । स्फुरच्छयत्याख्यं स्फुरन्ती
चमत्कारकारिणी शक्तिर्यस्य । एतदभिधेयानि च तानि । चतुःश्रुतिप्रकटितानि
चतुर्वेदेषु प्रोक्तानि अथर्ववेदे सौभाग्यकाण्डे—‘कामो योनिः कमला यज्ञपानिर्गु-
हा ह्या मातरिश्वाभ्रमिन्द्रः । पुनर्गुहा सकला मायया च पुरुष्येषा विधमाता-
दिविया ॥’ इति । श्रग्वेदे—‘इन्द्रो मायाभिः पुरुष इयते’ इत्यादिभिः प्रधा-
यितानि । उत्कृष्टकूटानि उत्कृष्टानि अतुल्यसामर्थ्यवन्तीति, कूटानि वर्णसमुदाय-
रूपानि । भूतर्तुश्रुतिसंख्यवर्णविदितानि पद्यपदचतुरक्षरैर्होतानि । आरक्तः
बालार्कन्तुत्या कान्तिर्यस्याः । शिवे कम्पाणरूपे । स उपासकः । जानाति शतसं-
प्रदायाचार्यमुत्तादवगच्छति । स एव सामिपेकलन्धविद्य एव । सर्वजगतां
स्थावरजत्रमानाम् । सृष्टिस्थितिध्वंसकृत् सृष्टिरक्षतिः, स्थितिः पालनम्, ध्वंशो
नाशः एतत्पर्यं कर्तुं समर्थः स्मारिति ॥

अनु धीभिदाकूटत्रयज्ञानमात्रेण यदि प्रोक्तमिदं स्यात्, तदा यदाशिशोऽ-

निलोपासनोपदेशो व्यर्थ एव स्यादित्याशङ्कोपासकानां साङ्गोपाङ्गनिलोपास्तिकर्तृत्वं प्रतिपादयति—

नित्यं यस्तव मातृकाक्षरसखीं सौभाग्यविद्यां जपे-

त्संपूज्याखिलचक्रराजनिलयां सायंतनाग्निप्रभाम् ।

कामाख्यं शिवनामतत्त्वमुभयं व्याप्यात्मना सर्वतो

दीव्यन्तीमिह तस्य सिद्धिरचिरात्स्यात्त्वत्स्वरूपैकता ॥१५॥

हे सौभाग्यविद्येश्वरि, यस्तव सौभाग्यविद्यां मातृकाक्षरसखीं संपाद्य जपेत् तस्य इहाचिरात्सिद्धिः स्यात् । परत्र त्वत्स्वरूपैकता स्यात् । किं कृत्वा । अखिलचक्रराजनिलयां संपूज्य । कथंभूताम् । सायंतनाग्निप्रभाम् । पुनः कीदृशीम् । आत्मना कामाख्यं शिवनामतत्त्वं उभयं व्याप्य सर्वतो दीव्यन्तीमित्यन्वयः । नित्यं प्रतिदिनम् । यः साधकः । तव त्रिपुरसुन्दर्याः । मातृकाक्षरसखीं मातृकाक्षरसहायिनीम्, द्वितीयश्लोकव्याख्याने प्रोक्ताश्रमात्मामिधानसहिताम् । सौभाग्यविद्यां श्रीविद्याम् । जपेत् वाचिकोपांशुमानसेष्वन्यतमप्रकारेण । अक्षरमालया जपस्तु मानसः । एतदुक्तं वायवीयसहितायाम्—‘धिया मन्त्राक्षरश्रेणीं वर्णस्वरपदात्मिकाम् । उच्चरेदर्थसंस्तुत्या स उक्तो मानसो जपः ॥’ इति । संपूज्य समाराध्य । अखिलचक्रराजनिलयाम् अखिलं संपूर्णं चक्रराजः श्रीचक्रं निलयः स्थानं यस्याः । एतावता सर्वावरणसहितां संपूज्येत्यर्थः । सायंतनाग्निप्रभां सायंसंध्योत्थप्रज्वलितवैश्वानरदीप्तिमतीम् । कामाख्यं कामेश्वराभिधम् । शिवनामतत्त्वं शिवानां ब्रह्मविष्णुशिवेश्वरसदाशिवाख्यानां समुवायरूपं सिद्धाघनम् । उभयं द्वयमपि आत्मना व्याप्य स्वदेहावयवैराच्छाद्य । सर्वतश्चतुर्दिशु । दीव्यन्तीं प्रकाशमानाम् । इह भूतले । तस्य साधकस्य । सिद्धिर्मेनोवाञ्छिता । अचिरात्स्वल्पकालेन । स्यात् भवति । त्वत्स्वरूपैकता तव मूर्तिसायुज्यम् ॥

नन्वितराः सर्वाः सिद्धयो मदाराधनेनैव संभवन्ति, परंतु केवलं महाकवित्वेषुनामल्पविद्यानां भूर्खानां काव्यव्याकरणामिधानाभ्यासं विना कथं सिद्धिः स्यादित्याशङ्कामाह—

काव्यैः पापठितैः किमल्पविदुषां जोषुष्यमाणैः पुनः

किं तैर्व्याकरणैर्विवोधिततया किं वामिधानश्रिया ।

एतैरम्ब न बोभवीति सुकविस्तावत्तव श्रीमतो-

र्यावन्नानुसरीसरीति सरणिं पादाब्जयोः पावनीम् ॥ १६ ॥

हे अम्ब, यावत्ते पादाब्जयोः सरणीं नानुसरीसरीति तावदल्पविदुषां पाप-
ठितैः काव्यैः किम् । जोषुष्यमाणैर्व्याकरणैः पुनः किम् । विबोधिततयां वाभि-
धानधिया किम् । (किम्) एतैः सुकविर्न भवति । कथंभूतयोः पादाब्जयोः ।
श्रीमतोः । कथंभूतां सरणिम् । पावनीमित्यन्वयः । काव्यैर्महाकविकृतैर्व्युत्प-
त्तिकारकैः । पापठितैर्बार्ंवारं पठितैः । किम् । न किमपीत्यर्थः । अल्पविदुषा-
मीपद्युत्पन्नानाम् । निर्वुद्धीनामिति यावत् । जोषुष्यमाणैर्बहुधा धोषितैः । पुनः
किं प्राग्वत् । तैरभ्यस्तैः । व्याकरणैः शब्दशास्त्रैः । विबोधिततया विज्ञाततया
किं प्राग्वत् । वा अथवा अभिधानधिया अभिधानसंपत्त्या । एतैः काव्यव्याक-
रणाभिधानैः । अम्ब मातः । न बोभवीति अतिशयेन न संभवति । सुकविर्वि-
द्वत्परितोषकः । तावत्तदवधि । तव श्रीमहात्रिपुरसुन्दर्याः । श्रीमतोः परमशोभ-
नयोः । यावत् यदवधि । नानुसरीसरीति अत्यन्तं नानुसरति । सरणिं पद्वतिम् ।
पादाब्जयोर्धरणकमलयोः पावनीं पवित्राम् ॥

अतः परं देव्युपासकानामनिष्टसंपादकमपीष्टं संपादयतीति प्रतिपादयति—

गेहं नाकति गर्वितः प्रवणति स्त्रीसंगमो मोक्षति

द्वेषी मित्रति यातकं मुकृतति क्ष्मावल्लभो दासति ।

मृत्युर्वैद्यति दूषणं मुगुणति त्वत्पादसंसेवना-

त्वां वन्दे भवमीतिमञ्जनकरिं गौरीं गिरीशमियाम् ॥ १७ ॥

श्लोकार्थः स्पष्ट एव ॥

अतः परं साधकस्य वृत्तव्यतासंपादकं त्रिपुरानामनिष्टमूढं श्रीमहात्रि-
पुरसुन्दर्याः कामरुपाशरगतबिन्दुप्रसप्रद्यतमन्तर्गतं बहिर्गतं च विक्रमाश्रं
प्रकटयति—

आधैरगिरवीन्दुषिम्बनिल्यैरम्ब त्रिलिङ्गात्मभि-

र्मिथा रक्तसितप्रभैरनुपमैर्वृष्मत्पदैस्तैस्त्रिभिः ।

स्नात्मोत्पादिनसाल्लोकनिगमावस्त्रामरादित्रयै-

रद्भूतं त्रिपुरेति नाम कल्पयेच्छे स धन्यो नृपः ॥ १८ ॥

हे अम्ब, तैस्त्रिभिरपरं स्वात्मोत्पादितकाललोकनिगमावस्थामरादित्रयैथोत्पन्नं ते त्रिपुरेति नाम यः कलयेत्स बुधो धन्य इत्यन्वयः ॥ आद्यंरक्यायैः । अमि-
रवीन्दुबिम्बनिलयैः । अमिरवीन्दूनां बिम्बानां मण्डलानां निलयानि निवासस्था-
नानि तैः । अम्ब जननि । त्रिलिङ्गात्मभिर्मूलाधारहृदयभूमध्यस्थैः स्वयंभूषाणे-
तरलिङ्गस्वरूपैः । इदं पदत्रयविशेषणम् । मिथा..... । रक्तचितप्रभैः श्वेतर-
क्तपाटलवर्णैः । अनुपमैः उपमारहितैः । गुह्यमत्पदैस्त्वचरणैः । तैः पूर्वोक्तविशेषण-
द्वयसहितैः । त्रिभिस्त्रिस्थानगैः । स्वस्या महात्रिपुरसुन्दर्याः । आत्मा कामकला-
क्षरं तस्मादुत्पादितानि, कालत्रयं प्रातर्मध्याह्नसायंसंध्यारूपम्, लोकत्रयं स्वर्ग-
मृत्युपातालरूपम्, निगमत्रयं वेदत्रयम् । अवस्थात्रयं जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिरूपम्,
अमरत्रयं ब्रह्मविष्णुरुद्ररूपम् । आदिशब्देन पीठत्रयं वह्नित्रयं इच्छादिशक्तित्रय-
मित्यादीनि तैः उद्भूतमुत्पन्नं प्रथमागतम् । त्रिपुरा त्रिपुराप्रकारमात्रकारणरूपा ।
इति एवंविधम् । नाम नाममन्त्रः, तम् । कलयेजानीयात् । य उपासकः । ते
महात्रिपुरसुन्दर्याः । स गुरुमुखादवगततद्रदस्यः । धन्यः कृतकृत्यः । बुधो ज्ञानी ॥

अतः परं त्रितयमात्रकारणभूतायाः श्रीकामकलात्मकमहात्रिपुरसुन्दर्या वाच्य-
वाचकवक्तृत्वेन प्रणवाक्षरत्रयस्य मूलाधारहृदयभूमध्यवर्तित्वेन कूटत्रयस्य प्रण-
वत्वं प्रतिपादयति—

आद्यो जाप्यतमार्थवाचकतया रूढः स्वरः पञ्चमः

सर्वोत्कृष्टतमार्थवाचकतया वर्णः पवर्गान्तकः ।

यकृत्त्वेन महाविभूतिसरणिस्त्वाधारगो हृद्गतो

भ्रूमध्यस्थित इत्यतः प्रणवता ते गीयते चागमैः ॥ १९ ॥

हे अम्ब, अतः कारणाद् आगमैः, प्रणव इति गीयते । कुतः अकारोकारम-
कार्वाच्यवाचकवक्तृरूपैः आधारहृदयभ्रूमध्यगैः कूटत्रयसाम्यता वेदैर्गीयत इत्य-
न्वयः । आद्योऽकारः । जाप्यतमार्थवाचकतया अतिशयेन जाप्या इति जाप्यतमा
मूलविद्या तस्या अर्थः स्वरूपं तस्य वाचकः “अ-उ-म्” इति ब्रह्म” इति श्रुतिः ।
इति परब्रह्मात्मिका श्रीमहात्रिपुरसुन्दरीमेव वदति । ‘अकारो विष्णुरुच्यते’
इत्यागमाभिधानेन व्यापकतेति विश्वव्यापिकां तामेव वदति । ‘कदाचिदाद्या
ललिता पुंरूपा कृष्णविग्रहा । त्रेणुनादसमारम्भादकरोद्भि वशं जगत् ॥’ इति
तन्त्रराजवचनात् । ‘अकारः सर्ववर्णोम्यः प्रकाशः परमः शिवः’ इति संकेत-

पद्दतिवचनात् । शिवशक्त्योरभेदेन तामेव वदति 'न शिवेन विना शक्तिर्न शक्तिरहितः शिवः । तादात्म्यमनयोर्निखं वह्निदाहकयोरेव ॥' इति । महार्यम-
 ज्ञार्यामपि । आलेख्यविशेष इव गजदृपभयोः प्रतिभासो यथैकस्मिन्नपि परमार्थे
 शिवशक्तिविभागकल्पनां कुर्मः इति । अकारस्य परमार्थस्वरूपिण्याः श्रीमत्रिपुर-
 सुन्दर्या वाचकतया स्रष्ट. प्रसिद्धः । अत एव वाच्यस्वरः पञ्चम उकारः सर्वोत्कृ-
 ष्टतां प्राप्य वाचकतया सर्वेभ्य उत्कृष्टतमार्थां तामेव वदति । तेन वाचकता
 वर्णः पयर्गन्तकः वर्णो व्यञ्जनं पवर्गान्तको मकारः कर्तृत्वेन वस्तृत्वं महत्त्वादेव ।
 एतेषामकारोकारमकाराणां वाच्यवाचकत्वं कामकलाक्षरमूलकत्वेन त्रिक्रतमकतया
 सांकेतितं भवति । महाविभूतिसरणिः महाविभूतिमहदैश्वर्यं तस्य सरणिः प्रापकः ।
 तु पुनः । आधारगो मूलाधारगताम्रिचक्रग. । हृद्गतः सूर्यचक्रगः । भ्रूमध्यस्थितः
 सोमचक्रग इत्यमुना प्रकारेण मूलाधारहृदयभ्रूमध्यगतकूटप्रयेगैकवाक्यताकार-
 गता । प्रणवता ॐकाररूपता । ते श्रीमहात्रिपुरसुन्दर्याः । इति गीयते उच्ये-
 रद्दोष्यते । रदयामले—'उमेति परमा शक्ति. पूर्वभावगुणेषुपी । अप्युष्टवलय-
 कारा प्रणवत्वमुपागता । अकाररूपिण्यजरा शिवानन्ता मदद्रवा ॥'॥

अत परं गायत्र्यादिसर्वदर्शनाधिदेवतात्वेन श्रीमहात्रिपुरसुन्दरीनेव प्रति-
 पादयति—

गायत्री सशिरा तुरीयसहिता संध्यामयीत्यागभै-

रारयाता त्रिपुरे त्वमेव महतां शर्मप्रदा कर्मणाम् ।

तत्तद्दर्शनमुख्यशक्तिरपि च त्वं ब्रह्म कर्मेश्वरी

कर्तार्हेन्पुरयो हरिश्च सविता बुद्धः शिवस्त्वं गुरुः ॥२०॥

हे त्रिपुरे, संध्यामयी गायत्री च परं तत्तद्दर्शनमुख्यशक्तिरपि त्वमेवेति
 आगमैराख्याता । कर्मभूता । गायत्री तुरीयसहिता । सशिरा च । पुनः कर्म-
 भूता । महतां कर्मणां शर्मप्रदा इत्यन्वयः ॥ गायत्री प्रसिद्धा । सशिरा त्रिरुगा
 सट् पतमाना । तुरीयसहिता तुरीयं प्रणवः । तुरीयसीत्रस्य प्रणवताष्टमश्लोके
 प्रतिपादिता । कर्मकारणयोरभेदात्कार्यभूतप्रणवस्य कारणभूततुरीयाक्षरस्य
 प्रणवत्वमुच्यते । संध्यामयी त्रिद्यादयंभ्याख्या आगमैर्दे, अथवा—आगमैरा-
 गमज्ञे । आख्याता प्रसिद्धोच्यते । अत्र गायत्र्या मूलविद्यारमकता त्रिपुरीत्वेन
 संध्यामयस्य चालप्रत्ययेन गायत्र्याय तद्गतये । 'सशिरा तुरीयसहिता' इत्यनेन

प्रणवादिकशिरोन्तिका गायत्री पञ्चमीवियात्मिकापि सूचिता । 'त्रिकूटमेककूटं
 तु त्रिकूटे पञ्चकूटता' इति वामकेश्वरवचनात् । त्रिपुरे त्रितयगात्रस्वरूपे ।
 त्वमेव मूलविद्यैव । महतां यागादीनाम् । शर्मप्रदा सुखरूपफलप्रदा । कर्मणां
 क्रियाणाम् । तत्तद्दर्शनमुख्यशक्तिस्तद्दर्शनाधिदेवता । अपि च पुनरपि । त्वमेव
 त्वं श्रीमहात्रिपुरसुन्दर्येव । ब्रह्म वेदान्तिनाम् । कर्म मीमांसकानाम् । ईश्वरी
 शाक्तानाम् । कर्ता नैयायिकानाम् । अर्हृधार्वाकाणाम् । पुरुषः सांख्यानाम् ।
 हरिवैष्णवानाम् । सविता सौराणाम् । बुद्धो बौद्धानाम् । शिवः शैवानाम् त्वं
 त्वमेव । गुरुः सर्वपूज्यत्वाद्गणेशः सर्वेषां त्वमेवेत्यर्थः ॥

अतः परं कोशपञ्चकद्वारा भगवत्या विश्वशरीरे विलीनत्वं शातुर्ब्रह्मत्वं प्रति-
 पादयति—

अन्नप्राणमनःप्रबोधपरमानन्दैः शिरःपक्षयु-

क्वपुच्छात्मप्रकटैर्महोपनिषदां वाग्भिः प्रसिद्धीकृतैः ।

कोशैः पञ्चभिरेभिरम्ब भवतीमेतत्प्रलीनामिति

ज्योतिःप्रज्वलदुज्ज्वलात्मचपलां यो वेद स ब्रह्मवित् ॥२१॥

हे अम्ब, एभिः पञ्चभिः कोशैः कृत्वा भवतीमेतद्विश्वशरीरे प्रलीनां यो वेद स
 ब्रह्मविद्भवति । एभिः कैः । अन्नप्राणमनःप्रबोधपरमानन्दैः । कथंभूतैः । शिरःपक्ष-
 युक्वपुच्छात्मप्रकटैः । पुनः किंभूतैः । महोपनिषदां वाग्भिः प्रसिद्धीकृतैरित्यन्वयः ॥
 अन्नमयप्राणमयमनोमयविज्ञानमयानन्दमयैः । अन्नं शिरः, प्राणमनसी पक्षौ,
 प्रबोधः पुच्छम्, परमानन्द आत्मा । एभिः कृत्वा प्रकटैः स्फुटैः । महोपनिषदां
 चतुर्वेदशिरसाम् । वाग्भिर्वाक्यैः । प्रसिद्धीकृतैः रूपापितैः । कोशैरुक्तरूपैः ।
 पञ्चभिः पञ्चप्रकारैः । एभिर्भक्तविशेषणसहितैः । अम्ब मातः । भवतीं त्वाम् ।
 एतत्प्रलीनां एतस्मिन्विश्वशरीरे प्रलीनां प्रविष्टाम् । इति अमुना प्रकारेण ।
 ज्योतिःप्रज्वलदुज्ज्वलात्मचपलां ज्योतिषः प्रज्वलदिवोज्ज्वलात्मना चपलां चञ्च-
 लाम् । य उपासकः । वेद जानाति । स लब्धोपदेशः । ब्रह्मवित् तत्त्वज्ञ इति ॥

पूर्वं 'श्रीमातः—' इत्यारभ्य 'अन्नप्राण—' इत्यन्तरेकविंशतिश्लोकैर्यद्ब्रह्मस्य प्रति-
 पादितं तत्र सद्गुरुतः प्राप्तदीक्षस्यैवाधिकारो नान्यस्येति सद्गुरोः सकाशादीक्षाग्रहण-
 स्थावर्यकतां तत्फलविद्धिं च प्रतिपादयति—

सच्चित्तत्वमसीतिवाक्यविदितैरध्यात्मविद्याशिव-
 ब्रह्माख्यैरतुलप्रभावसहितैस्तत्त्वैस्त्रिभिः सद्गुरोः ।
 तद्रूपस्य मुखारविन्दविवरात्संप्राप्य दीक्षामतो
 यस्त्वां विन्दति तत्त्वतस्तदहमित्यर्थे स मुक्तो भवेत् ॥२२॥

हे आर्यं, मद्गुरोर्मुखारविन्दविवरात्रिभिस्तरुचैः सह दीक्षां प्राप्य यस्त्वां विन्द-
 ति, सोऽतः 'तदहम्' इति तत्त्वतो मुक्तो भवेत् । कथंभूतस्य सद्गुरोः । त्वद्रूपस्य ।
 कथंभूतैस्तरुचैः । सच्चित्तत्वमसीतिवाक्यविदितैः । कैः । अध्यात्मविद्याशिवब्रह्माख्यैः ।
 पुनः कीदृशैः । अतुलप्रभावसहितैः । इत्यन्वयः ॥ सच्चित्तत्वमसीतिवाक्यविदितैः
 सत् ब्रह्म, चित् माया । इत्यनेनात्मतत्त्वं लभ्यते स्थूलदेहशोधकत्वात् । तत्
 मायातीतम् इत्यनेन विद्यातत्त्वं लभ्यते सूक्ष्मदेहशोधकत्वात् । त्वं स्वयम्, इत्य-
 नेन शिवतत्त्वं लभ्यते । परदेहशोधकत्वात् । असि इत्यनेन सर्वज्ञत्वं लभ्यते ।
 समष्टिदेहशोधकत्वात् । अध्यात्मशिवब्रह्माख्यैः अर्थैः स्पष्ट एव ॥ अतुलप्रभाव-
 सहितैर्देहचतुष्टयशुद्धिद्वारा जीवन्मुक्तिप्रदैः । तत्त्वैः यथार्थैः । त्रिभिस्त्रिधाभिधैः ।
 सद्गुरोः सत्संप्रदायवतस्त्वद्रूपस्य पूर्णाभिपेकप्रभावेण देवीतादात्म्यसिद्धस्य ।
 मुखारविन्दविवरात् वषाम्बुजद्वारा संप्राप्य लब्ध्वा । दीक्षां पूर्णाभिपेकाल्याम् ।
 अतो दीक्षाप्राप्त्यनन्तरम् । य उपासकः । त्वां श्रीमहात्रिपुरसुन्दरीम् । विन्दति
 जानाति । तत्त्वतो यथार्थतः । तद् ब्रह्म । अहमहमेव इति भावनया । आर्ये
 सर्वोत्कृष्टे । स संप्राप्तदीक्षः । मुक्तो जीवन्मुक्तः । भवेत् स्यात् ॥

ननु मुक्तिप्रदा अल्पायाससाध्या न्यासपूजाविस्मररहिता अन्ये शैववैष्णव-
 रांरादयो यद्बो भार्गाः सन्ति, तर्हि ब्रह्मयाससाध्ये न्यासपूजासपारे भ्रमास्ति-
 न्नागं कथमेतापानादरः कियत् इत्याक्षिप्तर्ती भगवतीं सविनयमुत्तरयति—

सिद्धान्तैर्वहुभिः प्रमाणगणितैरन्यैरविद्यातमो-
 नक्षत्रैरिव सर्वमन्यतमसं तावन्न निर्भिद्यते ।
 यावत्ते सवितेव संमतमिदं नोदेति विधान्तरे
 जन्तोर्जन्मनिवारणैकमिदुरं श्रीशामवि श्रीशिवे ॥ २३ ॥

हे श्रीशांभवि, हे श्रीशिवे, अन्यैर्बहुभिः सिद्धान्तैरविद्यातमस्तावच्च निर्मित्यते यावत् इदं संमतं विश्वान्तरे न उदेति । (तावदन्यैर्बहुभिः सिद्धान्तैरविद्यातमो न निर्मित्यते) कैः किमिव । नक्षत्रैः सर्वमन्धतमसमिव । कथंभूतमिदं ते संमतम् । सवितेव । कथंभूतम् । जन्तोर्जन्मनिवारणैकभिदुरम् । कथंभूतैः । सिद्धान्तैः । प्रमाणगणितैः इत्यन्वयः ॥ सिद्धान्तैस्वत्तद्दर्शनाग्नीकृतैः । बहुभिर्नानाविधैः । प्रमाणगणितैः प्रमाणानि अनुमानादीनि तैर्गणितैः साधितैः । वन्यैः तार्किकाद्यैः । अविद्यातमः अविद्या अज्ञानं तदेव भ्रमोत्पादकत्वात्तमः । नक्षत्रैः तारकाद्यैः । इव तद्वत् । सर्वमशेषम् । अन्धतमसं महान्धकारः । तावत् तदवधि । न निषेधे । निर्मित्यते निःशेषं दूरीक्रियते । यावत् यदवधि । ते तव । सवितेव सर्वसद्दशम् । संमतं सर्वमतोत्तमम् ॥ इदं (विश्वान्तरे स्वोदरे) । नोदेति प्रचारं न प्राप्नोति । विश्वान्तरे विशेषेण स्वान्तरे स्वस्य जीवन्मुक्त्वपेक्षस्य अन्तरे हृदये । जन्तोः सांसारिकस्य । जन्मनिवारणैकभिदुरं आगामिनि जन्मानि तेषां निवारणे एकं अद्वितीयं भिदुरं समर्थम् । श्रीशांभवि इदं हेतुगर्भं संबोधनम् । अनेन षडन्वयशांभवपर्यन्तं ज्ञानं त्वन्मतनिर्वाहकमित्युक्तम् । श्रीशिवे श्रीकल्याणरूपे ॥

अनु अविद्याविनाशकमात्मानुसंधानं सकलसंमतं भवति तर्हि जीवन्मुक्तिवा-
च्छक्रेः 'अथात्मा वाऽरे श्रोतव्यो मन्तव्यो निदिध्यासितव्यः साक्षात्कर्तव्यः' इत्युप-
निषद्वाक्यं प्रमाणीकृत्य निरन्तरमात्मानुसंधानमेव कर्तव्यम्, किमर्थमस्मिन्निति
दुर्घटे मन्मतेऽत्यादरः क्रियते इत्याग्रहवतीं भगवतीं मुनिस्तारयति—

आत्मासौ सकलेन्द्रियाश्रयमनोबुद्ध्यादिभिः शोचितः

कर्माबद्धतनुर्जनिं च मरणं प्राप्नोति यत्कारणम् ।

तत्ते देवि महाविलासलहरीदिव्यायुधानां जय-

स्तस्मात्त्वां गुरुमभ्युपेत्य कलयेत्त्वामेव चेन्मुच्यते ॥२४॥

हे देवि, तस्मात्कारणात् त्वां गुरुमभ्युपेत्य त्वामेव चेतकलयेत्, तदा मुच्यते ।
तस्मादद्यात्मा जनि मरणं च प्राप्नोति तत्कारणं ते महाविलासलहरीदिव्यायुधानां
जयः । कथंभूतोऽद्यात्मा । सकलेन्द्रियाश्रयमनोबुद्ध्यादिभिः शोचितः । पुनः
कथंभूतः । कर्माबद्धतनुः । इत्यन्वयः ॥ आत्मा जीवद्दशादिष्टः । असी संसारा-
दुपरतः । सकलेन्द्रियाश्रयमनोबुद्ध्यादिभिः सकलानां कर्मेन्द्रियाणां शानेन्द्रियाणां
च आश्रयत्वात्तदधीनतया मनोबुद्ध्यादयस्त्वैः । शोचितः श्रुतं प्रापितः । कर्माबद्ध-

तनुः कर्मभिः सांसारिकैर्निपिद्धानिपिद्धैः, आवद्धा जडीकृता तनुः संस्कारः ।
जनिरुत्पत्तिः, ताम् । च समुच्चये । मरणं देहत्यागः, तम् । प्राप्नोति प्रयाति ।
यत्कारणं यत्रिमित्तम् । तद्रक्ष्यमाणम् । ते भगवत्याः । देवि प्राग्वत् । महावि-
द्यासलहरीदिव्यायुधानां जयो महाविलासोऽभिनवनवविधश्चकारसौन्दर्योर्णवस्तस्य
सहस्रस्तरास्तद्विद्यान्यप्रतिहतसामर्थ्यवन्त्यायुधानि पाशाङ्कुशधनुर्वाणाख्यानि
तेषाम् । जयः प्रतापो मोहनवश्यमारणस्वम्भनादीनि । तस्मात्कारणात् । त्वां
स्वत्तादात्म्यसिद्धम् । गुरुं देविकम् । धन्वुपेत्य अत्याराध्य । कलयेत् प्रमजेत् ।
त्वामेव श्रीमहात्रिपुरमुन्दरीमेव । चेत्तदा । मुच्यते मोक्षो लभ्यते ॥

अतः परं भगवान्दुर्वासा महासुनिः संसारसिन्धौ निमज्जनोन्मज्जनाभ्यामसि-
दुःखितानां किञ्चिदुत्पन्नज्ञानानां मादृशानामुपरि कृपाविष्टः सविनयं श्रीमहात्रि-
पुरमुन्दरीं प्रार्थयति—

नानायोनिसहस्रसंभववशाज्जाता जनन्यः कति

प्रख्याता जनकाः कियन्त इति मे सेत्स्यन्ति चाग्ने कति ।

एतेषां गणनैव नास्ति महतः संसारसिन्धोर्विधे-

र्मात् मां नितरामनन्यशरणं रक्षानुकम्पानिधे ॥ २५ ॥

हे अनुकम्पानिधे इति कारणात् मां रक्ष । कथंभूतं माम् । संसारसिन्धोर्वि-
धेर्मातम् । पुनः कथंभूतम् । नितरामनन्यशरणम् । इतीति किम् । नानायोनि-
सहस्रसंभववशात्कति जनन्यो जाताः, पितरोऽपि कियन्तो प्रख्याताः, अग्ने
कति सेत्स्यन्ति एतेषां गणनैव नास्तीति । कथंभूतस्य विधेः । महत इत्यन्वयः ।
अर्थः स्पष्ट एव ॥

ननु संसारदुःखनिवारणार्थं नानाप्रतापि नानायागारिक्रियाः प्राप्नोतवार्थैः
शोभाः कथं न कियन्ते । मदाराधनायामेव किमाधिक्यमिति देव्याक्षेपे मुनिराह—

देहक्षोभकरैर्ब्रतैर्वहुविधैर्दानैश्च होमैर्जपैः

संतानैर्हयमेघमुल्यनुमसैर्नानाविधैः कर्मभिः ।

यत्संकल्पविकल्पभावमलिनं स्यात्तं पदं तस्य ते

दूरादेव विवर्तते परतरं मातः पदं निर्मलम् ॥ २६ ॥

हे मातः, तस्य यत्पदं ख्यातं तन्नानाविधैः कर्मभिः कृत्वा संकल्पविकल्पभावमलिनं भवति । ते पदं दूरादेव निवर्तते । कथंभूतं ते पदम् । परतरं निर्मलं चेल्यन्वयः । देहक्षोभकारैः शरीरशोषकैः । प्रतरुषयासादिभिः । बहुविधैः नानाप्रकारैः । दागैस्तुलापुरुषादिभिः । जपैरन्यदेवताविषयैः । संतानैर्निरन्तराश्रम-
आदिभिः । हयमेघमुख्यसुमरैरश्वमेघमुख्यमहायज्ञैः । नानाविधैर्बहुप्रकारैः । कर्मभिः क्रियाभिः । यत्प्राप्यम् । संकल्पविकल्पभावमलिनं संकल्पः करोमि, विकल्पो न करोमि, अनयोर्भावः संशयस्तेन मलिनं सुखदुःखफलदम् । ख्यातं प्रतिद्वम् । पदं स्थानम् । तस्य कर्तुः । ते परदेवतायाः । दूरादेव बहुव्यवधाने-
नापि न । निवर्तते परिवर्तते । परतरं परमोत्कृष्टम् । मातरम्ब । पदं स्थानम् । निर्मलं कलङ्करहितम् ॥

अतः परं सकलमातृकाप्रपञ्चमूलभूतामकारहकाररूपां परां शक्तिं प्रस्तौति—

पञ्चाशन्निजदेहजाक्षरभवैर्नानाविधैर्धातुभि-

र्वह्वैर्यैः पदवाक्यमानजनकैरर्थविनाभावितैः ।

साभिप्रायवदर्थकर्मफलद्वैः ख्यातैरनन्तैरिदं

विश्वं व्याप्य चिदात्मनाहमहमित्युज्जृम्भसे मातृके ॥२७॥

हे मातृके, त्वं नानाविधैर्धातुभिर्विश्वं व्याप्य चिदात्मना अहमहमिति उज्जृ-
म्भसे इत्यन्वयः । पञ्चाशन्निजदेहजाक्षरभवैर्निजदेहः पराशरीरं तस्माज्जातानि
प्रसृतानि तेभ्यो भव उत्पत्तिर्येषां तैः । परारूपस्याक्षरमयत्वं सर्वत्रागमे प्रसि-
द्धम् । नानाविधैर्बहुप्रकारैः । धातुभिः प्रसिद्धैः । बह्वैर्नानार्थकैः । पदवाक्यमा-
नजनकैः पदं अक्षरसमुदायः, वाक्यं पदसमुदायः, भावानि छन्दांसि यान्य-
समुदायरूपाणि, एतेषां जनकैः कारणभूतैः । अर्थाविनाभावितैः अर्थे विना न
भावितानि इति तैः । अर्थयुक्तैरित्यर्थः । साभिप्रायवदर्थकर्मफलद्वैरभिप्रायेण
कारणेन सह वर्तमाना येऽर्था घटपटादयस्तेषां कर्म कर्तव्यता तत्फलं निष्प-
त्तिर्वा ददति दर्शयन्ति तैः । ख्यातैः प्रसिद्धैः । अनन्तैरगणितैः । इदं विद्यमा-
नम् । विश्वं प्रैलोक्यम् । व्याप्य परिपूर्णम् । चिदात्मना चैतन्यरूपेण । अहम्
अहम् इति उज्जृम्भसे उद्धोषं कुहये । मातृके मूलभूते ॥

अतः परं सिद्धं श्रीचक्रं सर्वतं प्रखीति—

श्रीचक्रं श्रुतिमूलकोश इति ते संसारचक्रात्मकं

विख्यातं तदधिष्ठिताक्षरशिवज्योतिर्मयं सर्वतः ।

एतन्मन्त्रमयात्मिकाभिररुणं श्रीसुन्दरीभिर्वृतं

मध्ये वैन्दवसिंहपीठललिते त्वं ब्रह्मविद्या शिवे ॥ २८ ॥

हे शिवे, ते श्रीचक्रं श्रुतिमूलकोश इति ख्यातम् । कथंभूतम् । संसारचक्रा-
त्मकम् । पुनः कथंभूतम् । तदधिष्ठिताक्षरशिवज्योतिर्मयम् । पुनः कथंभूतम् ।
सर्वतः श्रीसुन्दरीभिर्वृतम् । कथंभूताभिः । एतन्मन्त्रमयात्मिकाभिः । पुनः कीदृ-
शम् । अरुणम् । मध्ये त्वं ब्रह्मविद्या । कथंभूते मध्ये । वैन्दवसिंहपीठललिते इत्य-
न्वयः । श्रीचक्रं महात्रिपुरसुन्दर्याः पूजाचक्रम् । श्रुतिमूलकोशः श्रुतीनां वेदानां मूलं
प्रणवः । 'ओङ्कारप्रभवा वेदाः' इति वचनात् तस्य । कोशभूतं श्रीचक्रगतमध्यत्रि-
कोणं तस्य कामकलाक्षरगतविन्दुत्रयमयत्वात् । विन्दुत्रयाणां ब्रह्मविष्णुरुद्ररूप-
त्वात् । 'ब्रह्मविन्दुर्महेशानी वामा शक्तिरुदीरिता' इति ज्ञानार्णववचनात् । विद्मं
वमतीति वामा वामाशक्तेः शब्दार्थसृष्टिकारणत्वेन श्रीचक्रस्य श्रुतिमूलकोशत्व-
मित्यादिः । इति कारणात् । ते श्रीमहात्रिपुरसुन्दर्याः । संसारचक्रात्मकं संसार-
चक्रं कालचक्रं देशचक्रं च । श्रीचक्रस्य कालचक्रेण देशचक्रेण च साम्यं तन्त्रराजेऽ-
ष्टाविंशतितमे पटले श्रीशिवेन प्रतिपादितम् । मयात्र प्रन्यगौरवमयाज्ञ लिख्यते ।
यैरेव मूलविद्याक्षरैः श्रीचक्रं प्रसृतं तैरेवाक्षरैः संसारचक्रं प्रसृतमिति ज्ञानार्णवोक्तिः ।
यथा—'लकारात्पृथिवी जाता सशैलवनकानना । पद्माद्यत्पीठसंपद्मा सर्वतीर्थ-
मयी परा ॥ सर्वगज्ञानमयी सर्वज्ञेप्रस्थानमयी शिवे । सकाराचन्द्रतारादिप्रहरा-
दित्यरूपिणी ॥ हकाराच्छिष्यसंवाधभ्योममण्डलसंस्थिता । इंकारादिशुद्धप्रार्थि-
माया नुर्यात्मिका प्रिये ॥ एकाराद्वैष्णवी शक्तिविश्वपालनतत्परा । रकारात्तेजसा
युक्ता परंज्योतिःसरूपिणी ॥ ककारात्प्रमदा कामरूपिणी स्फुरदव्यया । अर्ध-
चन्द्रेण देवेश विश्वयोनिरितीरिता । विन्दुना शिवरूपेण शून्यरूपेण साक्षिणी ॥'
इति । एवं संसारचक्रात्मकता मूलविद्यायास्तदात्मकता श्रीचक्रस्येति वा साम्यम् ।
विख्यातं प्रसिद्धम् । तदधिष्ठिताक्षरशिवज्योतिर्मयम् । तदधिष्ठितानि श्रीचक्राधि-
ष्ठितानि यान्यक्षरानि हान्येव श्रीजभूतात्सत्ताक्षरणदेवतादिभूतवर्णास्त एव

शिवाः । अग्निमासिद्ध्यादयः कामाकर्षिण्यादयः । अनंतकुसुमादयः सर्वसंक्षो-
भिण्यादयः सर्वसिद्धिप्रदादयः सर्वज्ञादयः । वशिण्यादयः कामेश्वर्यादय
एव ज्योतीषि तन्मयं तत्प्रचुरं सर्वतः श्रीचक्रमभिव्याप्य एतन्मन्त्रमया-
त्मिकाभिः एतद्विधाक्षरप्रसृताभिः । लकाराच्चतुरस्रं सदैवतं प्रसृतम्, सकारात्
पोडशदलं सदैवतम्, हकारादष्टदलं सदैवतम्, ईकाराच्चतुर्दशारं सदैवतम्,
एकाराद्द्विर्दशारं सदैवतम्, रकारादन्तर्दशारं सदैवतम्, ककारादष्टकोणं
सदैवतम्, अर्धेन्दोस्त्रिकोणं सदैवतम्, बिन्दोर्बैन्दवमिति मूलविद्यानवाक्षरैः
संपूर्णं श्रीचक्रं सावरणं प्रसृतमिति मुनेरभिप्रायः । उक्तं च शानार्णवे—‘लकारः
पृथिवीबीजं तेन भूबिम्बमुच्यते । सकारश्चन्द्रमा भद्रे कलापोडशकात्मकः ॥ तस्मात्
पोडशपत्रं च हकारः शिव उच्यते । अष्टमूर्तिः सदा भद्रे तस्माद्दसुदलं भवेत् ॥
ईकारस्तु सदा माया भुवनानि चतुर्दश । पालयन्ती परा तस्माच्छककोणं भवे-
रिप्रये ॥ शक्तिरेकादशस्थाने स्थित्वा सूते जमत्रयम् । विष्णोर्योनिरिति ख्याता सा
विष्णोर्दशरूपकम् ॥ एकारात्परमेशानी चक्रं व्याप्य विजृम्भिता । दशकोणकरं
तस्माद्दकारो ज्योतिरव्ययः ॥ कलादशान्वितो वह्निर्दशकोणप्रवर्तकः । ककारान्म-
दनो देवि त्रिं चाष्टस्वरूपकम् ॥ योनिवश्यं तदा चक्रं वसुयोन्यङ्कितं भवेत् । अर्ध-
मात्रा गुणान्सूते नादरूपा यतस्वतः ॥ त्रिकोणरूपा योनिस्तु बिन्दुना वैन्दवं
भवेत् । कामेश्वरस्वरूपं तद्विश्वाधारस्वरूपकम् । श्रीचक्रं तु वरारोहे श्रीविद्यावीर्य-
संभवम् ॥’ इति । अरुणं बालार्कप्रभम् । श्रीसुन्दरीभिर्वृतं श्रिया सौन्दर्येण
सुन्दर्यः श्रीसुन्दरीप्रायाः । श्रीसुन्दर्याः पद्ममहाशवसनङ्गसिंहासनं कामेश्वराङ्को-
पवेशनमिति विशेषः । वृतं परिवेष्टितम् । मध्ये मध्यत्रिकोणमध्ये । वैन्दवसिंह-
पीठललिते वैन्दवं बिन्दुचक्रं तत्र सिंहासनं पूर्वोक्तरूपं तेन ललिते निरुपमशोभा-
न्विते । त्वं श्रीमहात्रिपुरसुन्दरी । ब्रह्मविद्या परब्रह्मात्मिका । शिवे कल्याणरूपे ॥
अतः पर पूर्णाभिपेकसिद्धेन साधकेन श्रीचक्रावरणपूजानन्तरं परापूजाया
अवश्यकर्तव्यत्वाद्विद्योद्धारं करोति—

बिन्दुप्राणविसर्गजीवसहितं बिन्दुत्रिवीजात्मकं

पद्म कूटानि विपर्ययेण निगदेत्तारत्रिबालावलैः ।

एभिः संपुटितं प्रजप्य विहरेत्प्रासादमग्नं परं .

गुह्याद्गुह्यतमं सयोगजनितं सद्भोगमोक्षप्रदम् ॥ २९ ॥

विन्दुः पञ्चदशस्वरः प्राणः हकारादिः विसर्गः किमन्त्यस्वरः जीवः सकारः सहितमेभिर्मिलितं हंस इति पदं विन्द्वात्मकं हंस इति निविन्द्वात्मकम् । विन्द्वादिकं विसर्गादिकं विन्दुविसर्गादिकं चेति । त्रीणि कूटान्यनुक्रमेण व्युत्क्रमेणार्थतान्येव त्रीणीति एवं षट् कूटानि । यथा—आदौ पञ्चदशस्वरः हंसः १, षोडशस्वरः सोऽहम् २, अ हंसः. अः सोऽहम् इति पद्भिरक्षरैः ३, विपर्ययेण विलोमेन तृतीयं द्वितीयं प्रथमं चेति कूटानि निगदेत् उच्येत् । तारत्रिबालावलीः तारत्रयं प्रणवमाया त्रीवीजानि बाला वाग्भवकामराजशक्तिरीजानि बलवीजं स्वप्नेमात्मकम् । एभिः सप्तबीजैः । संपुटितमनुलोमविलोमेन गर्भाकृतम् । प्रजप्य यथेष्टसंख्यां समाप्य । विहरेत्सुखमनुभवेत् । प्रासादमन्त्रं ह्रीमिति बीजं परा प्रासादप्रासादपराख्यम् । परं पराबीजं हकारं संयोजितमिति ज्ञेयम् । उत्कृष्टं शुभ्राद्ब्रह्मतमम् । गोप्याद्गोप्यतरम् । सयोगजनितं सकारसंयोजितम् । सद्भोगमोक्षप्रदं समीचीना भोगाः सन्चन्दनवनितागजतुरगारोहराजमान्यतादिकाः मोक्षं च प्रयच्छतीति । एतदुक्तं भवति—क्रमेण पूर्वोक्तानि सप्त बीजानि, ततः क्रमेणैवोक्तानि त्रीणि कूटानि ततः ह्रीं ह्रींः पुनर्व्युत्क्रमेण त्रीणि कूटानि ततो व्युत्क्रमेणैवोक्तसप्तबीजानि इति महापराप्रासादविद्या । अयं श्लोकः क्षेपक इति भासते । मुनिनातिगोप्यत्वाद्विद्याक्षराणां प्रभाव एव वर्णितः । स्फुटतयोद्धारो न कृतः । मया संप्रदायशुद्धत्वाद्वाद्म व्याख्यातः ॥

अतः परं श्रीत्रिपुरसुन्दरीं सर्वाभरणभूषितां विन्दुवक्त्रसिंहासनोपविष्टां महाराजोपचारैराराधितां मुनिः प्रार्थयति—

आताम्रार्कसहस्रदीप्तिपरमा सौन्दर्यसौरैरलं

लोकातीतमहोदयैरुपयुता सर्वोपमागोचरैः ।

नानानर्घ्यविभूषणैरैगणितैर्जाज्वल्यमानाभितैः

श्रीमातस्त्रिपुरारिसुन्दरि तुरु स्वान्ते निवासं मम ॥ ३० ॥

हे धीमातः हे त्रिपुरारिसुन्दरि, त्वं मम स्वान्ते निवासं कुरु । कथंभूता त्वम् । अगनितैर्नानानर्घ्यविभूषणैरलं यथा स्यात्तथा उपयुता घटी अभितो जाज्वल्यमाना । पुनः कथंभूता । आताम्रार्कसहस्रदीप्तिपरमा । कथंभूतैर्विभूषणैः ।

सौन्दर्यसारैः । पुनः कथंभूतैः । लोकातीतमहोदयैः । पुनः कीदृशैः । सर्वोपमा-
शोचरैरित्यन्वयः । आताम्रार्कसहस्रदीप्तिपरमा आताम्रार्का बालार्कास्तेषां सहस्रं
तस्य दीप्तिः कान्तिस्तया परमा सर्वोत्कृष्टा । सौन्दर्यसारैः सौन्दर्यमन्थनोद्भवैः ।
अलं पूर्णम् । लोकातीतमहोदयैर्लोकातीतो लोकोत्तरो महोदय उत्कर्षो येषाम् ।
मातर्जननि । त्रिपुरारिसुन्दरि त्रिपुरारिः शिवस्तस्य सुन्दरी मनोहरा । कुरु
विपेहि । स्वान्ते हृदये । निवासं विधामम् । मम त्वदाराधकस्य ॥

पूर्वश्लोकेन श्रीमहात्रिपुरसुन्दर्याः समुदायरूपेण भूषणान्यभिपूयेदानीं नाना-
पुष्पालंकारवसनाभूषितायाः परमसौभाग्यशालिन्या दृष्टिगोचराङ्गभूषणानि महा-
योगीश्वरश्वरणमारभ्य मुकुटान्तानि प्रस्तौति—

शिञ्जन्नूपुरपादकङ्कणमहामुद्रासुलाक्षारसा-

लंकाराङ्कितमङ्घ्रिपङ्कजयुगं श्रीपादुकालंकृतम् ।

उद्गास्वन्नखचन्द्रखण्डरुचिरं राजज्जपासंनिभं

ब्रह्मादित्रिदशासुरार्चितमहं मूर्ध्नि सराम्यम्बिके ॥ ३१ ॥

हे अम्बिके, तेऽङ्घ्रियुगमहं मूर्ध्नि स्वरामि । कथंभूतम् । शिञ्जन्नूपुरपादकङ्कण-
महामुद्रासुलाक्षारसालंकाराङ्कितम् । पुनः कथंभूतम् । श्रीपादुकालंकृतम् । पुनः
कीदृशम् । उद्गास्वन्नखचन्द्रखण्डरुचिरम् । पुनः कीदृशम् । राजज्जपासंनिभम् ।
पुनः कीदृशम् । ब्रह्मादित्रिदशासुरार्चितमित्यन्वयः ॥ शिञ्जति शिञ्जन्नूपुरे पाद-
कङ्कणे च महामुद्राश्च सुलाक्षारसश्च तैरलंकारितं अङ्कितं च । अङ्घ्रिपङ्कजयुगं
श्वरणकमलद्वन्द्वम् । श्रीपादुकालंकृतं श्रीपादुके चिन्तामणिरचिते ताभ्यामलंकृतं
भूषितम् । उद्गास्वन्निति उद्घ्वं भास्वन्ति प्रकाशमानानि नखान्येव चन्द्रखण्डानि
तै रुचिर सुन्दरम् । राजज्जपासंनिभं राजज्जपा नूतनजपापुष्पाणि तैः सदृशी
निभा यस्य । ब्रह्मादीति ब्रह्मादयो ब्रह्मविष्णुशुक्राद्विदशा इन्द्रादयः, असुरा दैत्या,
तैरर्चितं समाराधितम् । अहं तवाराधकः । मूर्ध्नि मस्तके । स्वरामि भावयामि ।
अम्बिके जननि ॥

। इदानीं परदेवतायाः सुभूषितं सुपूजितं नितम्बविम्बमभिधौति—

आरक्तच्छविनातिमार्दवयुजा निश्वासहार्येण सै-

त्कौशेयेन विचित्ररत्नखचितैर्मुक्ताफलैरुज्ज्वलैः ।

कूजत्काञ्चनकिङ्किणीमिरमितः संनद्धकाञ्चीगुणै-

रादीप्तं मुनितम्बविम्बमरुणं ते पूजयाम्यम्बिके ॥ ३२ ॥

हे अम्बिके, ते मुनितम्बविम्बमहं पूजयामि । कथंभूतम् । अरणम् । पुनः कथंभूतम् । सत्कौशेयेन मुक्ताफलैः काञ्चीगुणैश्च आदीप्तमित्यन्वयः । आरक्तच्छ-
मिना आरक्ता छविः कान्तिर्यस्य तेन । अतिमार्दवयुजा अतिक्रमलेन । निश्वा-
सहाय्येण निश्वासवायुना कम्पनयोग्येन । सत्कौशेयेन समीचीनपटवलेन । विधि-
प्रब्रह्मराचितैर्विचित्राणि नानाविधानि रत्नानि तैः सत्चितैर्गुम्फितैः । मुक्ताफलैर्म-
हाकरिषुम्भोद्भवैः । उज्वलैर्दोषिमद्भिः । कूजत्काञ्चनकिङ्किणीभिः कूजन्यः
काञ्चनकिङ्किण्यः धुद्रघण्टिकाः । अभितः समन्तात् । संनद्धकाञ्चीगुणैः संनद्धा
संघटिता काञ्ची कटिमेखला तस्या गुणैः सूत्रैः । आदीप्तम् अतिज्ञयेन प्रकाश-
मानम् । मुनितम्बविम्बं सुष्ठु मनोहरं नितम्बविम्बं ध्रोणिमण्डलम् । अरणमा-
रणम् । ते धीमहात्रिपुरसुन्दर्याः । पूजयामि भावयामि । अम्बिके प्राग्बत् ।

अतः परं चन्दनालिप्तं मणिमालाहारभूषितं ब्रह्मादिदानं स्नन(न्य)पानयोग्यं
परदेवताउपचुम्बद्वयं प्रस्तांति—

करतूरीघनसारकुङ्कुमरजोगन्वोत्कटैश्चन्दनै-

रालिप्तं मणिमालयातिरुचिरं प्रैवेयहारादिभिः ।

दीप्तं दिव्यविभूषणैर्गणितैर्ज्योतिर्विभासत्कुच-

व्याजस्वर्णघटद्वयं हरिहरब्रह्मादिर्पातं भजे ॥ ३३ ॥

हे जननि, ते कुचव्याजस्वर्णघटद्वयमहं भजे इत्यन्वयः । करतूरी गुणमदः,
पनसारः अगदसत्त्वं कर्पूरो वा, कुङ्कुमं कार्मीरप्रमत्तम्, एतेषां रजोगन्धैरुत्क-
टानि तैः । चन्दनैर्मलवर्जैः । आलिप्तम् आसमन्तात् प्रदेषितम् । मणिमालया
यज्ञवैद्यैर्गणितया । अतिरुचिरमखन्तमासरम् । प्रैवेयहारादिभिः प्रैवेयं
कण्ठभूषणम्, हारो गजभोषितनिर्मितः तदारिभिः । दीप्तं प्रकाशमानम् ।
दिव्यभूषणैर्विभूषणैश्च रचितैः । अगणितैरपरिमितैः । ज्योतिर्विभासत् ज्योतिरिषु
प्रकाशमानम् । कुचव्याजस्वर्णघटद्वयं कुचव्याजेन स्ननमिषेण स्वर्णघटद्वयम् ।
हरिहरब्रह्मादिर्पातं तेषामेव तस्यानाधिष्ठातृत्वात् । भजे भावयामि ॥

अतः परं परदेवताया बाहुचतुष्टयं सुभूपितं कण्ठदेशं च प्रसौति—

मुक्त्वारजविचित्रकान्तिललितैस्ते बाहुवल्लीरहं

केयूराङ्गदबाहुदण्डवल्यैर्हस्ताङ्गुलीभूपणैः ।

संपृक्ताः कलयामि हीरमणिमन्मुक्तावलीकीलित-

प्रीवापट्टविभूषणेन सुभगं कण्ठं च कम्बुश्रियम् ॥ ३४ ॥

हे देवि, ते बाहुवल्लीः कण्ठं च, अहं कलयामि । कथंभूता बाहुवल्लीः । केयूराङ्ग-
दबाहुदण्डवल्यैर्हस्ताङ्गुलीभूपणैश्च संपृक्ताः । कथंभूतैर्बाहुदण्डवल्यैः । मुक्त्वारजवि-
चित्रकान्तिललितैः । कथंभूतं कण्ठम् । हीरमणिमन्मुक्तावलीकीलितप्रीवापट्टविभू-
षणेन सुभगम् । पुनः कथंभूतं कण्ठम् । कम्बुश्रियमित्यन्वयः । मुक्ता प्राग्भवत् ।
रत्नानि हीरकादीनि तेषां विचित्रा नानावर्णा कान्तिश्छविस्तया ललितैर्मनोहरैः । ते
श्रीमहानिपुरगुन्दर्याः । बाहुवल्लीश्चतुर्हस्तलताः । अहं त्वदाराधकः । केयूराङ्गदबा-
हुदण्डवल्यैः केयूरा मणिवन्धनधारणयोग्याः, अङ्गदाः कूर्परोपरितनमागधारण-
योग्याः, बाहुदण्डवलयाणि हस्तकटकानि कङ्कणानि च तैः । हस्ताङ्गुलीभूपणैर्ह-
स्ताङ्गुलीनां भूषणानि मुद्रिकादीनि तैः । संपृक्ताः संयुक्ताः । कलयामि प्राग्भवत् ।
हीरमणिमन्मुक्तावली वज्रगुलिकायुक्ता मुक्तावली तथा कीलितं जडीकृतं प्रीवाप-
ट्टविभूषणं तेन सुभगं कण्ठो गलदेशः । चः समुच्चये । कम्बुश्रियं कम्बुः शङ्खः-
तद्वच्छ्रीः शोभा यस्य ॥

अतःपरं देवतायाः सुप्रसन्नायाः श्रीपदनं प्रसौति—

उद्यत्पूर्णकलानिधिश्चिवदनं भक्तप्रसन्नं सदा

संफुल्लाम्बुजपत्रकान्तिसुपमाधिकारदक्षेक्षणम् ।

सानन्दं कृतमन्दहासमसकृत्प्रादुर्भवत्कौतुकं

कुन्दाकारसुदन्तपङ्क्तिशशिभापूर्णं स्मराम्यम्बिके ॥ ३५ ॥

हे अम्बिके, ते पदनं अहं स्मरामि । कथंभूतम् । सदा भक्तप्रसन्नम् । पुनः
कथंभूतम् । संफुल्लाम्बुजपत्रकान्तिसुपमाधिकारदक्षेक्षणम् । पुनः कथंभूतम् ।
असकृत्सानन्दं यथा स्यात्तथा कृतमन्दहासम् । पुनः क्रीदशम् । प्रादुर्भवत्कौतु-

१. 'प्रेक्ष्य' मूल०. २. 'मणिभिर्मुक्ताकलापीकृत' मूल०. ३. 'निपीन्दु' मूल०.
४. 'चित्र' मूल०.

कम् । पुनः कीदृशम् । कुन्दाकारमुदन्तपङ्क्तिशशिभापूर्णमित्यन्वयः । उद्यद्बुदयं
प्राप्तः पूर्णकलानिधिः परिपूर्णपूर्णिमाचन्द्रस्वस्य श्रीः शोभा यस्य । भक्तप्रसन्नं
भक्तानामुपासकानां प्रसन्नं वाञ्छितार्थसूचकम् । सदा निरन्तरम् । संकुलं
विकसितमम्बुजं कमलं तस्य पत्राणां कान्तिः सुपुमा परमा शोभा तस्या
धिकारे दर्शं समर्थमीक्षणं यस्य । सानन्दं यथा स्यात्तथा कृतमन्दहासं कृत-
प्रकटितो मन्द ईषद् हासो येन । असङ्ख्यद्वारवारम् । प्रादुर्भवेत्कौतुकं प्रद्योतित-
उत्तहलम् । कुन्दाकारा कुन्दकलिकाश्रेणिसमाना । मुदन्तपङ्क्तिः सुपमा शोभना
दन्तानां पङ्क्तिः रदावलिर्धस्याः । शशिन इव भा प्रभा तथा पूर्णं व्याप्तम् ।
स्मरामि प्राग्बत् ॥

अतः परं परदेवतायाः सुभूषितं कर्णयुगं नासाप्रभागं च प्रस्तौति—

तप्तस्वर्णकृतोरुकुण्डलयुगं माणिक्यमुक्तोलस-

द्धीराबद्धमन्यतुल्यमपरं हैमं च चक्रद्वयम् ।

शुक्राकारनिकारदक्षममलं मुक्ताफलं सुन्दरं

विभ्रत्कर्णयुगं भजामि ललितं नासाप्रभागं शिवे ॥ ३६ ॥

हे शिवे, तव नासाप्रभागं कर्णयुगं च अहं भजे । कथंभूतं नासाप्रभागम् ।
अमलं सुन्दरं ललितं मुक्ताफलं विभ्रत् । कथंभूतं मुक्ताफलम् । शुक्राकारनिका-
रदक्षम् । कथंभूतं कर्णयुगम् । तप्तस्वर्णकृतोरुकुण्डलयुगम् । अनन्यतुल्यं हैमं
चक्रद्वयं च दधत् । कथंभूतम् । माणिक्यमुक्तोलसद्धीराबद्धमपरमित्यन्वयः ।
तप्तमनलादृतं स्वर्णं जाम्बूनदं तेन कृतं निर्मितम् उरु विलीर्णं कुण्डलयुगं ताट-
क्युगलम् । माणिक्यानि मुक्ताश्च तैरलसद्धीराबद्धम् । अनन्यतुल्यमन्येन ताटक्यु-
युगेन न तुल्यं तस्माद्विलक्षणम् । अपरं द्वितीयम् । हैमं प्राग्बत् । चः समुभये ।
चक्रद्वयं वर्तुलाकारं कर्णोर्ध्वभूषणम् । शुक्राकारस्य निकारे धिकारे दर्शं समर्थम् ।
अमलं निर्मलम् । मुक्ताफलं गजबुम्भोद्भवम् । सुन्दरम् । विभ्रद् दधत् ।
कर्णयुगम् । भजामि प्राग्बत् । ललितं मनोहरम् । नासाप्रभागम् । शिवे ॥

अतः परं परदेवताया वैणिकां प्रस्तौति—

जातीचम्पककुन्दकेसररजोगन्धोत्किरत्केतकी-

नीपाशोकशिरीषमुख्यकुसुमैः श्रोचंसिता धूपिता ।

आनीलाङ्गनतुल्यमत्तमधुपश्रेणीव वेणी तव

श्रीमातः श्रयतां मदीयहृदयाम्भोजं सरोजालये ॥ ३७ ॥

हे सरोजालये, हे श्रीमातः, तव वेणी मदीयं हृदयाम्भोजं श्रयताम् । कथंभूता वेणी । जातीचम्पककुन्दकेसररजोगन्धोत्किरत्केतकीनीपाशोकशिरीष-सुख्यकुसुमैः प्रोतंसिता धूपिता च । आनीलाङ्गनतुल्यमत्तमधुपश्रेणीवैस्त्वन्वयः । श्लोकार्थः स्पष्ट एव ॥

अतः परं परदेवतायाः सुपूजितं सुभूषितं मस्तकमभित्वाति—

लेखालभ्यविचित्ररत्नखचितं हैमं किरीटोत्तमं

मुक्ताकाञ्चनकिंकिणीगणमहाहीरप्रबोधोज्ज्वलम् ।

चञ्चच्चन्द्रकलाकलापललितं देवद्रुपुष्पाचितं

माल्यैरम्ब विलम्बितं सुशिखरं विभ्रच्छिरस्ते भजे ॥ ३८ ॥

हे मातः, ते शिरो भजे । हैमं किरीटोत्तमं विभ्रत् । कथंभूत किरीटोत्तमम् । लेखालभ्यविचित्ररत्नखचितम् । पुनः कथंभूतम् । मुक्ताकाञ्चनकिंकिणीगणमहा-हीरप्रबोधोज्ज्वलम् । पुनः कीदृशम् । चञ्चच्चन्द्रकलाकलापललितम् । सुशिखरं चैत्स्वन्वयः । लेखालभ्यम् अतिनिबिडं यथा स्यात्तथा विचित्ररत्नैर्नावाणैः खचितं भण्डितम् । हैमं जाम्बूनदरचितम् । किरीटोत्तमं ब्रह्मादिकानां किरीटापेक्षया । मुक्ता गजमुक्ताः, काञ्चनकिंकिणीगणः सुवर्णरचितः क्षुद्रघण्टिकासमूहः, तेन सह यो हीरप्रबन्धस्तेनोज्ज्वलं प्रकाशमानम् । चञ्चत्प्रयोत्तत् (मानः) चन्द्रकलानां कलापः समूहः, तेन ललितं मनोहरम् । देवद्रुपुष्पाचितं कल्पद्रुमकुसुमपूजितम् । माल्यैः पुष्पमालाभिः । अम्ब मातः । विलम्बितं लम्बायगानम् । सुशिखरं सुष्ठु शिखरं कोज्यप्रभागम् । विभ्रत् दधत् । शिरः मस्तकम् । ते श्रीमहात्रिपुरसुन्दर्याः । भजे प्राग्बत् ॥

१. एतच्छ्लोकस्थाने मूलपुस्तके शोकद्रव्यमिदमन्यदृश्यते—‘उत्थितं च सुवर्णदण्ड-कलितं पूर्णैन्दुविम्बाकृतिच्छत्र मौक्तिकरत्नविभ्रखचितं क्षीमांशुबोधसितम् । मुक्ता-जालविलम्बितं सकलधं नामाप्रसूनाङ्कितं चन्द्रोद्ग्रामरचामराणि दपते, श्रीदेवि ते स्व. श्लियः ॥ १ ॥ विचागप्ररदस्वविन्दुनिगणैः मृत्तोषचाराचर्चनां वेदान्तश्रुतिगीयमा-नचरितां वेदान्ततत्त्वात्मिकाम् । सर्वास्ता हि तुरीयतामुपगतारत्वद्रसिदेव्यः (१) परारत्वां नित्य समुपासते स्वविभवैः श्रीचक्रनाथे शिवे ॥ २ ॥’

अतः परं परदेवतायाः सभालं साधरयुगं वपुः प्रसौति—

शृङ्गारादिरसालयं त्रिभुवनैर्मान्यैरतुल्यैर्युतं
सर्वाङ्गीणसदङ्गरागसुरभि श्रीमद्बुधूपितम् ।
ताम्बूलारुणपल्लवाधरयुतं रम्यं त्रिपुण्ड्रं दध-
ञ्चालं नन्दनचन्दनेन जननि ध्यायामि ते मङ्गलम् ॥३९॥

हे जननि, तव वपुः, भालं च अहं ध्यायामि । कथंभूतम् । शृङ्गारादिरसा-
लयम् । पुनः कथंभूतम् । त्रिभुवनैरतुल्यैर्मान्यैर्युतम् । पुनः कीदृशम् । सर्वाङ्गी-
णसदङ्गरागसुरभि । पुनः कीदृशम् । श्रीमत् । पुनः कथंभूतम् । धूपितम् । पुनः
कीदृशम् । ताम्बूलारुणपल्लवाधरयुतम् । कथंभूतं भालम् । नन्दनचन्दनेन रम्यं
त्रिपुण्ड्रं दधत् । मङ्गलमित्यन्वयः । शृङ्गाररसादिनवरसानामालयं निवासस्थानम् ।
त्रिभुवनैः त्रिभुवने जातानि त्रिभुवनानि तैः । वृद्धिर्वैकल्यिकात् । मान्यैः पुण्यैः ।
अतुल्यैर्निर्दुषमैः । युतं युक्तम् । सर्वाङ्गवर्ती सदङ्गरागः समीचीनोऽङ्गरागस्तेन
सुरभि । श्रीमत् श्रीः शोभा विद्यते यस्य । वपुः स्वरूपम् । धूपितं धूपवाकितम् ।
ताम्बूलेन अरुण आरक्तः पल्लवः अप्रमाणो यस्यैतादृशेनाधरेण युतं सहितम् ।
रम्यं सुन्दरम् । त्रिपुण्ड्रं त्रिलोकम् । दधत् । भालं ललाटम् । नन्दनचन्दनेन
नन्दनवनोद्भवचन्दनेन । जननि । ध्यायामि भावयामि । ते धीपरदेवतायाः ।
मङ्गलं मङ्गलरूपम् ॥

अतः परं परदेवताया ध्यानस्य फलमाह—

एवं यः स्मरति प्रबुद्धमुमतिः श्रीमत्स्वरूपं परं
वृद्धोऽप्याशु युवा भवत्यनुपमः स्त्रीणामनङ्गायते ।
सोऽष्टैश्वर्यैतिरस्त्रुतारिणलसुरः श्रीनृम्भितात्मालयः
पृथ्वीपालकिरीटकोटिवेलमीपुष्पाचिंताङ्घ्रिर्भवेत् ॥ ४० ॥

हे परदेवते, श्रीमत्स्वरूपमेवं यः स्मरति स वृद्धोऽपि युवा भवति, स्त्रीणां
चानङ्गायते, अष्टैश्वर्यैतिरस्त्रुतारिणलसुरः श्रीनृम्भितात्मालयश्च भवति, पृथ्वीपा-
लकिरीटकोटिवेलमीपुष्पाचिंताङ्घ्रिर्भवेदित्यन्वयः । एवम् धमुना प्रकरेण । यः
शापकः । स्मरति भावयति । प्रबुद्धमुमतिः प्रबुद्धा प्रकृतं प्राप्ता शुभतिर्यस्य ।

श्रीमत्स्वरूपं श्रीमत्यास्त्रव स्वरूपं सावयवम् । परं परमसुन्दरम् । वृद्धोऽपि गलि-
तेन्द्रियोऽपि । आशु स्वल्पकालेन । युवा तरुणप्रायः । भवति स्यात् । अनुपमः
पुरुषार्थेन । स्त्रीणां यौवनोद्धतानाम् । अनज्ञायते सौन्दर्येण स्वरूपध्यानरतः ।
अष्टधर्म्यम् अणिमादिकं गजाश्वादिकं च तेन कृत्वा तिरस्कृता लज्जा प्रापिता
अखिलाश्च ते सुराश्च एतादृशः सन् । धिया संपत्त्या जृम्भितं प्रोल्लसितं
आत्मनः स्वकीयमालयं मन्दिरं येन । पृथ्वीपालाः राजानस्त्रेषां किरीटानां
मुकुटानां कोटिषु शिरसरेषु बलभ्यः स्त्रेष्टदेवताप्रसादगर्भितदीर्घाकारस्वर्णभूषणानि
तदुपरितनपुष्पैरर्चितौ पूजितौ ध्वनी चरणौ यस्य । भवेत् स्यात् ॥

अतः परं देव्यायुधचिन्तनस्य फलमाह—

अथ तव धनुः पुण्ड्रेक्षुकृत्प्रसिद्धमतिद्युति

त्रिभुवनवधूमुघज्ज्योत्स्नाकलानिधिमण्डलम् ।

सकलजननि स्मारं स्मारं गतः स्मरतां नर-

स्त्रिभुवनवधूमोहाम्भोधेः प्रपूर्णविधुर्भवेत् ॥ ४१ ॥

हे सकलजननि, तव पुण्ड्रेक्षुकृत्प्रसिद्धमतिद्युति-
मण्डलं भवति इति प्रसिद्धम् । कथंभूतं धनुः । अतिद्युति ।नरः स्मारं स्मारं
स्मरतां गतः सन् त्रिभुवनवधूमोहाम्भोधेः प्रपूर्णविधुर्भवेदित्यन्वयः । अथ अपरं
च । तव श्रीमहात्रिपुरसुन्दर्याः । धनुः । पुण्ड्रेक्षुनिर्मितम् । प्रसिद्धं विख्यातम् ।
अतिद्युति भूरिकीर्तिभत् । त्रिभुवनवधूं प्रति उद्यज्योत्स्नया कलानिधेश्वन्दस्य मण्डलं
विम्बं विरहोत्पादकम् । सकलजननि विश्वमातः । स्मारं स्मारं स्मरन् स्मरन् ।
गतः प्राप्तः । स्मरतां कन्दर्पताम् । नर उपासकः । त्रिभुवनवधूनां सुरनरनाग-
स्त्रीणाम् । मोहरूपसमुद्रस्य वृद्धिकरः प्रपूर्णविधुः पूर्णिमाचन्द्र एव स्यात् ॥

प्रसूनशरपञ्चकर्मकटजृम्भणागुम्फितं

त्रिलोकमवलोकयत्यमलचेतसा चिन्तयन् ।

अशेषरमणीजनस्मरविजृम्भणे यः सदा

पदुर्भवति ते शिवे त्रिजगदङ्गनाक्षोभणे ॥ ४२ ॥

१. छन्दोमज्ञादिदूषणप्रसङ्गोऽप्ययं पाठश्रीकानुरोधस्तथापितः. 'पुष्पं कृत्वा' मूल०.
२. 'मोहज्ज्यो' मूल. ३. 'म्भोधेः' मूल०. ४. 'प्रगतगुम्फणागुम्फितं' मूल०.
५. 'पञ्चलम्' मूल०. ६. 'स्वनं' मूल०.

हे शिवे, यद्विलोक प्रसूनशरपञ्चकप्रकटवृम्भणागुम्फित अमलचेतसा अद-
लोकयति सोऽशेषरमणीजनस्मरविजृम्भणे त्रिजगदङ्गनाक्षोभणे च पटुर्भवतीत्य-
न्वय । प्रसूनानि पङ्कजादीनि । उक्तं च तन्त्रराजे—'कमलकैरव रक्तकहारे-
न्दीवरे तथा । सहकारमिति प्रोक्तं पुष्पपञ्चकमीश्वरि ॥' इति । तान्येव शरा
बाणास्तेषां पञ्चक तस्य प्रकट स्फुटजृम्भण विकसनं तत्र आगुम्फित एतादृश
त्रिलोकमवलोकयति पश्यति । अमलचेतसा स्थिरात्त करणेन । चिन्तयन् भाव-
यन् । अशेषरमणीजनस्मरविजृम्भणे सकलस्त्रीजनस्मरविजृम्भणे । यः साधकः ।
सदा निरन्तरम् । पटुः समर्थः । भवति । ते परदेवतायाः । शिवे कल्याणरूपे ।
त्रिजगदङ्गनानां क्षोभणे वशीकरणे ॥

अतः परपाशचिन्तनप्रभावप्रतिपादयति—

पाशप्रपूरितमहासुमतिप्रकाशो

यो वा तव त्रिपुरसुन्दरि सुन्दरीणाम् ।

आकर्षणेऽखिलवशीकरणे प्रवीण

चित्ते दधाति स जगत्प्रयवश्यवृत्त्यात् ॥ ४३ ॥

हे महात्रिपुरसुन्दरि, अथ च यस्तव पाशचित्ते दधाति, स प्रपूरितमहा-
सुमतिप्रकाशं सन् जगत्प्रयवश्यवृत्त्यात् । कथंभूतं तव पाशम् । सुन्दरीणामाकर्-
षणे अखिलवशीकरणे च प्रवीणम् । इत्यन्वयः । अर्थः स्पष्ट एव ॥

अतः परमद्भुतप्रभावप्रतिपादयति—

यस्त्वान्ते कलयति कोविदखिलोक-

सम्भारम्भणचणमत्युदारवीर्यम् ।

मातस्ते विजयमहाद्भुतसंयोषा

न्देवान्त्रुम्भयति च भूमुजोऽन्यमैन्यम् ॥ ४४ ॥

हे मातः, यस्ते विजयमहाद्भुतसंयोषात्ते कलयति स संयोषात् देवान् सम्भ-
यति, भूमुजः सम्भयति, अन्यमैन्यं च सम्भयति । कथंभूतं सः । कोविदः ।
कथंभूतः विजयमहाद्भुतः । त्रिलोकसम्भारम्भणचणम् । पुनः कथंभूतम् ।
अत्युदारवीर्यमित्यन्वयः । यः साधकः । सात्ते हृदये । कलयति चिन्तयति ।

क्रोविदः विचक्षणः । त्रिलोकस्य स्वर्गमृत्युपातालरूपस्य । स्वम्भः तादृश्यं तस्या-
रम्भणं कर्तव्यता तत्र चणः दक्षस्तम् । अत्युदारवीर्यम् अत्यन्तमुदारं प्रौढं वीर्यं
यस्य तम् । मातर्जननि । ते प्राग्बत् । विजयमहाङ्कुशं विजयप्रदो महाङ्कुशो वि-
जयमहाङ्कुशस्तम् । सथोपान् थोपिद्धिः सह वर्तमानान् । देवान् दिवि क्रीडनप-
रान् । स्वम्भयति स्वगयति । भूशुभः राजानस्तान् । अन्यसैन्यं परसैन्यम् ॥

अतः परं चतुरायुधध्यानस्य विशेषफलमाह—

चापध्यानवशाद्भवोद्भवमहामोहस्य व्युज्जृम्भणं

प्रख्यातं प्रसवेपुचिन्तनवशात्तत्तच्छरव्यं सुधीः ।

पाशध्यानवशात्समस्तजगतां मृत्योर्विशत्वं महा-

दुर्गस्तम्भमहाङ्कुशस्य मननान्मायाममेयां तरेत् ॥ ४५ ॥

हे मातः, सुधीः, चापध्यानवशाच्चापध्यानतत्परः सन् भवोद्भवमहामोहस्य
भयार्संसारदुद्भवो यस्यैतादृशो महामोहस्य व्युज्जृम्भणं विगतमुज्जृम्भणं
प्रसरणं यस्मात्तथा करोति इति प्रख्यातं प्रतिद्धम् । प्रसवेपुचिन्तनवशात्
पुष्पबाणभाषनापरः सन् यद्यचिन्तयति, तत्तत् शरव्यं लक्ष्यं करोति । पाशध्या-
नवशात् पाशचिन्तनतत्परः सन् समस्तजगतां सकलाहितानो मृत्योः कालस्य व-
शत्वं नयति । दुर्गस्तम्भमहाङ्कुशस्य मननात् निरन्तरं चिन्तनाद्मेयां मायां तरेत् ॥

अतः परं पूर्वं द्वाविंशतितमश्लोके 'त्वद्भूपस्य गुरोर्मुंत्तारविन्दविबरादीक्षा
संप्राप्य सुषो भवेत्' इत्युक्तम्, चतुर्विंशतितमश्लोके 'त्वां गुणमभ्युपेत्य त्वामेव
कलयैत्तदा मुच्यते' इत्युक्तम्, तर्हि साधकस्य परदेवतातादात्म्यविद्विकरं मातृ-
कादिन्यासजालं नोक्तमिति सिंहावलोकनन्यायेनाशङ्काह—

न्यासं कृत्वा गणेशग्रहभगणमहायोगिनीराशिपीठैः

पञ्चाशन्मातृकार्णैः सहितबहुकलैरष्टवाग्देवताभिः ।

स श्रीकण्ठादियुम्मैर्निर्जविमलतर्नां केशवाद्यैश्च तत्त्वैः

पद्त्रिंशद्भिर्धराद्यैर्भगवति भवतीं यः स्मरेत्स त्वमेव ॥ ४६ ॥

१. 'वापादया' मूल०. २. 'त्ताराशरव्य मू०. ३. 'तरे' मूल०. ४. 'विमन्ति-
वतनां' मूल०.

हे भगवति, एवं न्यासं कृत्वा भवतीं यः स्मरेत्स त्वमेवेत्यन्वयः । न्यासं
शुद्धदर्शितमार्गेण कृत्वा विन्यस्य । गणेशेत्यादिन्यासाः पद्धतिषु स्पष्टाः । निजवि-
मलतनौ निजा स्वकीया विमला पापरहिता तशुः शरीरं तस्वाम् । इत्यनेन पापपु-
रुषदाहादिकृतभू(द्)तशुद्धिप्राणप्रतिष्ठादेहन्यासान् कुर्यादिति सूचितम् । अन्यो-
ऽर्थः स्पष्ट एव ॥

अतः परं परदेवतोपासकसैहिकफलमाह—

सुरपतिपुरलक्ष्मीजृम्भणातीतलक्ष्मीः

प्रसरति निजगेहे यस्य दैवं त्वमार्ये ।

विविधबहुकलानां पात्रभूतस्य तस्य

त्रिभुवनविदिता सा जृम्भते स्फूर्तिरच्छा ॥ ४७ ॥

हे आर्ये, यस्य त्वं दैवं तस्य निजगेहे सुरपतिपुरलक्ष्मीजृम्भणातीतलक्ष्मीः
प्रसरति । किं च तस्य सा अच्छा स्फूर्तिर्जृम्भते । कथंभूता । त्रिभुवनविदिता ।
कथंभूतस्य तस्य । विविधबहुकलानां पात्रभूतस्येत्यन्वयः । सुरपतिरिन्द्रस्तस्य पुर-
ममरावती तत्र या लक्ष्मीः संपत्तिस्तस्या जृम्भणं विलासस्तदतीता ततोऽप्यधिक-
विलासवती । प्रसरति प्रभवति । निजगेहे उपासकालये । यस्य यस्यकस्यापि ।
दैवं दैवतम् । त्वं श्रीमहात्रिपुरसुन्दरी । आर्ये श्रेष्ठे । विविधबहुकलानां विविधा
नानाचमत्कारकारिण्यो बहुषोऽनेकाः कलाः विशास्तासाम् । पात्रभूतस्य निवा-
सप्रायस्य । तस्य त्वदीयस्य । त्रिभुवनविदिता लोकत्रयविख्याता । सा देव्यनु-
श्रद्धप्रसाराज्ज्ञ(द्याता) । जृम्भते प्रकाशते । स्फूर्तिर्धमत्कृतिः । अच्छा निर्दोषा ॥

अतः परं मानसाचनमाह—

मातस्त्वं मूर्धुवः स्वर्गहरंति सुतनुस्त्वन्तरिक्षेन्दुसूर्यै-

रात्मा शुक्रामरेन्द्रैरपि निगममहाब्रह्मभिः प्रोतशक्तिः ।

प्राणापानादियुक्तैः कलयति सकलं मानसं ध्यानयोगं

येषां तेषां सपर्या भवति सुरकृता ब्रह्मता योगिनां च ॥ ४८ ॥

१. 'सुतु' मूल०. २. 'रता' मूल०. ३. 'कवि' मूल०. ४. 'रिद्यस्व पुर्वो राश' शुभे-
न्दुसूर्यैन्दुगिरिपि निगमा मूल०. ५. 'पूतश्रं' मूल०. ६. 'प्रद'रिपेपि अन्तोः' मूल०.

अयं श्लोकः पाठप्रमान्मया न व्याख्यातः । शिष्टैर्विचारणीयः ॥

अतः परं सविनयं देवीं प्रार्थयति—

क मे बुद्धिर्वाचा परमविदुषो मन्दसरणिः

क ते मातर्ब्रह्मप्रमुखविबुधस्याप्तवचसाम् ।

अभून्मे विस्फूर्तिः परतरमहिम्नस्तवनुतिः

प्रसिद्धं क्षन्तव्यं बहुलतरचापल्यमिति मे ॥ ४९ ॥

हे मातः, इति कारणात् कर्म प्रसिद्धं बहुलतरचापल्यं क्षन्तव्यम् । इतीति किम् । मे मतिः क, मे वाचापि क, ते परतरमहिम्नस्तवनुतिः क । कथंभूता मे मतिः । मन्दसरणिः । कथंभूतस्य मे । परम् अविदुषः । कथंभूता स्तवनुतिः । ब्रह्मप्रमुखविबुधस्याप्तवचसां मन्दसरणिः ॥

अतः परं साधकमनोगतं देवीं विज्ञापयति—

प्रसीद परदेवते मम हृदि प्रभूतं भयं

विदारय दारिद्रतां दलय देहि सर्वज्ञताम् ।

विधेहि करुणानिधे चरणपद्मयुग्मं स्वयं

विदारितजरामृति त्रिपुरसुन्दरि श्रीशिवे ॥ ५० ॥

हे परदेवते, त्वं प्रसीद प्रसन्ना भव । हे करुणानिधे स्वयं चरणपद्मयुग्मं विधेहि विशेषेण ध्यानयोगगम्यं कुरु । कथंभूतं । विदारितजरामृति । अन्योऽर्थः स्पष्ट एव ॥

इति त्रिपुरसुन्दरीस्तुतिमिमां पठेद्यः सुधीः

स सर्वदुरिताटवीपटलचण्डदावानलः ।

भवेन्मनसि चाञ्छितं प्रचुरसिद्धिः क्वद्विर्भवे-

दनेकविधसंपदां पदमनन्यतुल्यो भवेत् ॥ ५१ ॥

१. मन्दसरणेः' मूल०. २. स्वान्त' मूल०. ३. 'शो' मूल०. ४. 'प्रसीद' मूल०.
५. 'मिह मे' मूल०. ६. 'स्वयं' मूल०. ७. 'विनाशय जरामृती' मूल०. ८. 'ताट-
शमभीटसिद्धिर्भवेत्' मूल०.

इति पूर्वोक्तां त्रिपुरसुन्दरीस्तुतिं महिन्नस्वरूपामिमां मत्कृतां पठेत् प्रतिदि-
नमावर्तयेद्यः भक्तः सुधीः कृतनिश्चयः सः सर्वदुरिताटवीपटलं सर्वपापारण्यसमुदायं
प्रतिचण्डदावानलो भवेत् । तस्य मनसि वाञ्छितं च भवेत् इत्यादि । सुग-
ममन्यत् ॥

पुनर्मनोगतं प्रार्थयति—

संगीतं संरसं विचित्रकवितामाम्नायवाक्यस्मृतिं

व्याख्यानं हृदि तावकीनचरणद्वन्द्वं च सर्वज्ञताम् ।

श्रद्धां कर्मणि शैम्भवेति विपुलं श्रीजृम्भणं मन्दिरे

सौन्दर्यं वपुषि प्रदेहि जगतामम्बेश्वरि श्रीशिवे ॥ ५२ ॥

अर्थः स्पष्टः ॥

अतः परं महिन्नस्तोत्रपाठनिरतस्यैहिकफलमाह—

पृथ्वीपालप्रकटमुकुटस्रजोरञ्जिताङ्घ्रि-

विद्वैत्पूजास्तुतिशतसमाराधितो बाधितारिः ।

विद्याः सर्वाः कलयति हृदा व्याकरोति प्रवाचा

लोकाश्चर्यैर्नवेनवपदैरिन्दुबिम्बप्रकाशैः ॥ ५३ ॥

अर्थः स्पष्ट एव ॥

मूर्ष्यं वैदुष्यमुद्यद्दिनकरकिरणाकारमार्कारतेजः

सुंज्ञानं भूरिमागं निर्गमनिगमनं दुर्गमं योगमार्गम् ।

आयुष्यं ब्रह्मर्षौष्यं हरगिरिविशदां कीर्तिमभ्येत्य भूमौ

देहान्ते ब्रह्मपारं परतरं चरणाकारमभ्येति विद्वान् ॥ ५४ ॥

स विद्वान् भूमौ प्रोक्तमेतदभ्येत्य देहान्ते परतरचरणाकारं ब्रह्मपारमभ्येतीत्य-

१. 'गुरुस्त्ववित्स्वरणीमाग्नायवाचां स्मृति' मूल०. २. 'बाधितेति' मूल०.
३. 'विपुत्पूजानतिनुति' मूल०. ४. 'प्रमाबाधो' मूल०. ५. 'निगमनिचदेः' मूल०.
६. 'रूप' मूल०. ७. 'सुभ्यस्त भूति' मूल०. ८. 'निवतनुकहनं' मूल०.
९. 'सौस्व' मूल०. १०. 'दिव' मूल०.

न्वयः । भूप्यं भूषणम् । वैदुष्यं पाण्डित्यम् । आकारतैजः दिनकरकिरणाकारम् । भूरिमाणं सार्वपथीनम् । सुज्ञानं निगमनिगमनं च निगमानां वेदानां निगमनं व्याख्यानं करोति च । दुर्गमं दुष्प्राप्यम् । योगमार्गं योगाभिवेशम् । ब्रह्म-
पोष्यं ब्रह्मणा तुल्यम् । आयुष्यं कल्पान्तस्थायित्वम् । हरगिरिविशदां कलासवदु-
ज्वलाम् । कीर्तिमभ्येत्य अनुभूय । विद्वान् विद्योपासकः । देहान्ते शरीरत्यागा-
नन्तरम् । ब्रह्मपारं अपारं ब्रह्मस्वरूपम् । परतरचरणाकारं परतरायाः श्रीमहा-
त्रिपुरसुन्दर्याः चरणाकारं निर्वाणं चरणरूपमभ्येति प्राप्नोति ॥

अतः परं दुर्वासा मुनिः स्वकृतस्तोत्रे स्वख्यात्यर्थं स्वनामनिबन्धनं करोति—

दुर्वाससा विदितैतत्त्वमुनीश्वरेण

विद्याकलायुवतिमन्मथमूर्तिनैतत् ।

स्तोत्रं व्यधायि रुचिरं त्रिपुराम्बिकाया

वेदागमोक्तपटलैर्विदितैकमूर्तिः ॥ ५५ ॥

दुर्वाससा त्रिपुराम्बिकायाः स्तोत्रं व्यधायि कृतमित्यन्वयः । दुष्टं दुःखदं
शणसूत्रनिर्मितवल्कलव्याघ्रचर्मगैरिकरञ्जितवस्त्रादिकं वासो यस्य । विदितं ज्ञातं
तत्त्वमुपनिषत्सारं येन मुनीनां महायोगीश्वराणामीश्वर आचार्य एतादृशेन । वि-
द्यारूपाः कलारूपाश्च या युवतयः तासां मन्मथमूर्तिना तत्प्रादुर्भावकारकत्वात् ।
स्तोत्रं श्रीत्रिपुरमहिम्नाख्यम् । व्यधायि कृतम् । रुचिरं देवीप्रीतिकरम् । त्रिपुरा-
म्बिकायाः । कथंभूतायाः । वेदोक्तैरागमोक्तैश्च पटलैः स्वरूपनिरूपकप्रन्धैर्विदिता
ज्ञातैका मूर्तिः स्वरूपं यस्याः ॥

सदसदनुग्रहनिग्रहगृहीतमुनिविग्रहो भगवान् ।

सर्वासामुपनिषदां दुर्वासा जयति देशिकः प्रथमः ॥ ५६ ॥

सतामसतां चानुग्रहनिग्रहार्थं गृहीतः मुनिविग्रहो येन । भगवान् महानु-
भावः । सर्वासां अनुबन्धेच्छानाम् । उपनिषदां तत्त्वनिरूपिकाम् । जयति सर्वो-
त्कर्षेण विजयते । देशिकः प्रथम आद्य आचार्यः ॥

छत्रं चागर्ग्योर्युगं व्यजनमादर्शस्तथा मर्दलो

मेरीशङ्खसदङ्गकाहलकलागीतं च नृत्यं तथा ।

साष्टाङ्ग प्रणति स्तुतिर्वहुविधा चैतत्समस्त मया
 सकल्पेन ममर्पित ननु शिवे सनुष्टये कल्पताम् ॥
 उधेपु नीचेष्वपि दर्शनेषु प्रकाशते देवि तव स्वरूपम् ।
 समुन्वलयेव हि यज्ञवाटे मातङ्गवेदमन्यपि जातवेदा ॥
 इति त्रैपुर श्रीमहिम्न गुरुत्वा मया व्याकृत प्रीतये सिद्धये च ।
 सतां साधकाना मुविद्यं सुधीरैधिर लोकनीय हृदा निषठेन ॥
 यत्रैव यत्रैव मनो मदीय तत्रैव तत्रैव तव स्वरूपम् ।
 यत्रैव यत्रैव शिरो मदीय तत्रैव तत्रैव पदद्वय ते ॥

इति श्रीहुवाससा मुनीन्द्रेण विरचित श्रीत्रिपुरसुन्दरीमहिम्नस्तोत्र सपूर्णम् ।

खड्गशतकम् ।

(सटीकम् ।)

कल्पातिक्रकालभ्रुकुटिकुटिलताकल्पकल्पाप्रमुष्टि
 क्रुध्यत्कालीकटाक्षाङ्कित[स]कल..... निमे (पे) कान्तकाली ।
 क्रीडत्यस्वान्रमेण ऋचवृत्तिकृती कुन्ति(ग्नि)कुम्भाप्रकूट-
 श्रोडेप्लूचरुण्ठोत्थितरुधिरकणाकीर्णकोण वृषाण ॥ १ ॥

[अस्य टीका तुटिता ।]

ख मेहद्धि खरागो. प्रखरखरशिखा खण्डयन्वैर्मयूखै
 खेलासंख्येषु खड्गीवृत्तरणसिक संमुखाना समि(नि)धम् । ।

१. अस्य इत्यस्य क पुत्रो कदरमहाराजात् अम्बुनगरस्य पुत्रकाल्यस्य पुत्र
 काल्यस्य पुत्रदेवविश्वरिषालयाप्यशुभोदुत्तमस्य इत्येव (M. A. Stein, P. 1-
 D) महाशयैवयाप्रत्ययस्य स्य पुत्रकाल्यस्य शारिणमन्त्रस्य काव्यन्यायार्थं दत्तमिति
 तथा महाशयानां पुत्रकाल्यस्य इत्युच्यते । अन्वयस्य महाशयानाम् . अस्य च पुत्र
 काल्यस्य इत्युच्यते । नवनवरात्रे भोज्य उच्यते . टीकापुत्रस्य इति प्रारम्भे मत्तं च
 इत्युच्यते । समाहितं च नोपलभ्यते इति करेनाम काल्यस्य न शक्यते .

स्यातः सौख्यस्य खानिः खलु कमितृजुपां खेचरीणामखर्वैः
खेल्ल्युत्वात्खङ्गप्रतियुवसु खनत्कारवानस्य खङ्गः ॥ २ ॥

[अस्य टीका त्रुटिता ।]

गात्रस्य.....सिग्रहणमवगणय्याग्रतः स्वर्गमार्गं
ग्रस्यन्नस्य(?) महाभेसरकरगुणितोदग्रजाग्रद्भस्तिः ।
गवोंग्रप्रन्थिगोत्रग्रहिलरिपु.....मङ्गीगृहीतो
गर्जत्प्रभेसराग्र्यग्रहगिलनगुरुः संगरे मण्डलग्रः ॥ ३ ॥

[अस्य टीका त्रुटिता ।]

घ्राणं संग्रामलक्ष्म्या घनसृतियशसामङ्गि [ता] न्योम (?)
.....साहसस्यालबुहृदयलघुर्मात्यौघस्य विघ्नः ।
घोटः कीर्तेर्घनाभापघनगजघटाघातनैर्घृष्यनिघ्नो
घूर्णस्य.....रघृणिसमाप्राति घोरोऽस्य खङ्गः ॥ ४ ॥

[अस्य टीका त्रुटिता ।]

चण्डश्चण्डीशचक्षुश्चिरभृतविषमार्चिध्वजाच्चानुभाले
चण्ड्याश्चामीकरा...जनचयरव.....कौर्यचञ्चुः ।
चित्रं स्वाचान्तवीरा सुरपि(?)रविरुचा चुम्बितश्चाकचिन्वा-
च्चक्षुःकर्माणि चूपत्यचिररुचिरुनां बञ्चकोऽस्यासिरुचैः ॥ ५ ॥

[अस्य टीका त्रुटिता]

[छा]या.....रूपोच्छलितरिपुशुचौ छादनं कृच्छ्रदेशे
छायावाहाशनेस्रच्छलसमिति लसच्छौर्यकाललिपुच्छम् ।
.....तच्छान्नि.....च्छिदुरगणचणश्छेकहृच्छोककारी
छायाकान्तच्छवीच्छाव्यतिकरवशतो मूर्च्छतीद्वोऽस्य खङ्गः ॥ ६ ॥

.....
.....

.....वित्तद्विद्धदुरगणचणः । 'तेन वित्तः-' इति चणप् । छेकानां
नागराणां हृच्छोककारी ॥

जह्वालो जैत्रजन्याजिरभुवि जनयञ्जन्तुजाते ज्वरार्तिं
जीवातुर्बाहुजस्य त्रिजगति जयिनो दोर्भुजङ्गस्य जिह्वा ।
ज्याजानिर्व्याघ्रजाप्रद्रजरदनशिलाभञ्जनाजस्रयोग्यो
जातज्वालो जटावानिह जयति जगज्जित्वरोऽमुष्य खड्गः ॥ ७ ॥

जमिति ॥ अमुष्य खड्ग इह लोके जयति । किंविधः । जैत्रं जयशीलं यज्जन्तं
संप्रामस्वस्याजिरभुवि जह्वालः । सत्वर इत्यर्थः । 'जह्वालोऽतिजवः' इत्यमरः ।
जन्तुजाते प्राणिमात्रे ज्वरार्तिं ज्वरपीडां जनयन् । त्रिजगति त्रैलोक्ये जयिनः
पराक्रमवतो बाहुजस्य क्षत्रियस्य, जीवातुर्जावनौपधम् । 'जीवातुर्जावनौपधम्' इत्य-
मरः । पुनः किंविधः । अथवा त्रिजगति जयिनो दोर्भुजङ्गस्य बाहुसर्पस्य जिह्वा ।
ज्याजानिर्वसुधाजानिः । 'जायाया निह्' । 'वसुधामौर्व्योर्ज्या' इति मेदिनी ।
व्याघ्राथ जाप्रद्रजरदनाथ शिलाथ तासां भञ्जनं तत्राजस्रं योग्यः । जाताज्वाला
यस्मिन्च तथा । अतएव जटावान् । जगज्जित्वरः ॥

शात्काराञ्जैत्रजन्ये श्मिति जनयतो श्मिकर्णज्वरार्तिं
श्मश्लावातानुकारान्क्षणक्षणितिक्षणत्कारिणः प्रोज्जिहानः ।
शापाङ्गी तामवस्यां श्मिति रिपुजनं प्राहयन्धूर्जटीष्टां
धूर्जप्र्राहितेपूज्जितरणरभसं प्रोज्जिहीतेऽस्य खड्गः ॥ ८ ॥

शादिति ॥ अस्य सङ्ग उज्जितरणरभसं संप्रास्तादरं यथा स्यात्तथा प्रजि-
हीते गच्छति । किंविधः । जैत्रजन्ये जयशीले संप्रामे श्मिति शात्काराननुकरण-
शब्दान्प्रोज्जिहानः । कृतवानित्यर्थः । 'ओहाङ् गतौ' । किंविधाश्मत्कारान् ।
श्मश्लावातानुकारान्चशुशुक्वातघटशान् । पुनः किंविधान् । क्षणश्मितिक्षणत्का-
रिणः । किंकुर्वन्सन् । शापाङ्गी मान्मधीमवस्याम् । भम्भरूपामित्यर्थः । रिपुजनं
वैरिलोकं श्मिति शीघ्रं प्राहयन् । किंविधामवस्याम् । धूर्जटेः शंभोरिष्टाम् । मन्ना
येऽहितासेषु श्रांक्षन् ॥

टंकारोद्धृति या श्मिति विघटयन्कोटिशिष्यापयष्टी-
ष्टुो विदिग्निर्रीणां करटिकटकटाहातिकुट्टामकोटिः ।

दुष्कृतैर्यष्टिकृतैः कटुकुटिलसटैः पट्टिशैः कोटिसंख्यैः

खेटैर्दुर्घाटवाटान्प्रतिभटसुमटांष्टीकतेऽमुष्य खड्गः ॥ ९ ॥

टमिति ॥ अमुष्य खड्गः प्रतिभटसुमटान्प्रतिपक्षवीरान्द्रान्श्रीघ्रं टीकते ।
जान्प्रति गच्छतीत्यर्थः । किंविधः । टंकारेण शब्देनोद्धृष्टाः प्रकृतिताः [याः]
कोटिशोऽसंख्याश्चापयष्टीर्ज्ञटिति शीघ्रं विघटयन् । पुनः किंविधः । विद्विषां गिरय-
स्तेषां टड्डो विदारकः । पुनः । करटिनो गजास्तेषां कटा गण्डस्थलानि त एव
कटाहासैलादिपाकपानाणि तेषां कुट्टा पिष्टीकरणसमर्थाप्रकोटिर्यस्येति । किंविधा-
न्प्रतिभटसुमटान् । दुष्कृतैर्दुष्टामैर्यष्टिकृतैर्यष्टिसमूहैः कटुकुटिलसटैः पट्टिशैः खड्गैः
फलकैर्दुर्घाटो वाटो मार्गो येषां ये । कोटिसंख्यैरिति विशेषणं त्रिष्वपि योज्यम् ॥

ठात्कारी कण्ठसीमन्यतिकठिनतरे स्कन्धपीठे कठोरे

पृष्ठाष्टीलानुकारे शठकमठपतेः कुम्भपृष्ठेऽपि चैभे ।

द्राग्द्राधिष्ठः कठोरच्छविजरठतरद्योतसंघट्टमूर्च्छ-

त्कोष्ठाः काष्ठाः प्रकुर्वन्निपुशिरसि लुठत्येतदीयः कुंठारः ॥१०॥

ठात्कारीति ॥ एतदीयः कुंठारो निपुशिरसि द्राक्शीघ्रं लुठति । किंविधः ।
ऐभे हस्तिचबन्धनि कण्ठसीमनि कण्ठसमीपदेशे ठात्कारी शब्दकर्ता । किंविधे
कण्ठसीमनि । अतिकठिनतरे । पुनः किंविधः । कठोरे स्कन्धपीठे ठात्कारी ।
पुनः किंविधः । ऐभे कुम्भपृष्ठे ठात्कारी । किंविधे कुम्भपृष्ठे । शठकमठपतेर्धूर्त्त-
कच्छपस्य । 'शठे धत्तूरके धूर्त्तं मध्यस्थपुरुषेऽलसे' इति महीपः । पृष्ठाष्टील-
नुकारे पृष्ठसाष्टीलं तत्तुल्ये । द्राधिष्ठे दीर्घः । कठोरच्छविः सूर्यस्तस्य जरठतरो
यो द्योतः । प्रकाशस्तस्य संघट्टस्वेन मूर्च्छत् द्विगुणीभवन् । 'जैक्षित्वाद्यः घट्ट'
इत्यभ्यस्तसज्ञाया 'नाभ्यस्तात्-' इति नुत्र । किं कुर्वन्सन् । काष्ठा दिश-
कोष्ठाः स्वाधीनाः प्रकुर्वन्सन् । 'कोष्ठः कुसूले चात्मीये मध्ये कुक्षेर्णदस्य च'
इति मेदिनी ॥

डिग्भो दण्डायुधस्य प्रधानघनतडिच्चण्डदोःकुण्डलीन्द्र-

क्ष्वेडः प्रोद्दण्डदर्पद्विरदननिगडो डिण्डिमः शौर्यभर्तुः ।

१.-२. 'कृपाणः' इत्येव पाठो भवेत्. ३. 'मूर्च्छ' धातोर्जैक्षित्वादित्ये मानाभावेन
नुममावकथनमप्रमाणम्.

१ अस्य प्राचण्डवभाण्ड घृतमधुपगरद्रण्डवेतण्डशुण्डा-

काण्ड खण्ड वितन्वन्युधि धुतजडिमा हिण्डते मण्डलाग्र. ॥११॥

डिम्भ इति ॥ अस्य मण्डलाग्रो हिण्डत इतस्ततो गच्छति । किंविध । दण्डा-
युधस्य यमस्य डिम्भ शिशु । 'पोत पाकोऽर्भको डिम्भ' इत्यमर । प्रधानमेव
सप्राम एव घनतडित्तस्याश्वण्डदोर्हस्त कुण्डली-द्र शेषस्तद्देवडो गरलम् । 'देवेड-
स्तु गरल विषम्' इत्यमर । प्रोद्दण्डो दर्पो येषां ते ये द्विरदना गजास्तथा निग-
डोऽन्दुक । शौर्यभर्तुर्दिण्डिम सूचकवाद्यविशेष । प्रचण्डस्य भावस्तथा तद्गाण्ड-
मधिकरणम् । पुन किंविध । युधि सप्रामे घृता मधुपा यैस्तेर्गलन्त सवन्तो
गण्डा येषां ते एवविधा वेतण्डा गजास्तेषां शुण्डास्वासा काण्ड समूह सण्ड
च्छद वितन्वन्विस्वारयन् । धुतो जडिमा येन स ॥

ढषास्वारूढकीर्तिप्रसृतिमुविजयश्रीविवोढा निरूढो

वाढ सोढातिगाढप्रहरणसमितौ लीढकोष्णाससीधु ।

रीढा गूढप्रहर्तुर्द्रुढिमकुल्गूढ न्यस्तशस्त्रेषु पण्डो

निर्व्यूढोद्गाढयुद्धप्रतिहतपु दृढ दौकृतेऽमुष्य सङ्ग. ॥ १२ ॥

ढेति ॥ अमुष्य खड्गो निर्व्यूढोद्गाढयुद्धा वीरास्त्रेषां प्रतिहतयो मणास्त्रासु दृढ
दौकृते प्रवर्तते । किंविध । ढषया विजयमर्दनेन सुष्ठु आरूढा या कीर्तिस्तस्या-
प्रसृति प्रसरस्तस्या मुविजयश्रीस्त्रस्या विवोढा । निरूढ ख्यात । अतिगाढप्र-
हरणा या समिति सप्रामस्तत्र वाढ सोढा सहनशील । पुन किंविध । लीढ-
मास्त्रादित कोष्ण किञ्चिदुष्ण यदस्य तदेव सीधुर्मय येन । गूढप्रहर्तुरप्रकृत्यमारण-
कर्तुं रीढावमानना । द्रुढिन्न सुष्ठुदृ दृढताया अधिष्ठानम् । न्यस्तशस्त्रेषु स्वस्त्रा-
युधेषु पण्डो नि चार ॥

प्राणा दर्पस्य पाणी रणशमनशिशो कर्मण द्वेषणाना

तूर्णं सद्धारवाणव्रणकरणकृती कीर्णदुर्मर्षणार्धि ।

कोष्णाद्विद्वशोणिताक्त सरनिरणवृणिश्रेणिशाणोऽरणश्री-

रूद्राणां वारणाना गणमसृणि शृणात्यन्य तीक्ष्ण वृषाण ॥१३॥

प्राणा इति ॥ अन्व तीक्ष्ण वृषाणो वारणातां वारणां गण समूहमसृणि सृणि-

रहितं यथा स्यात्तया गृणाति । 'शु हिंसायाम्' । मारयतीत्यर्थः । किविधः ।
 दर्पस्य बलस्य प्राणाः । बहुत्वेन निर्देशः । रण एव शमनशिशुस्त्वस्य पाणिर्हस्तः ।
 पाणी रणेति 'रो रि' इति रलोपे 'दूलोपे-' इति दीर्घः । द्वेषणानां शत्रूणाम् ।
 'द्विपद्वेषणदुर्हदः' इत्यमरः । कर्मणं मूलकर्म । तूर्णं शीघ्रं रायद्वारवाणं कवचम् ।
 'कशुको वारणोऽर्ध्वी' इत्यमरः । तत्र वणकरणं तत्र कृती कुशलः । कीर्णं प्रसारितं
 दुर्मेषणं दुःसहमर्चियेन । कोष्णं यद्विपतां शोणितं रक्तं तेनाक्तः सिक्तः ।
 खरकिरणः श्रीसूर्यस्त्वस्य घृणयो मयूखास्तेषां श्रेणिस्त्वस्याः शाणो घर्षणपाषाणः ।
 अरुणा श्रीर्यस्य सः । उद्धूर्णं उत्पापितः ॥

तृप्यदन्तिक्षितीन्द्रं तरलतरतरत्पचिभङ्गं विघूर्ण-

तुङ्गाश्वार्तगतं निशिततममिल्लुन्तसंतानचक्रम् ।

त्वङ्गस्त्रीक्ष्णासितूर्वेचिमिमनतिदलच्छक्तिशुक्तिं रणाब्धि

तारस्तूर्णं तितीर्षुस्तृणलववदरीनस्य खङ्गस्तृणेदि ॥ १४ ॥

तृप्यदिति ॥ अस्य खङ्गोऽरीशत्रुस्तृणलववतृणेदि । मारयतीत्यर्थः । 'तृह
 हिंसायाम्' । किविधः । तूर्णं शीघ्रं रणाब्धिं संग्रामसमुद्रं तितीर्षुस्तरणेच्छुः । 'तृ
 श्वनतरणयोः' । तार उज्ज्वलः । किविधः रणाब्धिः । तृप्यतो(न्तो) दन्तिन
 एव क्षितीन्द्राः (तिघ्राः) पर्वता यस्मिन्स तथा । तरलतरा अतिचबलास्तरन्तो
 ये पत्तयः पदातयस्त एव भङ्गास्तरङ्गा यस्मिन्सम् । विघूर्णन्तस्तुङ्गा येऽश्वास्त
 एवावर्तगता यस्मिन्सम् । । त्वङ्गन्तस्त्रीक्ष्णा येऽ-
 सयस्त एव तूर्वेचिमयो यस्मिन्निति तथा तम् । अनतिदलच्छक्तय एव शुक्तयो
 यस्मिन्सम् ॥

स्थूलं स्थूलं श्वसद्भिः प्रथितपृथुपृथुद्वीक्षणैस्तीर्थमात्रं

संमन्वानैरपार्थं शिथिलरणकथैर्वेपथुव्यर्थसलैः ।

संप्राप्तैः स्याणुसंस्थां प्रथितपथचरैस्त्रस्तनेत्रातिथित्वं

नीतः प्रत्यर्थिसार्थैर्व्यथयति सविधस्थानपीडोऽस्य खङ्गः ॥ १५ ॥

स्थूलमिति ॥ अस्येदः समृद्धः खङ्गः सविधस्थानपि समीपवर्तिनोऽपि व्यथयति ।
 किविधः । प्रत्यर्थिसार्थैः परिपन्थिसमूहैस्त्रस्तानि यानि नेत्राणि तत्रातिथित्वं नीतः ।
 रथ इति यावत् । किविधैः प्रत्यर्थिसार्थैः । स्थूलं स्थूलं रीर्षं रीर्षं श्वसद्भिः । अस-

एत्वात् । प्रथितपृथु पृथन्तो विन्दवस्तद्युक्तानि वीक्षणानि येषां तैः । तीर्थमात्रं
संमन्वानैः । अपर्यं निरयंकं शिथिला रणकथा येषां तैः । वेपथुना कम्पेन
व्यर्थानि शस्त्राणि येषां तैः । अत एव स्थाणुसंस्थां संप्राप्तैः । प्रथितो यः पन्था-
स्तत्र चरन्तीति चरास्तैः । 'महापथस्तु भरणम्' इति ॥

दृप्यद्दोःकालकूटद्रुमतरुणदलं दर्पदन्तावलेन्द्र-

द्राधीयोदानलेखादरदलितदलेन्दीवरद्रोणिदेहः ।

दीव्यन्नैदाधम(मा)ध्यंदिनदिवसमणिद्योतदुष्प्रेक्ष्यदीप्ति-

दौःस्थित्यं दीर्घदीर्घं दददरिसुदृशां दीप्यतेऽमुष्य खड्गः ॥ १६ ॥

दृप्यदिति ॥ अमुष्य खड्गो दीव्य(प्य)ते क्रीडते । किंविधः । दृप्यदोर्बाहुः स
एव कालकूटद्रुमो विषतदृस्तस्य तदणदलं नवीनपत्रम् । दर्प [एव] दन्ताव-
लेन्द्रो हस्तीन्द्रस्तस्य द्राधीयो (यसी) दीर्घा दानलेखा । दरमीपहलितं विशीर्णं
दलं यस्यैवंविधमिन्दीवरं तस्य द्रोणिर्मध्यभागस्तद्देहो यस्य स तथा । इयाम इति
यावत् । दीव्यदन्नैदाधम(मा)ध्यंदिनमुष्णकालमप्याहं तत्र (भवो) यो दिव-
समणित्तस्य द्योतः प्रकाशस्तेन दुष्प्रेक्ष्या दीप्तिर्यस्य सः । अरिसुदृशां वैरिस्त्रीणां
दीर्घदीर्घमतिमहद्दोःस्थ्यं दुःस्थस्य भावस्तथा तद्दत् ॥

धैर्यस्याधारयष्टिर्घृतविबुधवधूसाध्यसो धाम धाम्नां

धूमः क्रोधानलस्य प्रधनरथवरस्योद्दुरो धूर्धरोऽयम् ।

धीरोदात्तोर्ध्ववाहा धरणिधरघृतस्त्रीक्षणधाराधरोऽद्वा

धीरानौद्धत्यभाजो रणधरणिचरानस्य धूनोति खड्गः ॥ १७ ॥

धैर्यं संति ॥ अस्यायं खड्ग औद्धत्यभाजो रणधरणिचरान्नंप्रामभूमिगतान्धी-
रान्धूनोति कम्पयति । किंविधः । धैर्यस्य गुणस्साधारयष्टिः । घृतं विबुधवधूनां
देवप्रीणां साध्यसं येन सः । धाम्नां तेजसां धामाधिष्ठानम् । क्रोध एवानलस्तस्य
धूमः । प्रधनं संप्रामस्तदेव रथवरस्योद्दुरो धूर्धरो भारघतां । धीरोदात्तः पुरु-
षधेः शुभ्रम्योर्ध्ववाहा हस्तः । 'भुजा वाहा' इति स्त्रीत्वेन निर्देशः । धीरोदात्तलक्षणं
रमदन्दिद्यायाम्—'चतुर्धा पुरपः—धीरोदात्तो धीरलडितो धीरसान्तो धीरोद-
त्तयेति । तत्र—शृगवानडिगम्भीरो विनीतथाविच्छयनः । धीरोदात्तः स विज्ञेयो

रामो दाक्षरधियथा ॥' इति । धरणिधरेण राज्ञा धृतः । तीक्ष्णधाराधरः । 'अद्वा'
इत्यङ्गोकारेऽव्ययम् ॥

नानानीके ननम्रान्नृपतिषु नमयन्नानतानाधिपत्ये

निःसापद्म्यं नयन्नानिधनमनिभृतानप्यलं निश्चलत्वम् ।

निर्मग्नैरिनारीजननयनसरोजन्म धाराजलेन

न्यकुर्वन्निर्धुनीते प्रधनचरनृपानस्य नृत्यन्कृपाणः ॥ १८ ॥

नानेति ॥ अस्य नृत्यन्कृपाणः प्रधनचरनृपानसंग्रामस्थितराज्ञो(जो) निर्धुनीते ।
नितरां कम्पयतीत्यर्थः । किं कुर्वन्सन् । नानानीकेऽनीकसैन्ये नृपतिषु मध्ये नन-
म्रानुद्धताजमयन्सन् । आनताजम्रानाधिपत्ये निःसापद्म्यं सपत्नरहितं यथा तथा
अनिधन भरणराहित्यं नयन्निति न किंतु नयन् । अनिभृतानगुप्तानलमल्यर्थं निश्च-
लत्वं निर्मग्नम् । दूरीशुर्वन्धित्यर्थः । वैरिनार्यः शत्रुवियस्तासा जनः समूहस्तस्य
नयनसरोजन्म नेत्रकमलम् । जाल्यभिप्रायेणैकवचनम् । धाराजलेन न्यकुर्वन् ॥

पादान्ते पातुकक्ष्मापतिपटलपरापीडपुष्पाधिवासा-

त्पुष्यत्पुष्पंधयालीभ्रमकृदपपरीवारपारुष्यपात्रम् ।

पूष्णः पुष्टप्रकाशप्रतिफलनपरिप्राप्तदिवशीरपूर्वः

पौर्वापर्यात्पिनष्टि प्रबलपरनृपानस्य पाणौ कृपाणः ॥ १९ ॥

पादेति ॥ अस्य कृपाणः पौर्वापर्यात्प्रबला ये परनृपास्तान्प्रबलपरनृपाञ्छत्रु-
राजान्पिनष्टि । मर्दयतीत्यर्थः । किञ्चिदः । पादान्ते पातुकक्षः पतनशीला ये क्ष्माप-
तयो राजानस्तेषां पटलं समूहस्तस्य परापीड उत्कृष्टशेखरस्तत्र पुष्पाधिवासात्पु-
ष्पसौगन्ध्यात्पुष्प्यन्ती पुष्टीभवन्ती पुष्पंधयाली भ्रमरपङ्क्तिस्तस्या भ्रमो भ्रान्तिस्तां
करोतीति कृत्.....तेन यत्पारुष्यं तस्य पात्रमधिष्ठानम् । पूष्णः
धीर्ध्वंस्य पुष्टो यः प्रकाशस्तस्य प्रतिफलनं विलासत्वेन परिप्राप्ता दिक्षु दिशां वा
श्रीर्येन स तथा । अत एवापूर्वः ॥

स्फारः शश्वद्विधूतौ स्फिरतरकिरणस्फीनम(मा)ध्यंदिनार्क-

स्फायत्कान्तिप्रतानप्रतिफलनभैरैः शौर्यवद्भैः स्फुलिङ्गः ।

फालः प्रत्यर्थिभूगेः फलमहितगणाभान्यवृक्षस्य फाण्डं (ण्टं)

फेरुकुर्वन्समाङ्केष्वलिषु खपतितान्स्फूर्जतीद्धोऽस्य खड्गः ॥२०॥

स्फार इति ॥ असेद्ध खड्गं स्फूर्जति धीमतीभवति । किंविध । विधूर्ता धूने
 शश्वत्रिरन्तरं स्फिरतरा ये किरणास्तै स्फीत प्रकटो म(मा)ध्यदिनाको मध्याह्न-
 सूर्यस्तस्य स्फायद्वर्धिष्णु यत्कान्तिप्रतान तस्य प्रतिफलनभरा द्विगुणभावास्तै
 स्फारो दीर्घ । शौर्यबहे स्फुलिङ्ग इव स्फुलिङ्ग कण । विशेष्यपरता ज्ञेया ।
 प्रत्याथन एव भूमि , तेषा वा भूमि , तस्या फालो विदारक । अहिता वैरिणस्तेषा
 गण समूहस्तस्याभाग्य स एव वृक्षस्तस्य फण्ड(ण्ट) फलम् । समीके सप्रामेऽ-
 भिमुखपतिता फेरुवर्चन् । अफेरव फेरतामिति । 'अभूत-इति चि्व । जम्बु-
 कप्रायाकुर्वन्नित्यर्थं ॥

विद्योको बाहुलक्ष्म्या प्रपलत्रलभरद्वेपिनालापलाना

वाप्याम्बूना निदान बलमिदुपलकाचिर्बिडम्बिप्रकाश ।

बहिष्ठस्तीव्रशोचि प्रसरशबन्तितो वीजमिष्टार्थसिद्धे-

वाहावस्याम्बरान्तविलसति बहुघाटम्बरी मण्डलाग्र ॥ २१ ॥

विद्योक इति ॥ अस्य बाहौ हस्ते मण्डलाग्र खड्गो विलसति । किंविध ।
 बाहुलक्ष्म्या विद्योको विलास । विद्योकलक्षण गीतगौरीपती—'इष्टेऽपि वस्तु
 न्यवहेला' इति । 'विद्योकस्त्वतिगर्वेण वस्तुनीऽऽप्यनादर' इति दर्पणोक्त्य ।
 प्रबन्धे बलमरो येषा ते ये द्वेपिणस्तया बालावगास्तासा वाप्याम्बूनामश्रुतलानां
 निदान कारणम् । बलमिदिन्द्रस्वदुपल इन्द्रनीलपापाणस्तस्याचिस्तस्य विडम्बी
 अनुकरणकर्ता प्रकाशो यस्य स तथा । बहिष्ठोऽतिशयेन बहुरिति । पुन किंविध ।
 तीव्रशोचिस्तीक्ष्णरोचि । सूर्य इति यावत् । तस्य प्रसरस्वन शशत्रितथानित ।
 'चित्र किमोरकत्मापशवैताथ नयुरे' इत्यमर । इष्टार्थसिद्धर्वात्सुत्पादकम् ।
 अम्बरान्तराकाशमध्ये बहुघाटोक्था आटम्बरी ॥

भास्वद्भास्वद्भस्त्रिव्यतिकरभृतयाभ्रान्तरालेऽभिभूत्या

भूय सभ्रान्तिभाजा दददहितभुवा भूमुजा स्तम्भमुद्रान् ।

भूजा भ्रान्तभिनन्न प्रसभमभिपतत्तुम्बिमुम्भाप्रमंदो-

द्रुतासृग्मागुरश्री रणमुन्ममितो भात्यर्माकोऽस्य खड्ग ॥ २२ ॥

भास्वरिति ॥ अस्माकीको निर्भव , अथवा अर्माक इव कामुक इव । रूप-
 कम् । रणमुर्वं संभ्रान्भूमिममित समन्ताद्भाति । किंविध । भास्वत सूर्यस्य

भास्वन्तो ये गभस्तयः किरणास्तेषां व्यतिकरः संपर्कस्तेन नृतया । पूर्णयेत्यर्थः ।
 [अभि] भूलाभ्रान्तराले आकाशमध्ये भूयो वारंवारं संप्रान्तिभाजामहितगुर्वा
 भूभुजां राज्ञां स्वम्भमुद्रां ताटस्थ्यं ददत् । भूत्रा भङ्गः पराजयस्तटनं (?) वा
 तस्यानभिज्ञः । प्रथममभिपतन्तो ये कुम्भिनस्तेषां कुम्भाप्रमेदस्तस्मादुद्धृतं यद-
 रप्रकं तेन भासुरा शीर्यस्य ॥

मीमांसा मेदिनीशानमननमनयोर्मोक्षमार्गः समीके

मानात्सांमुख्यभाजामहिमकरमयूखातिमाचनमरीचिः ।

मन्दं मन्दं मदान्धद्विरदमदमधीपट्टमात्सर्यमूर्च्छ-

नृतिर्माद्यत्यमुष्य प्रमदन्पचनूमारणे मण्डलाग्रः ॥ २३ ॥

मीमामिति ॥ अमुष्य मण्डलाग्रः प्रमदाः प्रकृष्टमदा ये नृपा राजानस्तेषां चमूः
 सेना तन्मारणे भावति । किंविधः । मेदिनीशानां पृथ्वीशानामननं च नमनं च
 तयोर्मोक्षांसा पूर्वोत्तरविचारः । समीके संप्रामे मानात्सांमुख्यभाजां मोक्षमार्गः ।
 अहिमकरः श्रीसूर्यस्तस्य मयूखास्तैः कृत्वा अति अत्यन्तं माचन्तो मरीचयो यस्य
 सः । मन्दं मन्दं मदान्धा ये द्विरदास्तेषां मद एव मधीपट्टस्तस्य मात्सर्यं द्वेषस्तेन
 मूर्च्छन्ती द्विगुणिता नृतिः कायो यस्य । अतिश्यामशरीर इति यावत् ॥

यानं लोकत्रयात्तावतिशयि यशसोरिक्षयाश्चर्ययज्ञे

यूपो युग्यं द्रवीयो युधि युधि विजयं यास्यतः क्षत्रियस्य ।

यात्रायां यूथनाथायतकटयुगलीं दारयन्यातयामा-

न्योधानस्यन्नमायो जयति जयजुषां नायकः सायकोऽस्य ॥२४॥

यानमिति ॥ अस्य सायकः खड्गः । 'शरे खड्गे च सायकः' इत्यमरः ।
 जयति । किंविधः । यशसो लोकत्रयात्तौ त्रैलोक्यगमने । विषये सप्तमी । अति-
 शयो यस्यास्तीति तत्रा । यानं बाहनम् । अरिक्षय एवाश्चर्ययज्ञस्तस्मिन् । यूपो
 यज्ञस्तम्भः । युधि युधि संप्रामे विजयं यास्यतः क्षत्रियस्य द्रवीयो अतिदृढं कुर्म्यं
 युगस्य षोढा । 'तद्ब्रह्मति रथयुगप्रसङ्गम्' इति यत् । यात्राया विजये यूथनाया-
 गजास्तेषामायता विस्तृता या कटयुगली तां दारयन् । यातयामान्यतरसान्यो-
 धानस्यन्क्षिपन् । दूरीकुर्वन्निस्वर्थः । अमायो निष्कपटो मनताश्नयो वा । जय-
 जुषां जयवतां नायको मुख्यः ॥

राष्ट्रद्विद्वासराणा रजनिरचरमा वीरशार्दूलसख्या-
रेखा रोदोन्तराले रणरसिकरिपूद्रक्तसरक्तसार ।
रुद्धो(द्धा)रातिप्रचार करिकरकरदान्दारयन् रहसार
राजत्यस्यातिसार परसमरविधौ रक्तघार कुठार ॥ २५ ॥

राष्ट्रद्विडिति ॥ अस्य कुठारो राजति । 'राज् वीर्यौ' । किंविध । राष्ट्र द्विपन्ति
ते तथा द्वेषिणस्त एव वासरा दिवसास्तेषा रजनी । नाशकत्वात् । 'कृदिका-
रात्' इति ढीप । अतो रजनिरपीति रायमुकुट । अचरमा प्रथमा । वीरास्त
एव शार्दूलास्तेषा सख्यारेखा गणनारेखा । रोदोन्तराले द्यावापृथिव्योर्मध्ये रण-
रसिका ये रिपवस्तेषामुदुक्त यद्रक्त तेन सरक्त सार स्थिराशो यस्यति स तथा ।
रुद्धोऽवरोधितोऽरातिप्रचारो येन स । अरमत्यर्थं रहसा वेगेन करिणो गजास्तेषा
करा शुण्डादण्डा फरटा गण्डस्थलानि तान्दारयन् । अतिसारोऽत्यन्तबल ।
परसमरविधौ वैरिसमाप्तकर्तव्यताया रक्तघार ॥

लक्ष्मीलीलोपधान कलिकुलनिलयोल्लेखसंतानमूल

लोकालोकावधिक्षभावलयमिलदिलाधीशदुर्लक्ष्यखेल ।

लूनव्यालेभगण्डोल्लसदलिपटलेर्लालितोऽमुष्य विद्विड्-

लोकासुल्लेहिलिहानो विलसति कलहे कालवन्मण्डलाग्र ॥ २६ ॥

लक्ष्मीति ॥ अमुष्य मण्डलाग्र कलहे सप्रामेकालवयमवद्विलसति । किंविध
लक्ष्म्या लीलोपधानम् । कलि कलहस्तस्य कुल समूहस्तस्य विलयोल्लेखो गृहस
निवेशस्तस्य संतान विस्तारस्तस्य मूल कारणम् । लोकालोक पर्वत सोऽवधिर्म
यादा यस्य तदेवविध क्षमावलय पृथ्वीमण्डल तत्र मिलन्तो य इलावीशा पृथ्वी
शास्तेर्दुर्लक्ष्या खेला यस्येति स । लूनारिडक्षा ये व्यालेभगण्डा उमसगजगण्ड-
स्थलानि तेभ्य सङ्गसन्ति यान्यलिपटानि भ्रमरसंघालौर्लालित । विद्विड्लोका
शानुजनास्तेषामसुन्प्रार्णोऽलिहानोऽतिशयेनास्तादक ॥

वल्गाद्विर्वारवाणावृतविपुलवलद्विम्रहैर्वारवर्ग-

र्वयात्याद्वीक्षितश्रीरतिनि(वि, कटगतिर्विस्फुरन्वीतशङ्क ।

वारवार विवस्वद्व्यतिकरितरुचा व्योम्नि विद्योतमानो

वैरिघात विशिष्ट विवशयति यरे विम्रहेऽमुष्य खड्ग ॥२७॥

बलादिति ॥ अमुष्य खड्गे वरे ध्रेष्ट विमहे संभामे विशिष्टं महान्तं वैरिजातं
 शत्रुसमूहं विवशयति मारयति । किंविधः । बलगद्भिः संचरद्भिर्वीरवर्गैर्वैयात्याभि-
 लब्धत्वाद्दीक्षिता शौर्यस्य । किंविधैर्वीरवर्गैः । वारवाणैरङ्गवाणैः । 'कयुको वा-
 रवाणोऽप्ली' इत्यमरः । तैरावृता विपुल(ला) बलाबला(?)विमहाः शरीराणि येषां
 ते तया तैः । अतिविकराला गतिर्यस्य सः । विस्फुरन् । वीतशङ्को निर्भयः ।
 वारवाणं विवस्वतः श्रीसूर्यस्य व्यतिकरिता मिथिता या रुक्तया व्योम्नि आकाशे
 विद्योतमानः । वीत इत्यर्थः ॥

श्यामैरंशुप्रकाण्डैर्विंशि दिशि शतशो दर्शयन्त्वान्समूहैः

शूराणां शात्रवाणां शमनशिशुशताशङ्कया वीक्ष्यमाणः ।

शान्तश्रान्तिर्नृशंसाञ्जगति शकलयन्नाश्रितानां शरण्यः

शातः शत्रून्शङ्कं रणशिरसि शृणात्येतदीयः कृपाणः ॥ २८ ॥

श्यामैरिति ॥ एतवीयः कृपाणः शत्रून्रणशिरसि अशङ्कं निःशङ्कं गृणाति मार-
 यति । 'शू हिंसायाम्' । किंविधः । श्यामैरंशुप्रकाण्डैः प्रशस्तांशुभिः । 'प्रकाण्ड-
 मुद्धतह्रगौ । प्रशस्तवानचकान्यमूनि' इत्यमरः । दिशि दिशि प्रतिदिशं स्वान्स्वं वा
 शतशः । बहुवच्यर्थः । दर्शयन् । पुनः शूराणां वीराणां शात्रवाणां वैरिणां समूहैः
 शमनो यमः । 'शमनो यमराज्यमः' इत्यमरः । तस्य शिशुतया तेषुनभावेन
 वीक्ष्यमाणो दृश्यमानः । संहारकत्वादिति भावः । शान्ता गता श्रान्तिः श्रमो
 यस्य । जगति नृशंसान् पातुकान् शकलयन्स्रष्टयन् । आश्रितानां शरण्यः
 शरणाय योग्यः । शातस्तीक्ष्णः ॥

पाहुण्यद्वेषि वृत्ताञ्जगति कलुपयन्स्वामिलापे निपण्णा-

न्याखण्डानेष दुष्टैर्विपमविपहणो मर्षणो धर्षकेषु ।

पण्डो नष्टे द्विपत्यप्यनमति परुषः पुष्टचापच्छदश्रीः

स्रण्डं विद्वेषणानां परिक्रपति रुपासुष्य कृष्णः कृपाणः ॥ २९ ॥

पाडिति ॥ एषोऽसुष्य कृपाणो विद्वेषणानां वैरिणां खण्डं समूहम् । 'सपन्ना-
 रिद्विपद्वेषणदुर्द्धदः' इत्यमरः । कृपा क्रोधेन परिक्रपति । 'कृप विद्वेषणे' । धर्षय-
 तीत्यर्थः । किंविधः । पाहुण्यम् । 'स्वाम्यमालस्रष्टयत्कोशदुर्गराष्ट्रबलानि च'

२. 'शमनस्य शिशुनां शतशसाङ्कया' इति तु मूलानुसारे समासः.

इति । तस्य द्वेषि वृत्तं येषां ते तान् स्वामिलाषे स्वमते निषण्णान्पाखण्डाघ्रात्त्रि-
कान् जगति क्लृपयन् । दुष्टेर्विषमं यद्विषं तद्वन्तीति ह्यः । घर्षकेषु मर्षणः ।
सहनशीलः । नम्रे द्विपत्न्यपि षण्डः । सौम्य इत्यर्थः । अनमति उद्धते द्विपति
परुषः कठिनः । पुष्टो यथापः पक्षी तस्य छदः पक्षः । 'दलं पर्णं छदः पुमान्' इत्य-
मरः । तद्वत् श्रीर्वस्येति स तथा ॥

संपूर्णः सत्त्वसारैः सुरसरणिसमावर्तिनीनां द्युतीनां

सौरीणां संप्रसारैः समसमयसमासन्नतेजःसहस्रः ।

संप्रामात्रेसरणां समितिषु सहसा साध्वसं संददानः

संपत्त्या साहसस्य स्फुरति सरभसं सर्वतः सायकोऽस्य ॥३०॥

समिति ॥ अथ सायकः खड्गः साहसस्योयोगस्य संपत्त्या सरभसं सर्वतः
स्फुरति । किंविधः । सत्त्वसारैः संपूर्णः । पुनः—सुराणां देवानां सरणिर्माणो गगन-
मिति यावत् । तत्र समावर्तिनीनां सौरीणां सूरस्येमाः सौर्यस्वासां द्युतीनां कान्तीनां
संप्रसारैः समसमयं समकालं समासन्नं प्राप्तं तेजःसहस्रं येन सः । संप्रामात्रेसरणां
युद्धपुरोगामिनां समितिषु समासु सहसा अतर्कितं साध्वसं भयम् । 'गीतिर्भाः
साध्वसं भयम्' इत्यमरः । संददानः । ददातीति ददानः । समुपसर्गः ॥

हाला मोहस्पृहासूंस्तृणमिव जहतां हा हलः शत्रुभूमे-

हंयो हालाहलश्चाप्यहमहमिकया तन्वतां विप्रहेहाः ।

हाहेति व्याहरन्त्याप्यहितपृतनया हन्त कण्ठे गृहीतो

हन्त्युत्साहान्महीन्द्रान्महवति कलहे दुःसहोऽमुष्य खड्गः ॥३१॥

हालेति ॥ अमुष्य शत्रो महीन्द्रान्महा उरुणाह्वन्ति मारयति । किंविधः ।
मोहं स्पृहयन्ति ते मोहस्पृहा अहानवन्तो येऽस्यः प्राणास्तान् तृणमिव जहतां
हाला मघम् । अनेन सादरता व्यञ्जिता । मोहस्पृहेति भिषपदे हालाविशेषणं वा ।
पुनः किंविधः । शत्रुभूमेः सात्रव एव भूमिस्तस्या हलो विदारकश्च । परमहम-
दमिकया अहं पूर्वमिति विप्रहे घरीरे ईहा वाञ्छाः । 'स्पृहेहा तृणांशु' इत्यमरः ।
तन्वतां विहारयतां हेयस्त्वस्तुं योग्यो हालाहलो विद्यम् । अघंमत इति व्यग्रयते ।
हन्त इति घेदे । हाहेति दुःसितयवनं व्याहरन्त्या अहितपृतनया बेरिसेनया
कण्ठे गृहीतः । प्रदपति हस्याहस्त्रिक्रिया वृत्ते कलहे दुःघटः सोढुमघययः ॥

ज्ञेयं ज्ञातुं किल ज्ञः प्रभवति सुबहुज्ञोऽपि साकल्यतः किं
ज्ञानं तस्मात्स्वपुष्पोपममिह हि ततो ज्ञातृता दूरयाता ।

प्राज्ञः प्रज्ञावति स्यादिति मुदितमतिः स्वस्य वैज्ञानिकत्वं

विज्ञानां शात्रवाणां रणशिरसि कृती ज्ञापयत्यस्य खड्गः ॥ ३२ ॥

ज्ञेयमिति ॥ अस्य कृती खड्गो रणशिरसि विज्ञानां शात्रवाणां वैरिणां स्वस्वा-
त्मनो वैज्ञानिकत्वं ज्ञानित्वं ज्ञापयति । दर्शयतीत्यर्थः । किंविधः । इति मुदितमतिः ।
इतीति किम् । प्रज्ञावति प्राज्ञः स्यादिति । न तु निर्बुद्धौ प्र(ति)ज्ञः । तदेव प्रक-
टयति—बहुज्ञोऽपि सर्वज्ञोऽपि ज्ञो बुधो ज्ञेयं वस्तु साकल्यतः सामस्यतः (ज्ञातुं
प्रभवति) किलेति श्रूयते । ज्ञानं किं प्रभवति । नेत्यर्थः । तस्मात् ज्ञानमिह लोके
स्वपुष्पोपमम् । नास्तीत्यर्थः । हीति निश्चये । ततो ज्ञातृता दूरयाता दूरं गता ॥

क्षीराब्धिः क्षोभहीनः क्षपितमलयशा लक्ष्यनक्षत्रनेतुः

क्षीणानां कल्पवृक्षः क्षणजनकतया क्षीणशिक्षापरीक्षः ।

क्षोण्यां क्षुभ्यद्विपक्षक्षयकृदभिमुखक्षत्रवक्षःक्षतोत्थैः

क्षीवः कौक्षेयकोऽस्य क्षणरुचिवदलक्ष्योऽन्तरिक्षेऽप्यलक्षि ॥ ३३ ॥

क्षीराब्धिरिति ॥ अस्य कौक्षेयकः क्षणरुचिवद्विद्युद्धतेवालक्ष्योऽपि अन्तरिक्षे
आकाशे अलक्षि । किंविधः । लक्ष्यो यो नक्षत्रनेता चन्द्रस्वस्य क्षपितं मल एव यस्यो
येन स तथा । क्षोभहीनः । क्षीराब्धिरिव क्षीराब्धिः । रूपकम् । क्षीणानां क्षण-
स्योत्पत्तयस्य जनकतया उत्पादकतया कल्पवृक्षः । न क्षीणा अक्षीणा शिक्षा परीक्षा
यस्येति स तथा । क्षोण्यां पृथिव्यां क्षुभ्यन्तो ये विपक्षास्तेषां क्षयकृत् । अभि-
मुखं यत्क्षेत्रं तस्य वक्षस्त्र क्षतमाघातस्वस्मादुत्थैः । रक्षैरिति यावत् । 'विशेष-
णाद्विशेष्यप्रतीतिः' इति वामनः । क्षीवो मत्तः ॥

यस्यैकोऽनेकसंख्ये रणशिरसि ककुप्मान्तविश्रान्तशैल-

श्वभ्रान्तस्यैः सपत्नैरपि करकलितः सर्वतो वीक्ष्यमाणः ।

निःशङ्कं गाहमानोऽनवरतमुचितामात्मनः कौशगुर्षिं

शत्रूरःकोशमध्यस्थितिरिति बहुधाश्चर्यपात्रं कृपाणः ॥ ३४ ॥

यस्यैक इति ॥ यस्य कृपाणो बहुधा बहुप्रकारमिति आश्चर्यपात्रम् । अस्तीति

शेषः । इतीति किम् । एकोऽप्यद्वितीयः करकलितो हस्तवृत्तोऽनेकसंख्यै रणशिरसि संप्राममस्वके ककुभां दिशां प्रान्ता दिगन्तास्तत्र विश्रान्ता ये शैलाः पर्वतास्तेषां श्वभ्रान्ता गतेमध्याः । 'गर्तावटी भुवि श्वभ्रे' इत्यमरः । तत्रस्थैः सपत्नैः सर्वतो वीक्ष्यमाणः । पुनः—अनवरतं निरन्तरं उचितामात्मनः कोशगुप्तिं निःशङ्कं गाहमानः शत्रूरःकोशो मुहूर्ल(?)स्तस्य मध्यस्थितिरिति आश्चर्यपात्रम् ॥

वेगे प्रामञ्जनेऽपि प्रपतति न चलो नैव धाराधराणां

वृन्देऽभ्यर्णेऽपि लीनो न च परविषये स्वस्य साध्यस्य हेतुः ।

नैवाश्रूणां निदानं नयनपथगतो जातु न छिन्नमूलो

धूमोऽपूर्वः प्रतापज्वलनजनिरसौ जृम्भतेऽमुष्य खड्गः ॥ ३५ ॥

वेगे इति ॥ अमुष्यासौ खड्गोऽपूर्वं धूमो जृम्भते विकसति । किंविधः । प्रामञ्जने प्रमञ्जनस्यायं प्रामञ्जनत्वस्मिन्वेगेऽपि न प्रपतति । गच्छतीत्यर्थः । अन्यो धूमो वायुवेगेन प्रपतति । चलो नैव । अपरस्तु चलोः । धाराधराणां मेधानां वृन्दे समूहे अभ्यर्णेऽपि न लीनः । अपरो मेघेषु लीनो भवति । च परं परविषये स्वस्य धनिः(?)...हेतुः । अन्यो धूम ईदृशो न । नयनपथगतः सन्नश्रूणां निदानं न । अन्यो धूमोऽश्रुनिदानमिति । जातु इति कदाचित् छिन्नमूली न । अन्यदिग्घमूलो भवति । अत एवापूर्ववम् ॥

निष्कम्पो मीपणानां सदसि जनयिता किं च वृद्धस्य तार-

श्वेतिम्ना विश्रुतस्य त्रिजगति यशसो जन्मभूः साहसानाम् ।

प्रौढानामप्यनीके गुरुरुचितकृतौ जृम्भतेऽनीकिनीनां

वैपक्षीणामपूर्वः शमनशिशुरसावस्य कृष्णः कृपाणः ॥ ३६ ॥

निरिति ॥ अस्यासौ कृपाणो वैपक्षीणां वैरिणामनीकिनीनामुचितवृत्तावपूर्वः शमनशिशुः यमबालक इव जृम्भते । 'शमनो यमराज्यमः' इत्यमरः । किंविधः । मीपणानां सदसि निष्कम्पः कम्परहितः । किं चान्यत् । तारश्वेतिम्ना सोम्वलशुभभावेन त्रिजगति लोकत्रये विश्रुतस्य ख्यातस्य वृद्धस्य पूर्वोचितस्य यशसो जनयितोत्पादकः । साहसानां जन्मभूः । पुनः प्रौढानामप्यनीके वृन्दे शूररपदेय । उचितवृत्तामिति पदं देहलीप्रदीपन्यायेनाप्रापि शोचनीयम् ॥

उत्साहात्स्वेन(?) फुल्लो रिपुनृपतिगणं त्याजयित्वाजिपृष्ठे

फूत्कारानित्यपुष्टस्तदसुसततगावृत्तिपानक्रमेण ।

शत्रूणां कालखण्डान्तरपलशकलं रत्नकल्पं दधानः

संस्ये प्रेङ्खत्यपूर्वो भुजभुजगफणोऽमुष्य तीक्ष्णः कृपाणः ॥ ३७ ॥

उदिति ॥ अमुष्य तीक्ष्णः कृपाणः अपूर्वो भुज एव भुजगः सर्पस्तस्य फणः ।
'फणा द्वयोः' इत्यमरः । संस्ये संग्रामे प्रेङ्खति । किंविधः । स्वेनो(?)त्साहात्फुल्लः ।
किं कृत्वा । रिपुनृपतिगणमाजिपृष्ठे । संग्राममध्ये इत्यर्थः । फूत्कारांस्त्याजयित्वा
(निजन्तां ?) । पुनः किंविधः । तेषां शत्रूणामसवः प्राणास्त एव सततगा धाय-
वस्तेषामासमन्तात् तृप्त्या यत्पानं प्राशनं तस्य क्रमस्तेन नित्यपुष्टः । सर्पाणां पव-
नाशनेति नाम सान्वयम् । सर्पाणां मणिरपेक्षितः । पुनः—शत्रूणां कालखण्डा-
न्तरं यत्पलं मांसं तस्य शकलं तद्रत्नकल्पं दधानः । घत्तेऽसौ दधानः ॥

सान्द्रच्छायाछटावानपि सकलदिशामन्तरालेऽविपन्नः

सिक्तोऽप्यसौ रिपूणामथ सपदि पयः पायितोऽप्यक्षरूक्षः ।

वैगैः प्रामज्जनैरप्यतरलितवपुर्दोस्तमालप्ररोहः

संग्रामाध्वान्तरीये विलसति सुतरामेतदीयः कृपाणः ॥ ३८ ॥

सान्द्रेति ॥ एतदीयः कृपाणो दोस्तमालो बाहुरेव तमालवृक्षस्तस्य प्ररोहः
संग्रामस्य अध्वान्तरीयं द्वीपम् । 'द्वीपो स्त्रियामन्तरीपम्' इत्यमरः । तस्मि-
न्विलसति । किंविधः । सान्द्रा या छाया कान्तिस्तस्याच्छटा विस्तारस्तद्धानपि
सकलदिशामन्तराले मध्ये अविपन्नः अनष्टः रिपूणामसौ रक्तैः सिक्तोऽपि अथा-
न्यत्स यदि पयः पायितोऽप्यक्षरूक्षः । पुनः किंविधः । प्रामजनैः प्रभजनस्य
वायोरिमे तैर्बैगैरपि अतरलितवपुः ॥

मात्सर्यादन्यजिह्वाशतक्षननधियेवाननं दारयन्ती

संतर्पादेव कोष्णा नवरुधिरवसामज्जधारा धयन्ती ।

गण्डूपान्विक्षिपन्ती दिशि दिशि यशसां छद्मना कालजिह्वा

शत्रूणां संग्रामे विलसति सुतरामेतदीया कृपाणी ॥ ३९ ॥

मात्सर्यादिति ॥ एतदीया कृपाणी संग्रामे संग्रामाग्ने विलसति सुतरामिति-

शयेन । केव । कालजिह्वेति रूपकम् । कालजिह्वा किंविधा । मात्सर्यादन्यजिह्वानां
शतं तस्य खननं तद्वियेव तद्बुद्धयेव आननम् । शत्रूणामिति संबन्धे पृष्टी । दार-
यन्ती । अत एव संतर्पादेव कोष्णा किञ्चिदुष्णा । पुनः किंविधा । नवं यद्बुधिरै
रक्तवसा च मज्जा च तासां धारा घयन्ती । घेद्र पाने । शत्रूणां यशसां छद्मना
मिषेण दिशि दिशि गण्डूपान्विक्षिपन्ती ॥

क्रीडन्ती द्वन्द्वयुद्धाजिरभुवि कुतुकात्सर्वतः संगताभ्यः ।

स्वर्वेश्याभ्यः प्रतीक्ष्यामरतरुसुमनोवर्षमुच्चैर्ददाना ।

देवीकृत्य क्षितीन्द्रांस्तदभिमतकृते बालिका कालरात्रेः

शत्रूणां वीतशङ्कं विलसति सुतरामेतदीया कृपाणी ॥ ४० ॥

॥ क्रीडन्तीति ॥ एतदीया कृपाणी सुतरां वीतशङ्कं यथा स्यात्तथा विलसति
शोभते । किंविधा । द्वन्द्वयुद्धस्याजिरभुवि द्वन्द्वयुद्धाङ्गणभूमौ क्रीडन्ती खेलन्ती ।
पुनः किंविधा । कुतुकात्सर्वतः संगताभ्यो मिलिताभ्यः स्वर्वेश्याभ्यः प्रतीक्ष्याः
पूज्या अमरा देवास्तेषां तरवः कल्पवृक्षादयस्तेषां सुमनोवर्षमुच्चैरतितरां ददाना
दत्ते सा तथा । किं कृत्वा । क्षितीन्द्रान्राज्ञो देवीकृत्य अदेवा देवा इति अभूत-
तद्भावे च्चिः । किमर्थमित्याह—तदभिमतकृते तेषां क्षितीन्द्राणामभिमतं तत्कृते
तदर्थम् । पुनः किंविधा । शत्रूणां विरोधिनां कालरात्रेर्बालिका कन्या ॥

प्रत्यर्थिक्ष्मापतीनां प्रतितनु जनयन्ताम्भवैस्वर्यकम्प-

स्वेदान्बैवर्ण्यमधु प्रलयमपि समिन्मण्डपे चण्डतेजाः ।

घत्ते स्वाङ्गं समुद्यत्पुलकमिति महाश्चर्यपात्रं जयश्री-

पाणिग्राहं चिकीर्षुर्जयति रसवतामग्रणीरस्य स्वदः ॥ ४१ ॥

॥ प्रत्यर्थाति ॥ अस्य अत्रो जयति सर्वोत्कर्षेण बतंते । किंविधः । जयश्रीर्जय-
लक्ष्मीस्तस्याः पाणिग्राहं पाणिग्रहणं चिकीर्षुः कर्तुमिच्छुः । पुनः—रसवतां राग-
वतामग्रणीः श्रेष्ठः । पुनः—प्रत्यर्थिनो ये इमापतयस्तेषां प्रतितनु प्रतिशरीरं
साम्बन्ध विस्वरस्य भावो वैस्वर्यं कम्पय स्वेदय तान् जनयन्त्यन् । समिन्मण्डपे ।
संप्राममण्डपे । 'समित्संप्रामसमयोः' इति षोडशारः । विवर्णस्य भावो वैवर्ण्यमधु

१. 'पुनः किंविधा' इत्ययं पाठः. 'शत्रूणां' इत्यत्रः प्रागेवोच्यन्तान् 'श्रेष्ठाः'
इति द्वितीयान्तं काराविशेषानेव वदन्.

च प्रलयश्च नष्टचेतना तेषां समाहारं तमपि जनयन्संपादयन् । 'स्तम्भः खेदोऽय
 रोमाशः खरभङ्गश्च वेपथुः । वैवर्ण्यमथु प्रलय इत्यर्थे सारिवका मताः' इत्युक्तेः ।
 पुनः किंकृतः । चण्डं प्रचण्डं तेजो यस्य स तथा । पुनः—इति महाश्रय-
 पात्रम् । इतीति किम् । स्वाहं रूशरीरं समुत्थरपुलकं प्रादुर्भूतरोमाघं धत्ते, यः
 पाणिप्रहणकर्ता तस्य स्तम्भादयः सात्त्विकभावा भवन्ति । अत्र तु अन्येषामिति
 एतदाश्रयम् ॥

निष्कोशे यत्र कोशं करकमलकृतं धारयन्ति सा मूर्ध्नि

द्वेषिप्रष्टास्तदीयः क्षयमगमदलं संचितः किं च कोशः ।

नान्यं श्लिष्येयमस्मादिति नियमितधीः कोशमुच्चैरधासी-

द्यद्धाराम्भोजयश्रोः स जयति समरेऽमुष्य जैत्रः कृपाणः ॥४२॥

निष्कोश इति ॥ अमुष्य समरे जैत्रो जयशीलः स कृपाणो जयति सर्वोत्क-
 र्षेण वर्तते । स कः । यत्र यस्मिन्निष्कोशे पिधानरहिते सति द्वेषिप्रष्टा वैरेप्रथमाः ।
 'प्रष्टोऽप्रगाभी' इत्यमरः । मूर्ध्नि मस्त्रके करकमलकृतं कोशं मुकुलं धारयन्ति स्म ।
 किं चान्यत् । तदीयो द्वेषिप्रष्टसंबन्धी कोशः अगारमलमल्यैः संचित एकीकृतः
 क्षयं नाशमगमत् । यद्धाराम्भोजयश्रीर्यस्य खड्गस्य धारा तस्या अम्भः पानीयं
 तस्य जयधीः । अस्माच्छत्रोरन्यं न श्लिष्येयमिति नियमितधीर्निश्चितदुद्धिः कोशं
 गोपनवस्तु उच्चैरधासीत् । 'धेद् पाने' । प्राशनं चकारेत्यर्थः ॥

सान्द्राम्भोदागिरामद्युतिहसितमुखां कुन्तभाजां बलानां

मध्ये विन्ध्याभगन्धद्विरदकटतटीरक्तसिन्दूरपूर्णा ।

इन्धे निःसीमपार्श्वद्वितयनियमनैरुज्जिहानस्वरूपा

सीमन्तोलेखरेखा समिति मृगदृशोऽमुष्य तीक्ष्णः कृपाणः ॥४३॥

सान्द्रेति ॥ अमुष्य कृपाणी समिति संभामे मृगदृशः सीमन्तोलेखरेखेव
 सीमन्तः केशपदतिस्त्रहुलेखरेखेव । रूपकम् । इन्धे । शीघ्रा भवतीत्यर्थः ।
 किविधा । कुन्तभाजां बलानां मध्ये सान्द्रा येम्भोदा मेघास्त्रोषामभिरामा या
 धुतिः कान्तिः सैव हसितं मुखे यस्याः सा । सीमन्तपक्षे कुन्ताः कुन्तलाः ।
 नामैकदेशे नामस्मरणम् । बलाः केशाः । बलवाली केशपर्यायी । पुनर्विन्ध्यव-
 दामा कान्तिर्येषां ते च ते गन्धद्विरदा मत्तगजास्त्रेषां कटतटी गण्डस्थलतटी

तस्या रक्तं तदेव सिन्दूरं तेन पूर्णं । पुनः किंभूता । निःसीमं मर्यादारहितं
यत्पार्श्वद्वितयं तस्य नियमनैरुज्जिह्वानस्वरूपा । सीमन्तरेखापि उभयपार्श्वनियम-
नैरुज्जिह्वानस्वरूपा भवतीति जातिः ॥

ऊर्ध्वं दीप्त्या स्फुरन्त्या रविरुचिविसैरर्मण्डलं दर्शयन्तं
विभ्राणं चञ्चुसूचीमिव निशिततरं शोणमक्षेण कोणम् ।
रंहोभूम्ना प्रपित्सुं रणशिरसि मुहुः कम्पना मन्वते यं
श्येनं शत्रुप्रवीरा वय इव स जयत्यस्य तीक्ष्णः कृपाणः ॥४४॥

ऊर्ध्वमिति ॥ अस्य स तीक्ष्णः कृपाणो जयति सर्वोत्कृष्टेण वर्तते । स कः ।
शत्रुप्रवीरा वय इव । विशब्दस्य बहुवचनम् । यं कृपाणं श्येनं मन्वते मानयन्ति ।
किमिध श्येनम् । ऊर्ध्वमाकाशे रविरुचिविसैः सूर्यकान्तिसमूहैः स्फुरन्त्या दीप्त्या
मण्डलं विम्बं दर्शयन्तम् । पुनः किमिधम् । अक्षेण रुधिरेण शोणं निशिततरमति-
तीक्ष्णं कोणमेकदेशं चञ्चुसूचीमिव विभ्राणम् । चञ्चालीक्षणत्वात्सूचीषाम्यम् ।
श्येनवयुः शोणेति जातिः । रंहोभूम्ना वेगबाहुल्येन रणशिरसि प्रपित्सुं पतितु-
मिच्छन्तम् । किंभूताः । प्रवीरा वय इव । मुहुर्गारंवारं कम्पनाः कम्पयुक्ताः ।
ययोऽपि कम्पनस्वभावाः ॥

उन्मज्जद्दानधाराजलबहलक्षरीजर्जरान्कूटकल्पा-
न्विन्ध्याद्रिस्पर्धिदन्तावलनलकरटान्कोटिशः कुट्टयन्तम् ।
आहत्यापहुवानं जननयनगतिं मन्वते शत्रुवीरा
यं दम्भोलिं स एष प्रधनभुवि समुज्जम्भतेऽमुष्य खड्गः ॥४५॥

उन्मज्जदिति ॥ स एषोऽमुष्य खड्गः प्रधनभुवि रणमूर्धौ समुज्जम्भते । स
कः । शत्रुवीरा यं दम्भोलिमशनिम् । 'दम्भोलिरगनिद्रयोः' इत्यमरः । मन्वते ।
किंभूतम् । ये दम्भोलिं विन्ध्याद्रिर्षिन्ध्यपर्वतस्यारण्येनो ये दन्तावलाद्येषां बलं
सैन्यं तस्य करटा गन्धस्थलानि टान्कोटिशोऽनेकतः मुह्यन्तं विदारयन्तम् ।
द्विधिधानदन्तावलनलकरटान् । उन्मज्जती वा दानधारा यैव जलं तस्य बहला
शरी प्रवाहस्य वा अश्रुण् । पुनः—कूटकल्पाऽग्निघोरान्युनात् । पुनः कर्षभूतं
दम्भोलिम् । जननयनगतिं शोकेनप्रमाणमाहत्यापहुवानमाध्यासयन्तम् ॥

काली कालायसीयैः पटुजरठतरैर्निर्मिता सारभागेः

श्लिष्टा पर्वद्वयेन स्फुटपुलकवती सर्वतः कम्पमाना ।

उन्मीलन्त्युज्जिहीतेऽहितधरणिभुजां तर्जनी तर्जनीयं

कालस्याकालकरूपव्यपगमपिशुनामुष्य तीक्ष्णा कृपाणी ॥ ४६ ॥

कालीति ॥ अमुष्य तीक्ष्णा कृपाणी इयं कालस्य यमस्य तर्जन्यद्बल्युज्जिहीते ऊर्ध्वं गच्छति । किंविधा । कालायसस्येने कालायसीयाः । कालायचं लोहम् । तैः सारभागेर्निर्मिता । अत एव काली श्यामा । किंविधैः सारभागेः । पटुजरठ-तरैरतिवृद्धैः । पुनः किंविधा । पर्वद्वयेन श्लिष्टा । स्फुटपुलकवती । सर्वतः कम्प-माना । उन्मीलन्ती । अहितधरणिभुजां वैरिराज्ञां तर्जयन्ती तर्जनां कुर्वती । अनादरे पठ्ठी । अकाले असमये कल्पः क्षयस्तस्य व्यपगमः प्राप्तिस्तत्पिशुना सूचका ॥

दूरादेनं जिघांसोरहमहमिकया धावतः प्रातिपक्ष्य-

क्ष्माभृद्गर्गस्य मीत्या झटिति निकटतः किं च वैमुख्यभाजः ।

वेणीवालोक्ष्यते या रणशिरसि मुहुर्व्योमयानस्थितानां

वृन्दैः पृष्ठे लुठन्ती विलसति सुतरामेतदीया कृपाणी ॥ ४७ ॥

दूरादिति ॥ सेल्यप्याहारः । एतदीया कृपाणी सुतरां विलसति । सा का । या कृपाणी व्योमयानस्थितानां विमानमार्गस्थितानाम् । 'व्योमयानं विमानोऽस्त्री' इत्यमरः । देवानां वृन्दैः समूहैः प्रतिपक्षे भवाः प्रातिपक्ष्याः शत्रवो ये क्ष्माभृतो राजानस्तोपां वर्गस्य समुदायस्य पृष्ठे लुठन्ती वेणीवालोक्ष्यते दृश्यते । कुत्रेलापे-क्षायामाह—रणशिरसि मुहुर्वारवारम् । किंभूतस्य प्रातिपक्ष्यक्ष्माभृद्गर्गस्य । दूरादेनं कृपाणीपतिं जिघांसोर्हन्तुमिच्छति स तथा तस्य । अहमहमिकया अहं पूर्वमहमिका तथा धावतः । किं च झटिति शीघ्रं गीत्या भयेन वैमुख्यं भजतीति वैमुख्यभावतस्य निकटतः । तसिः ॥

तत्कालं शातकोणव्यतिकरमहिमाविर्भवञ्चाकचिक्यं

प्रत्युप्तं गाढगाढं धरकनकमये सर्थतो वृन्तदेशे ।

प्रत्यर्थिक्ष्मापतीन्द्रस्फुटमुकुटशिखाशेखरीभूतनील-

ग्रावाणं मेनिरे यं स जयति समरेऽमुष्य जैत्रः कृपाणः ॥४८॥

तत्कालमिति ॥ सोऽमुष्य जैत्रः कृपाणः समरे जयति सर्वोत्कर्षेण वर्तते ।

स कः । यं कृपाणं लोकाः प्रत्यर्थिनो ये क्षमापतीन्द्रा राजानस्तेषां स्फुटं मुकुट-
शिखा मुकुटाप्राणि तेषां शेषरीभूतो मुख्यभूतो यो नीलप्रावा नीलपापाणस्तं
मेनिरे । तत्र या(त)त्तात् । किंभूतं प्रावाणम् । वरं यत्कनकं सुवर्णं तन्मये वृन्तदेशे
मूलप्रदेशे । 'वृन्तं प्रसवबन्धनम्' इत्यमरः । सर्वतः सर्वत्र गाढगाढम्.....
..... ॥

अश्रान्तं पुष्करान्तस्थितिरथ समये यो विक्रोपः स्पृहायाः

पात्रेणावासमाशावलयमपि यशःसौरभेणाश्रुवानः ।

स्पष्टं संग्रामलक्ष्म्याः श्रवणकुवलयभ्रान्तिमुद्राममुद्रां

यो घचे स प्रतीतो रणशिरसि जयत्यस्य जैत्रः कृपाणः ॥४९॥

[अस्य श्लोकस्य टीका द्रुष्टिता ।]

यत्कान्तिर्नीलनीला विधुतकलमलातङ्कशङ्कानिदानं

प्रत्यर्थिक्षोणिपालाधिपतिवरवधूनेत्रधाराघरणाम् ।

लोकानां नीरनाथभ्रममिह वितरन्नुत्कवन्धैकमूर्लं

रोदोरोकान्तकाले विलसति स चिरायैतदीयः कृपाणः ॥५०॥

[अस्य श्लोकस्य टीका द्रुष्टिता]

यो लक्ष्मीमुद्दिधीर्षुः सुरभिमणियुते नागराजाश्वरत्ने

रामस्यादाजिहीर्षुर्जलजमपि चलद्वाहुदण्डावधूतः ।

आश्रयं किं च दित्सन्ननिमृतमखिलोद्वेलेपाथोधिनाय-

क्रोडे मन्थाद्रिलीलां कलयति स जयत्यस्य तीक्ष्णः कृपाणः ॥५१॥

[अस्य श्लोकस्य टीका द्रुष्टिता ।]

हस्ताग्ने तिष्ठमानो रिपुज.....नष्टतान्तस्य दुष्प्रेक्ष्यमूर्तिः

स्पष्टं यो दुर्निवारो विधिविलसितवत्क्षप्रियाणां सहसैः ।

अश्रान्तं वर्धिताशः स्फुरितविलसितैः सर्वतः कालकूट-

भ्रान्ति भूम्ना विघचे रणमुवि स जयत्यस्य तीक्ष्णः कृपाणः ॥५२॥

[अस्य श्लोकस्य टीका द्रुष्टिता ।]

उत्पत्तिस्थानमानन्दितजननभृतस्तद्यशःशीतरश्मे-

रम्भःसारः प्रतीतोऽभिनवजलधरश्यामलो वारिराशिः ।

मीमः कीलालसारैरिह वहति न यो विग्रहं शैशुमारं

न कापि प्राप्तसङ्गः स जयति समरेऽमुष्य तीक्ष्णः कृपाणः ॥५३॥

[अस्य श्लोकस्य टीका त्रुटिता ।]

शश्वन्मुष्ट्या गृहीतस्त्रिभुवनविवरव्यापकं भीममूर्तिः

पात्रं विश्वस्पृहायाः स्थिरतरकिरणः संततं भ्रान्तिशीलम् ।

प्रस्निग्धश्यामकान्तिर्विगतमलशरत्पार्वणेन्दुप्रकाशं

सूतेऽपूर्वं यशो यः स जयति समरेऽमुष्य जैत्रः कृपाणः ॥५४॥

[अस्य श्लोकस्य टीका त्रुटिता ।]

मध्ये सान्द्राम्बुदालीमसृणमलिनिमा सुन्दरश्रीर्मदान्ध-

प्रत्यर्थिक्षोणिपालद्विरदकटतटीरक्तसंसिक्तधारः ।

यः स्पष्टं वीरलक्ष्म्या लसदसितमिलत्वार्धकौसुम्भवासः-

खण्डभ्रान्तिं विधत्ते स जयति समरेऽमुष्य तीक्ष्णः कृपाणः ॥५५॥

[अस्य श्लोकस्य टीका त्रुटिता ।]

प्रादुर्भावप्रतापप्रबलहुतमुजः शत्रुवंशेन्धनस्य

प्रष्टो धाराधराणां रिपुयुवतिजनासुखवन्तीनिदानम् ।

दुष्प्रेक्ष्यार्चिच्छटावानपि किमपि पयःपानतः स्निग्धमूर्ति-

र्विख्यातोऽसंख्यसंख्याजिरभुवि स जयत्यस्य जैत्रः कृपाणः ॥५६॥

[अस्य श्लोकस्य टीका त्रुटिता ।]

प्रत्यर्थिक्ष्मापतीन्द्रद्विरदकटतटीगिर्यदसारुणश्री-

हेतुर्मित्रोदयस्य प्रबलरिपुबलध्वान्तसंहारकालः ।

उत्साहोदग्रबाहूदयगिरिशिखरे यः प्रभातप्रतीर्ति

स्त्रीयस्नान्ते विधत्ते स जयति समरेऽमुष्य तीक्ष्णः कृपाणः ॥५७॥

[अस्य श्लोकस्य टीका त्रुटिता ।]

छाया प्रत्यर्थिपृथ्वीतिलकविटपिनां वञ्चयंश्चक्रवालं

कष्टानामर्कतेजःप्रतिफलनमुवां दीपयंश्चाकचिवयात् ।

धीरैरुद्यच्छिरस्त्रैरपि रणरसिकैर्दुःसहः शात्रवाणां

यो मध्याह्नप्रतीतिं जनयति स जयत्येतदीयः कृपाणः ॥ ५८ ॥

[अस्य श्लोकस्य टीका त्रुटिता ।]

यो रोदःकन्दरान्तोल्लसदसृगरुणीभूतधाराधरोऽक्षे

हेतुस्तेजस्विभर्तुर्विघटितसकलद्वेषिचक्रः क्षणेन ।

कालातिक्रान्तिभीताञ्जलिमुकुलशतैरर्च्यमानः समन्ता-

त्सायंकालप्रतीतिं जनयति स जयत्यस्य जैत्रः कृपाणः ॥ ५९ ॥

[अस्य श्लोकस्य टीका त्रुटिता ।]

नक्षत्रोत्थानरम्यः क्षपितपरमहो वैभवः संधिजातां

न्यकुर्वन्कान्तिमत्तां दिशि दिशि मसृणं दर्शयन्नीलिमानम् ।

विख्यातं कालरात्र्या मुखमतनु तमो निर्विवेकप्रदोप-

भ्रान्ति तन्वनिपूणां समिति विजयतेऽमुष्य जैत्रः कृपाणः ॥ ६० ॥

[अस्य श्लोकस्य टीका त्रुटिता ।]

मूकत्वं किं च कोणे क्वचिदपि लयनं नेत्रसंकोचमुद्रां

प्रत्यर्थिक्षमापतीनां रणशिरसि दिशन्दिग्भ्रमं संग्रमेण ।

व्यक्तया छायापथस्याकलितमुरपथो यो निशीथप्रतीतिं

शोणोत्कीर्णो विधत्ते स जयति मुतरामेतदीयः कृपाणः ॥ ६१ ॥

[अस्य श्लोकस्य टीका त्रुटिता ।]

ख्यातं प्रत्यर्थिशङ्खं ध्रुतिविषयहरं संग्रमात्संजिहीर्षु-

र्जाप्रन्निःसीमवेगातिशयविदलितायोधनाम्भोधिमध्येः ।

कीलालाभ्यन्तराले व्यचरदतिचिरं यो दिशन्नादिमल्ल-

भ्रान्ति प्रशावतां स प्रथममुवि समुञ्ज्भतेऽमुष्य खड्गः ॥ ६२ ॥

‘युद्धमायोधनं जन्यं प्रधनम्’ इत्यमरः । समुज्जृम्भते । स कः । यः प्रज्ञावतां बुद्धिमतामादिभस्वो भस्वावतारः श्रीकृष्णः [तद्भ्रा]न्ति दिशन् । कीलालाभ्यन्तराले उदकमध्ये । ‘पयः कीलालममृतम्’ इत्यमरः । पक्षे—कीलालं रक्तं तत्रान्तराले तन्मध्ये । ‘शोणितेऽम्भसि कीलालम्’ इत्यमरः । अतिचिरं बहुकाले व्यचरद्गच्छत् । ‘चर गतिभक्षणयोः’ इति । किंविधः । प्रत्यर्थो वरी स एव शङ्खस्तन्नामा अमुरस्त्वं संभ्रमादादरात्संजिहीर्षुर्दन्तुमिच्छुः । किंविधं शङ्खम् । ख्यातम् । पुनः—श्रुतिविषयो वेदविषयस्त्वं हरतीति हरस्त्वम् । पक्षे—कर्णविषयहरम् । पुनः किंविधः । जाप्रदविदितालस्यो नि.सीमो मर्यादारहितो वेगातिशयस्तेन विदलित आयोधनमेवाम्भोधिः संग्रामसमुद्रस्तस्य मध्ये येन स तथा ॥

अश्रान्तं पुष्करान्तःकृतवसतितया स्निग्धजम्बालमूर्ति-

भूसृक्षाथोन्नताङ्गव्यतिकरविभवोद्यत्वणत्कारभीमः ।

शश्वत्पारुष्यशंसी स्फुटमहिममहाविग्रहो मूलकूर्म-

आन्ति प्रज्ञावतां यो जनयति स जयत्येतदीयः कृपाणः ॥६३॥

अश्रान्तमिति ॥ स एतदीयः कृपाणो जयति । स कः । यः प्रज्ञावतां बुद्धिमतां मूलकूर्मः कूर्मावतारो हरिस्त्वद्भ्रान्ति जनयति । किंविधः । अश्रान्तं नित्यम् । ‘सततानारताश्रान्त-’ इत्यमरः । पुष्करान्तः । ‘पुष्करं सर्वतोमुखम्’ इत्यमरः । कृतवसतितया तत्रनिवासत्वेन स्निग्धा जम्बालयुक्ता कर्दमयुक्ता शेवालयुक्ता वा मूर्तितयस्य स तथा । पक्षे—[पुष्कर] पिधानं तदन्तः कृतवसतितया स्निग्धजम्बाला मेदका मूर्तिर्यस्य स तथा । ‘जम्बालः शैबले पक्षे जङ्गले मेदके’ इति मेदिनी । भूसृक्षाथो मन्दराद्रिस्त्वस्योन्नतं यदशं शिखरं तस्य व्यतिकरः संसर्गस्त्वभिभवादुबन्धनत्कार आघातशब्दस्तेन भीमः । पक्षे—भूसृक्षाथा राजानस्तेषामुन्नताङ्गानि मस्तकास्तद्यतिकरविभवात्संपर्कसामर्थ्यादुद्यत्खणत्कारस्तेन भीमः । पुनः—शश्वत्परन्तरं पारुष्यशंसी काठिन्यसूचकः । स्फुटमहिमा महान्विग्रहो देशो विरोधश्च यस्य सः ॥

उन्नीलद्वासुरश्रीः स्फुटपुलकवपुः क्रूरदंष्ट्राप्रकाण्ड-

स्फायदीप्तिप्रतानव्यतिकरशबलो दारयन्वल्थगारम् ।

ममां प्रत्यर्थसैन्याम्बुधिपयसि हठान्मेदिनीमुद्दिधीर्षु-

यो मूलकोडलीलां कलयति स जयत्येतदीयः कृपाणः ॥ ६४ ॥

उन्मीलदिति ॥ स एतदीयः कृपाणो जयति । स कः । यो मूलकोड आदि-
धराहस्तह्रीलां कलयति अङ्गीकरोति । किविधः । उन्मीलन्ती भासुरा धीर्यस्य स
स्फुटं पुलकयुक्तं वपुर्यस्य सः । क्रूरो यो दंष्ट्राप्रकाण्डः प्रशस्तस्त्वम्ल(जम्भ)स्तत्र
स्फायद्दधिष्णु यद् वीम्नि.....रत्नानां कान्तिविस्तारः । प्रत्यर्थिनो
विरोधिनस्तेषां सैन्यं तदेवाम्बुधिः समुद्रस्त्वस्य पयसि जले ममां मेदिनीं हठा-
दुद्दिधीर्षुर्द्धतुमिच्छुः ॥

दुष्प्रेक्ष्यै(क्षै)रन्यतेजःप्रतिहतिकरणैरर्चिषां चक्रवालै
रोदोरोकान्तरालं पट्टविकटसटासंनिभैरश्रुवानः ।

क्रूरत्वस्यैकपात्रं त्रिजगति न परिच्छिन्नशक्तिस्वरूपो

यो भ्रान्ति नारसिंहीं जनयति स जयत्येतदीयः कृपाणः ॥ ६५ ॥

दुष्प्रेक्ष्यै(क्षै)रिति ॥ स एतदीयः कृपाणो जयति । स कः । यो नारसिंहीं
नारसिंहस्येयं नारसिंही तां भ्रान्तिं जनयति । किविधः । अर्चिषां तेजसां चक्रवालै
रोदोरोकान्तरालं द्यावापृथिव्यो रोकं रन्ध्रं तस्यान्तरालं मध्यं । 'द्यावापृथिव्यौ
रोदसौ' इत्यमरः । 'छिद्रं निर्व्यथनं रोकम्' इति च । अश्रुवानो व्याघ्रवानः ।
पुनः—त्रिजगति क्रूरत्वस्यैकं पात्रम् । न परिच्छिन्नं शक्तिस्वरूपं यस्य स तथा ।
किविधैरर्चिषां चक्रवालैः । दुष्प्रेक्ष्यैर्दुःखेन प्रेक्षितुं शक्यैः । पुनः—अन्यतेजसां
प्रतिहतिर्नाशस्तत्करणैः । तत्कारणैरित्यर्थः । पट्टपथ ता विकटसटाश्च तत्संनिभै-
स्त्वत्तुल्यैः ॥

नो दैन्येनाभिभूतो न च बलिविभवं योऽपदेशादहार्षि-

ज्ञान्येभ्यः स्वस्तिकारी न च परिगणितैर्विक्रमैः संप्रतीतः ।

नो मायासंवृतात्मा न च नमति पदन्यासमागित्यपूर्वं

खर्वत्वं विष्टपेषु प्रथयति स जयत्येतदीयः कृपाणः ॥ ६६ ॥

नो दैन्येनेति ॥ स एतदीयः कृपाणो जयति । स कः । यो विष्टपेषु भुवनेषु ।
'विष्टपं भुवनं जगत्' इत्यमरः । इत्यपूर्वं खर्वत्वं हस्तलम् । 'यवो हस्तश्च वामनः'
इत्यमरः । प्रथयति स्थापयति । यो दैन्येन दारिद्र्येण नो अभिभूतः पराभूतः ।

च परं यो [न] बलिभिर्भवं बलिसामर्थ्यमपदेशाद्याजादहायीत् । अहरदित्यर्थः ।
 अन्येभ्य इतरेभ्यः स्वस्तिकारी स्वस्तिकर्ता न । 'नमःस्वस्ति-' इति चतुर्थी ।
 पुनः—यः परिगणितैर्विक्रमैः संप्रतीतो न । बहुविक्रमवानिति भावः । माया-
 संवृतस्यात्मा(?)नो । मायाशून्य इत्यर्थः । यद्य न नमति नम्रो न भवति । पदव्या-
 सनात् । अत एवान्यापेक्षयापूर्वत्वम् ॥

पारुष्यस्यैकपात्रं किल सकलपरक्षत्रसंतानमारः

शत्रूद्यदोःसहस्रव्यपनयनपटुभिन्नभूद्विशेषः ।

बाहामाजां वरिष्ठैरपि भुवनगुरोः संनिधानाददृश्यो

घते यो जामदग्न्यभ्रममिह स जयत्यस्य जैत्रः कृपाणः ॥६७॥

पारुष्यस्येति ॥ अस्य जैत्रः कृपाणो जयति । स कः । यो जामदग्न्यभ्रमं धत्ते ।
 धारयतीत्यर्थः । किंविधः । पारुष्यस्य काठिन्यास्यैकं पात्रं किलेति श्रूयते । सकलं
 यत्परक्षत्रं तस्य संतानं वंशस्तस्य मारः मारणम् । मानः (?) घन् । शत्रूणां
 शत्रोर्णां उद्यदोःसहस्रं बाहुसहस्रं तस्य व्यपनयनं दूरीकरणं तत्र पटुः कुशलः ।
 भिन्ना भूद्विशेषा राजविशेषा येन स तथा । बाहामाजां हस्तवतां वरिष्ठैरपि
 श्रेष्ठैरपि भुवनगुरोर्नायकस्य संनिधानाददृश्योऽदर्शनीयः । जामदग्न्यपक्षे—भुव-
 नगुरोः शिवस्य संनिधानाददृश्यत्वम् ॥

यः कौशल्यार्तिकारी रिपुयुवतिहृदां संप्रहृष्यन्सुबाहु-

विश्वामित्रावमानप्रकटितविभवोऽशंकरेष्वासमाधी ।

हन्ता संग्रामसीञ्जि प्रबलबहुगुणामित्रपञ्चाननानां

लोकेप्वाश्वर्यरामः स जयति सुतरामेतदीयः कृपाणः ॥ ६८ ॥

य इति ॥ एतदीयः स कृपाणो जयति सुतरामेति शयेन । स कः । नो लोकेषु
 आश्वर्यराम इव रामः । रामाद्विलक्षणत्वेनाश्वर्यम् । तदेव [विशेष]णैर्विश-
 दयति—यः कौशल्यार्तिकारीत्यनेन विरुद्धमतः कौ पृथिव्यां शल्यरूपा वैरिणस्ते-
 यामार्तिकारी । रिपुयुवतिहृदां वैरिणीहृदयानाम् । अनादरे पट्टी । संप्रहृष्यन् ।
 'हृत् हरणे' (?) इत्यस्य रूपम् । सुबाहुर्देव । रामस्तादृग्भिन्नः । यो विश्वस्य
 जगतोऽस्मिन्नास्तिषामवमानोऽनादरस्तेन प्रकटितो विभवो येन सः । रामस्तु विश्वा-

१ 'मायया संवृतः परशानाविषवीकृत व्यात्मा यस्य' इति पाठो भवेत्.

मित्रमानकृतंति प्रसिद्धम् । पुन —य खड्गोऽशकरा दु खकतारंस्वेषु वस्यतेऽसौ
 आमस्तन्माथी । रामस्तु शकरस्येष्वस कामुक तन्माथी । पुनदेवानाम-
 मित्रा..... म दशाननस्तदन्तेत्याश्वर्यराम ॥

स्निग्धाम्बोदाभिरामद्युतिरवनितले मित्रगोपालकाना

वृन्दैरालक्ष्यमाणो दिशि दिशि बहुधा निम्बिताशेपलोकः ।

स्वर्गस्त्रीणामभीष्ट रणभुवि वितरन्खण्डितारातिवाणो

कसारातिप्रतीतिं जनयति स जयत्यस्य जैत्र कृपाण. ॥ ६९ ॥

स्निग्धेति ॥ अस्य जैत्र स कृपाणो जयति । स क । य कसारातिप्रतीतिं
 श्रीकृष्णप्रतीतिं जनयति । किंविध । स्निग्धो योऽन्मोदो मेघ
 स्तद्वदभिरामद्युति । पुन —अवनितले मित्रगोपालकाना मित्राणि गोपालका
 राजान । पक्षे—मित्राणि गोपालकास्तेषा वृन्दै आलक्ष्यमाणो दिशि दिशि प्रतिदिश
 बहुधा बहुप्रकारं विम्बिता अशेपलका यस्मिन्स तथा । स्वर्गस्त्रीणामभीष्टमीष्यितं
 [वितरन्] रणभुवि सम्रामभूमौ खण्डिता धरातिवाणा वैरिधरा येनेति ।
 पक्षे—खण्डितोऽरातिश्चासौ वाणो धाणासुरो येन । ति ॥

सत्त्वाधिष्ठानभास्वत्तनुभिरधिसमित्प्राज्ञण सुप्रसिद्धै-

धीरैरालोच्यमान कथमपि विमुखो नम्रनालानलासु ।

लोकातीतप्रभावातिशयमहिमत शत्रुकामाहितो यो

बुद्धभ्रान्ति विधत्ते स जयति सुतरामेतदीय कृपाण ॥ ७० ॥

[सत्त्वे]ति ॥ स एतदीय कृपाण सुतरां जयति । स क । यो बुद्धभ्रान्ति
 विधत्ते । किंविध । अधिसमित्प्राज्ञण सम्रामप्राज्ञणे . . . 'समित्समा-
 युद्धयो' । [धीरै] आलोच्यमान । किंविधे धीरै । सत्त्व सार सत्त्वांशश्च
 तस्याधिष्ठान तेन भास्वत्स्वनव प्र .. [वि]पां वेतै । पुन किंविधे । ।
 नम्रा विनीता बाला विश्वोऽबला स्त्रियस्तासु कथमपि विमुखो भारुचो न भव-
 तीत्यर्थे । [न]म्रा बाला या अथ गस्तासु विमुख परास्तुख । लोकातीत सर्वा-
 धिक(?)प्रभावातिशयस्तस्य महिमतो महिन्न इति तथा तसि ।मे अहित ।
 पक्षे—शत्रुकामेषु आहित चादर ॥

मज्जन्तं दुश्चरित्रप्रतिभयजलधौ संघ्वाद्धर्मराजं

यो वेगादुद्दिधीर्षुः प्रधनभुवि गतो निष्परीवारभावम् ।

दुर्दान्तानां समाजं समहरदहितम्लेच्छभूवल्लभानां

कल्किः शोकापनोदी विलसति स चिरायैतदीयः कृपाणः ॥७१॥

मज्जन्तमिति ॥ स एतदीयः कृपाणधिराय बहुकालं कल्किरिव कल्किः । [स] कः । यो दुर्दान्तानां दुष्टानामहिता ये म्लेच्छभूवल्लभा राजानस्तेषां समाजमहरत । 'इत् हरणे' । किंभूतः । दुश्चरित्राविरोधे(?)...[प्र]तिभयं भीतिस्त्रदेव जलधिः समुद्रस्वस्मिन् पर्यन्तं धर्मराजं संघ्वात् सम्यक् वृतेर्वेगादुद्दिधीर्षुच्छदुर्मुमिच्छुः । पुनः—[प्रधन]भुवि संग्रामभूमौ निष्परीवारभावं निष्पिधानत्वं गतः । कल्कि-पक्षे—निष्परीवारोऽसहायः । शोकापनोदी शोकनाशकः ॥

यौ निष्णातखिलोक्यां सरभसमहितोत्तुङ्गोत्रप्रभेदे

जिष्णुः संग्रामसीम्नि प्रबलपरबलारातिभावात्प्रतीतः ।

वृत्रव्यामोहकारी त्रिदशपरिषदा सर्वदा श्लाघ्यमान-

श्लोकः शक्रप्रतीतिं जनयति स जयत्यस्य जैत्रः कृपाणः ॥७२॥

य इति ॥ अस्य जैत्रः कृपाणो जयति । स कः । यः शक्रप्रतीतिं जनयति । यखिलोक्यां सरभसं यथा तथा अहितानां वैरिणां [उत्तुं]गानि यानि गोत्राणि कुलानि तेषां प्रभेदे प्रकृष्टभेदे निष्क्रान्तः(?) । शक्रपक्षे—सरमसाः सवेग महिताः धेरा उत्तुङ्गा उचा गोत्राः पर्वतास्तेषां प्रभेदे निष्णातस्वत्परः । जिष्णुर्जयशीलः । कुत्र । संग्रामसीम्नि । प्रबलं यत्परबलं तस्यारातिभावात्प्रतीतः ख्यातः । ...नः परो बलारातिभावात्प्रतीतः 'बलारातिः शचीपतिः' इति नाम्ना प्रतीतः वृत्रस्या-न्धकारस्य व्यामोहकारी । स्वस्य श्यामत्वात् । पक्षे—वृत्रो दैत्यः । त्रिदशपरि-षदा देवसभया सर्वदा श्लाघ्यमानः श्लोको यशो यस्य स तथा । ...श्लोकः पद्यम् । 'श्लोको यशसि पद्ये च' इति कोशः ॥

यः श्रोत्राध्वप्रविष्टोऽप्यरिहृदि जनयत्याधिविस्फोटजातं

चक्षुष्यः क्षत्रमात्रं दहति शिशिरयत्यात्तगन्धोऽपि नम्रान् ।

किं च द्विद्वखङ्गाराजलविलसनतो दीप्यतेऽसंख्यतेजा

लोकेऽप्याश्वर्यवहिर्दृग्धुवि स जयत्यस्य तीक्ष्णः कृपाणः ॥७३॥

य इति ॥ अस्य स तीक्ष्णः कृपाणो मृधमुवि संप्रामभूमौ जयति । स कः ।
[लो]केऽसंख्यतेजा अतिदीप्त आधर्यवही रूपकम् । श्रोत्राध्वप्रविष्टोऽपि
 कर्णमार्गप्रविष्टः श्रुतमात्रोऽरिहृदि शत्रुहृदये...आधि[वि]स्फोटजातं जनयति उत्पा-
 दयति । चक्षुष्यः सन्दृष्टिगोचरः क्षत्रमात्रम् । अत्र मात्रपदं साकल्ये । दहति ।
 कैवल्ये वा क्षत्र... । [क्ष]त्रमेव नान्यदिति आत्तगन्धोऽपि नम्रान् शिशिरयति ।
 कि चान्यत् । द्विदखङ्गधारेव जलं वैरिखङ्गधारेव जलं तस्य विलसन्तो दीप्यते ।
 अग्नेस्त्वेतद्विलक्षणत्वं इत्याधर्यवद्वित्वमस्य ॥

संप्रामे संगतायाः सरभसविलसन्मण्डलाप्रोत्रपाणि-

प्रत्यर्थिक्षत्रदृष्टैः समसमयमतिक्रूरकर्मा कृतान्तः ।

कालः कल्पावसानभ्रमकृदरिजनाशोपकर्मेकसाक्षी

यः साक्षादन्तकथ्रीः स जयति निशितोऽमुष्य जैत्र कृपाणः ॥७४॥

संप्राम इति ॥ अमुष्य निशितस्तीक्ष्णः स जैत्रः कृपाणो जयति । स कः ।
 यः साक्षादन्तकथ्रीर्यमथीः । किंविधः । संप्रामे युद्धे संगताया मिलितायाः सर-
 भसं विलसन् । यो [मण्डला]प्रः खङ्गस्तेनोप्रः क्रूरः पाणिर्हस्तो यस्य एवंविधं प्रत्य-
 र्थिक्षत्रं तस्य दृष्टिस्तस्याः समसमयं तत्कालमतिक्रूरकर्मा । कृतो...ऽन्तो नाशो
 चेन सः । कालः श्यामः कल्पावसानस्य भ्रमकृत् । अरिजनस्य शत्रुलोकस्य [अशोप]
 कर्मणानेकः साक्षी ॥

प्रत्यर्थिक्षमापतीनामसुहरणविधावुल्बणक्रूरकर्मा

शश्वन्मांसास्थिमज्जाव्यतिकरविभवाद्दूरदुष्प्रेक्ष्यमूर्तिः ।

यः संमूर्च्छेत्कदुष्पणक्षतजशबलितः कालरात्रिप्रमोदी

ऋव्याद्बुद्धिं विधत्ते स जयति समरेऽमुष्य तीक्ष्णः कृपाणः ॥७५॥

प्रलयेति ॥ अमुष्य स तीक्ष्णः कृपाणः समरे जयति । स कः । यः ऋव्यात् ।
 'राक्षसः कौणपः ऋव्यात्' इत्यमरः । तद्बुद्धिं विधत्ते । [किंवि]धः । प्रत्यर्थिक्षमाप-
 तीनां प्रतिस्पर्धिपृथ्वीपतीनामसुहरणविधौ प्राणहरणविधौ उल्बणक्रूरकर्मा अत्यर्थं
 क्रूरकर्मा । शश्वभिरन्तरं मांसमस्थि मज्जा च तेषां व्यतिकरः संपर्कस्तद्वि-
 भवात् दूरं दुष्प्रेक्ष्या मूर्तिर्यस्य स तथा । संमूर्च्छेद्विगुणीभवत् किञ्चिदुष्णं कदुष्णं
 यत्सतजं रक्षं तेन शबलितश्चित्तः । कालरात्रिर्देवता तत्प्रमोदी तत्संतोषकर्ता ॥

संग्रामोदन्वतां यः प्रभवति विभवात्प्रागभवेऽत्युद्धतायाः
शश्वत्कावन्धसृष्टेः प्रचलमदवशाद्ब्रह्मनस्यैकहेतुः ।

दाता प्रत्यर्थिभूतक्षितिभृदमिमत्तानन्तधाराधराणां

जन्ये पाशिप्रतीतिं जनयति स जयत्येतदीयः कृपाणः ॥ ७६ ॥

संग्रामेति ॥ स एतदीयः कृपाणो जयति । स कः । यो जन्ये युद्धे पाशिप्र-
तीतिं जनयति । 'प्रचेता वरुणः पाशी' इत्यमरः । स कः । यः संग्राम एवोद-
न्वन्तः समुद्राः । 'उदन्वातुदधिः' इत्यमरः । तेषां प्रागभवे पराभवे । 'ग्रामपल्लु
पराभवः' इति द्विरूपः । प्रभवति समर्थो भवति । कस्मात् । विभवात्प्रागभवेऽर्थात् ।
पुनः किंविधः । अत्युद्धतायाः कावन्धसृष्टेः शिरोविहीनशरीरसृष्टेः । पक्षे—उद-
कसृष्टेः । शश्वच्चिरन्तरं प्रचलमदवशाद्ब्रह्मनस्यैकहेतुरेककारणम् । पुनः—प्रल-
र्थिभूता याचकभूताः शत्रुभूताश्च क्षितिभृतो राजानः पर्वताश्च तेषामभिमत-
ये अनन्तधाराधराः स्रज्जा मेघाश्च तेषां दाता ॥

योऽश्रान्तं पुष्करान्तः कृतवसतितया पांशुपातानभिज्ञो

रंहोभूम्ना रिपूर्वाधरमुजविपिनोन्मूलने दृष्टसारः ।

उत्तुङ्गस्कन्धपीठेष्वविरतविह्वतिर्नात्तगन्धः कदाचि-

द्वातश्रान्तिं विधत्ते स जयति समरेऽमुष्य तीक्ष्णः कृपाणः ॥ ७७ ॥

योऽश्रान्तमिति ॥ अमुष्य स तीक्ष्णः कृपाणः समरे जयति । स कः । यो
वातश्रान्तिं वायुभ्रमं विधत्ते करोति । किंविधः । अश्रान्तं निरन्तरं पुष्करान्तः
पिधानं मध्ये कृतवसतितया तत्र स्थित्वा पांशुपातानभिज्ञो रजःकणसंसर्गानभिज्ञः ।
सर्वदा निर्मल इति भावः । पक्षे—पुष्करं व्योम तदन्तःपातित्वात्पांशुपातान-
भिज्ञः । 'व्योम पुष्करमम्बरम्' इत्यमरः । रंहोभूम्ना वेगवाहुल्येन रिपव एवोर्वा-
धरा राजानस्तेषां भुजास्त एव विपिनं तस्योन्मूलने दृष्टः सारो बलं यस्य स
तथा । पक्षे—रिपव(पूणाम्) इवोर्वाधराणां पर्वतानां भुजा एव विपिनानि तेषामु-
न्मूलने दृष्टसारः । उत्तुङ्गानि स्कन्धपीठानि तेष्वविरतविह्वतिः । पक्षे—उत्तुङ्गा
ये स्कन्धाः सप्तमक्षवहा (?) व(प्र)वहादयः । कदाचित्—नात्तो गन्धो लेशो
येन । पक्षे—आत्तगन्धो वे(ने)ति काकुः । गृहीतगन्ध इति यावत् ॥

श्रीदत्त्वेन प्रतीतस्त्रिपु भुवनतलेष्टमित्रं समित्यां

शश्वल्लीलावदानप्रमदपरवशै किंनरैर्गातकीर्ति ।

यो विभ्रच्चोचराशा विजितिपु ककुभामाश्रितः सार्वभौमं

पौलस्त्यस्य प्रतीतिं जनयति स जयत्यस्य जैत्र कृपाण ॥ ७८ ॥

श्रीदेति ॥ अस्य स जैत्र कृपाणो जयति । स क । य पौलस्त्यस्य कुवे-
रस्य । 'पौलस्त्यो नरवाहन' इत्यमर । [तस्य] प्रतीतिं जनयति उत्पादयति ।
किंविध । त्रिपु भुवनेषु लोकेषु श्रीदत्त्वेन प्रतीत ख्यात । समित्या सप्राम
उप्राणा मित्रम् । पक्षे—उग्र शिव । 'उग्र कपर्दी' इत्यमर । पुन—शश्व-
न्निरन्तर लीला विलासस्तस्यावदान महत्कर्म तस्य प्रमदो हर्षस्तत्परवर्षैर्हर्षाधीने-
किंनरैर्गातकीर्ति । पुन—ककुभा दिशा विजितिपु उत्तराशा श्रेष्ठाशां विभ्रत् ।
पुन—सार्वभौम सर्वभूमिसवन्धमाश्रित । पक्षे—सावभौम दिग्गजमाश्रित ।
'पुष्पदन्त सार्वभौम सुप्रतीकश्च दिग्गजा' इत्यमरोक्तम् ॥

भीमः कालेषु कालो भृतभुजगवराभोगदुष्प्रेक्ष्यमूर्ति-

नित्य प्रत्यर्थिकामप्रविदलनफलस्पष्टदुर्मृष्टदृष्टिः ।

इत्थं य शक्तिभूमप्रथितमहिमतो दर्शितेशानभावः

कोणे न कापि लीन स जयति समरेऽमुष्यतीक्ष्ण कृपाण ॥ ७९ ॥

भीम इति ॥ अमुष्य स तीक्ष्ण कृपाण समरे सप्रामे जयति । स क । य
इत्थममुना प्रकारेण शक्तिभूमा शक्तिस्तसाह । 'शौर्य उत्साहादी बले त्रियाम्'
इति मेदिनी । तस्य धाहुल्य तेन प्रथित ख्यातो यो महिमा सामर्थ्यम् । तस्मा-
त्तसि । दर्शित ईशानभावो येन । ईशानपक्षे—शक्ति पावती ।
..... * * * * * तद्वत्काल । ईशानपक्षे—'व्योमवेशो भवो भीम'
इत्यमर । कालेषु यमेषु कालो मृत्यु । पुन—मृता मुप गच्छतीति भुजगा
वराभोगा श्रेष्ठपरिपूणता दुष्प्रेक्षा दर्शनायोग्या मूर्तिर्यस्येति स तथा । अपवा-
न्ता भुजगवद्वरा भोगा दुष्प्रेक्ष्या मूर्तिर्येन स तथा । ईशानपक्षे—मृता भुज-
गवरागामाभोगेन दुष्प्रेक्ष्या मूर्तिर्यस्येति । पुन कीदृश । नित्य प्रत्यर्थिना
वैरिणां काम निधित प्रविदलन तदेव पत्र तत्र स्पष्टा प्रपञ्च दुर्मृष्टा दृष्टिर्ब्रह्मिन्स
तथा । पक्षे—प्रसर्घा य कामो मदनस्तस्य प्रविदलनमेव फल तत्र स्पष्टा दुर्मृष्टा

दृष्टिर्यस्य । पुनः—कापि कोणे न लीनः । पक्षे—कापि शेषे लीनो नेति काकुः ।
अपि तु एकस्मिन्कोणे लीनः ॥

पोत्रं बाहाहलस्य प्रतिभुभटभुवां दारणे यानपात्रं

संग्रामाब्धिं तरीतुं स्थिरतरमनसः साहसात्क्षत्रियस्य ।

लोकातीतप्रशस्तिप्रगुणलिपिकृते दोस्तमालस्य पत्रं

यः पात्रं शौर्यलक्ष्म्याः स जयति समरेऽमुष्य तीक्ष्णः कृपाणः ॥८०॥

पोत्रमिति ॥ अमुष्य स तीक्ष्णः कृपाणः समरे जयति । स कः । यः प्रति-
भुभटाः स्पर्धिनो वीरास्त एव भुवस्तासां दारणे विदारणे बाहा भुजा सैव हलो
लाङ्गलस्वस्य पोत्रं मुखाम् । 'मुखाम् क्रोडहलयोः पोत्रम्' इत्यमरः । लाङ्गलं
हलम् इत्यपि । यः क्षत्रियस्य संग्रामाब्धिं संग्रामसमुद्रं तरीतुं । 'यान-
पात्रे शिशौ पोतः' इत्यमरः । किंविधस्य क्षत्रियस्य । साहसाद्युयोगतिस्थिरतरं मनो
यस्य तस्य । यो लोकातीता लोकाधिका या प्रशस्तिस्तस्याः प्रगुणलिपिस्तत्र कृते
तन्निमित्तं तदर्थं वा दोस्तमालस्य बाहुतमालस्य पत्रं तमालपत्रस्य लेखनसाधन-
त्वम् । शौर्यलक्ष्म्याः पात्रं भाजनम् । 'योग्यभाजनयोः [पात्र]म्' इत्यमरः ॥

काली प्रत्यर्थिभूतक्षितितिलककुलप्रांशुकूलंकपालं

प्रोन्मीलत्पुष्करान्ता जगति पितृपतेर्व्यञ्जयन्ती स्वसृत्वम् ।

कावन्धीं किं च सृष्टिं दिशि दिशि विपुले विग्रहे दर्शयन्ती

कालिन्दीवैतदीया नभसि विजयते तीक्ष्णकोणा कृपाणी ॥८१॥

कालीति ॥ एतदीया तीक्ष्णकोणा कृपाणी नभसि आकाशे विजयते । केव ।
कालिन्दीव यमुनेव । किंविधा । काली श्यामा । पुनः—प्रत्यर्थिभूताः क्षितिति-
लका राजानस्तेषां कुलं तत्र प्रांशव उच्चाः । श्रेष्ठा इति यावत् । तेषां कूलं सैन्य-
पृष्ठं तत्कथतीति कथा । 'कप विलेखने' । 'अथ कूलं तरे(?)सूर्यं सैन्यपृष्ठतडा-
गयोः' इति मेदिनी । पक्षे—क्षितितिलका भूम्यलंकाराः पर्वतास्तेषां कुलप्रांशुः
श्रेष्ठः कलिन्दस्तस्य कूलंकथा नदी । सिन्धुः स्रवन्ती तटिनी तरङ्गिणी । 'कूलंकथा
शैवलिनी' इति हलायुधः । अलमत्यर्थं प्रोन्मीलत्पुष्करान्तोऽपि धान्तो यस्यां
सा । पक्षे—पुष्कराणि जलानि कमलानि वा । 'विसप्रसूनराजीवपुष्कराम्भोद-
हाणि च' इति । 'कवन्धमुदकं पाथः पुष्करम्' इत्यमरः । जगति लोके पितृप-

तेर्यमस्य । 'धर्मराजः पितृपतिः' इत्यमरः । खसृत्वं भगिनीत्वं व्यञ्जयन्ती दर्शयन्ती । किं चान्यत् विपुले विप्रहे विरोधे कावन्धी [सृष्टि] शिरोरहितकावसृष्टिं दिशि दिशि दर्शयन्ती । पक्षे—कावन्धी सृष्टिं जलसृष्टिम् । विप्रहे शरीरे ॥

कीलालैर्वातमूर्तिः किमपि रुचिभैरैर्भासुरत्वं वहन्ती

भूमृद्धिः कोटिसंख्यैर्विधुतघनरसं गाहमाना रणाब्धिम् ।

अश्रान्तं शत्रुमध्यास्थितिरपि न पराभूतिभूर्वाडवाग्नि-

ज्वालेवालोक्यते या समिति विजयते सास्य जैत्रा कृपाणी ॥८२॥

कीलालैरिति ॥ अस्य सा जैत्रा कृपाणी समिति विजयते । सा का । या वाडवधासाधग्निश्च स तथा तस्य ज्वालेवालोक्यते । किंविधा कृपाणी । कीलालै र्कैर्वातमूर्तिर्व्याप्तदेहा । रुचिभरैः कान्तिभरैः किमपि भासुरत्वं शीतत्वं वहन्ती । पक्षे—कीलालैर्जलैः । 'शोणितेऽम्भसि कीलालम्' इत्यमरः । रण एवाब्धिस्तं गाहमाना । किंविधं रणाब्धिम् । कोटिसंख्यैर्भूमृद्धिः । पक्षे—पर्वतैः । विधुतः घनरसो वीररसः । पक्षे—विधुतो घनरस उदकम् । 'मेघपुष्पं घनरसः' इत्यमरः । अश्रान्तं निरन्तरं शत्रुमध्ये आस्थितिरपि पराभूतिः परामवस्त्रसा भूः स्थानं न । जलस्याग्नेश्च विरोधः प्रसिद्धस्तेन शत्रुत्वम् ॥

प्रत्यर्थिक्ष्मापतीनां नयनविषयतां यातमात्रातिमात्रं

गात्राप्युद्धूर्णयन्ती दृशि च वि.....स्तप्रभायाः ।

आवृत्तिस्वादितान्यैः स्वयमतिशयितां क्षीवतामश्रुते या

सा पूर्वा वारुणीह स्फुरति सिति(शित)तरामुप्य जैत्रा कृपाणी ॥८३॥

[अस्य श्लोकस्य टीका त्रुदिता ।]

स्निग्धश्यामाभिरामा नभसि सरमसं विस्फुरन्ती वहन्ती

कीलालस्यातिभारं परतपनिघने दर्शितानेकधारा ।

प्रख्यातक्ष्माभृदुच्चैः शिरसि सुबहुशः स्रं पदं दर्शयन्ती

शश्वत्सा कालिकेव प्रसरति समरेऽमुप्य तीक्ष्णा कृपाणी ॥८४॥

[अस्य श्लोकस्य टीका त्रुदिता ।]

चक्षुष्यैवातिमात्रं रसिकजनमनःप्रीतिमुत्पादयन्ती

मात्सर्याद्वैरिपृथ्वीपतितिलकतिरस्कारविद्या विदाघा ।

प्रत्यम्रोफुल्लनीलोत्पलदलरचिता कणिकेवाजिलक्ष्म्याः

स्निग्धश्यामाभिरामा विलसति सुतरामेतदीया कृपाणी ॥ ८५ ॥

[अस्य श्लोकस्य टीका द्रुतिता ।]

कीलालान्तर्निमग्ना किल किमपि रसानूभिता सान्द्रशब्द-

स्निग्धश्यामाभिरामा घनरसजनिभिर्विसयाद्वीक्ष्यमाणा ।

दंष्ट्रौज्ज्वल्येन दीप्तिं पयसि विदधती मूलभूदारमूर्ति-

भ्रान्ति या संविधये समिति विजयते सास्य जैत्रा कृपाणी ॥ ८६ ॥

पुनः—दंष्ट्रौज्ज्वल्येन पयस्युदके दीप्तिं विदधती कुर्वती ॥

नीला निःसीमपाता वियति विभवतो विस्फुरन्ती वहन्ती

स्निग्धत्वं फेनपुञ्जानिव विमलयशःसंचयानुद्गमन्ती ।

दुर्लक्ष्या दीप्तिभूम्ना दशशतकरभृद्वाहपङ्क्तिप्रतीतिं

धत्ते वाहाभृतां या समिति विजयते सास्य जैत्रा कृपाणी ॥ ८७ ॥

नीलेति ॥ अस्य सा कृपाणी जैत्रा समिति विजयते । सा का । या वाहा-
भृताम् । 'वाहा भुजा' इति स्त्रीलिङ्गे कर्तव्यताम् । शशानामित्यर्थः । दशशतं
सहस्रं करान् किरणान् विभर्तीति मृत्सूर्यस्वस्य वाहा अश्वस्तोषां पङ्क्तिस्तस्याः
प्रतीतिं प्रत्यय धत्ते । करोतीत्यर्थः । किंविधा । नीला श्यामा..... ।
अश्वपङ्क्तिरपि नीला वियति आकाशे निःसीमपाता । तुल्यं(?) विभवतो विस्फु-
रन्ती । स्निग्धत्वं वहन्ती । विमला ये यशःसंचयानुद्गमन्ती
दीप्तिभूम्ना वाहुल्येन दुर्लक्ष्या लक्षितुमशक्या ॥

तन्वी नीलाज्जनाभा किमपि निजपरीवारतो निष्पतन्ती

स्निग्धत्वस्यातिभूम्नाखिलवपुषि परं पिच्छ(च्छि, ल्त्वं) वहन्ती ।

मीत्या प्रत्यर्थिपृथ्वीपरिवृढतिलकैर्दन्दशूकीव दृष्टा

यात्यर्थं तीक्ष्णवक्त्रा समिति विजयते सास्य जैत्रा कृपाणी ॥ ८८ ॥

तन्वीति ॥ अस्य सा जैत्रा कृपाणी समिति विजयते । सा का । या प्रत्य-
यिनो ये पृथ्वीपरिवृद्धा पृथ्वीप्रभव । 'प्रभौ परिवृद्ध' । तेषु तिलका अलङ्कार-
भूतास्त्रीमाया भयेन दन्दशुकीव सापणीव दृष्टा । 'दन्दशुको विलेशय' इत्यमर ।
तस्य स्त्री दन्दशुकी । दशे 'लुपसद' इत्यादियदन्तात् 'यजनप' इत्युक्त् ।
क्रिविधा । तन्वी कृशा । नृत्याञ्जन नीलाञ्जन तद्वदाभा श्यामेत्यर्थ । किमप्य-
रुपाञ्जिजपरीवारत खकोशान्निष्पतन्ती निर्गच्छती । पक्षे—परीवार खकुलम् ।
परीवार इत्यत्र 'उपसर्गस्य घञ्मनुष्ये बहुलम्' इति दीर्घता । क्षिगधत्वस्याति-
भूत्रा चिकणत्वबाहुल्येनाखिलवपुषि परमत्यर्थ पिच्छिलत्वमाद्रत्व वहन्ती ॥

श्यामा निर्यत्कवोष्णक्षतजमृतमुखी किं च दुष्प्रेक्ष्यमूर्तिं
क्षोणीक्षोदान्धकारे पल्लविशसने पाटव दर्शयन्ती ।

नि शङ्का क्रूरदष्ट्राद्वयरुचिशवला राक्षसीभ्रान्तिमारा-

दृत्ते सख्यावता या समिति विजयते सास्य जैत्रा कृपाणी ॥८९॥

श्यामेति ॥ अस्य सा जैत्रा कृपाणी समिति विजयते । सा का । सख्यावता
पण्डितानां वा । 'सख्यावापण्डित' इत्यमर । राक्षसीभ्रान्तिम् । 'भारादूर
नभीपयो' । दत्ते ददातीत्यर्थ । क्रिविधा । श्यामा काली । निर्यत्कवोष्ण
किञ्चिदुष्ण क्षतप रक्त तेन मृत मुख यस्या सा । किं चान्यद् क्षोणी पृथ्वी
तस्या क्षोदो घूलि स एव तस्य वा अन्धकारस्तस्मिन्दुष्प्रेक्ष्या मूर्तिर्यस्या सा
तथा । 'चूर्णे क्षोद' इत्यमर । पल्लस्य मासस्य । 'पिहित तरस मांस पल्लम्'
इत्यमर । विशसने विदारणे पाटव पटोभावस्य दर्शयती । पुन क्रिविधा ।
नि शङ्का भयरहिता । क्रूर दष्ट्राद्वय सङ्क्रप्रदेशे लोहशीलद्वय दष्टृत्युच्यते ।
तस्य रुचि का तस्यया श[ङ्]ला चित्रा ॥

तन्नज्ञाना निजाज्ञावरणकृतधिया साहसैकाग्र्यभाजा

पोन पुन्येन पुसामसदृशि समितौ घूननान्यश्रुवाना ।

निर्भीका मोहयन्ती नयननिपयता यानमात्रैव योधा-

न्मृताविष्टेव यान्यान्विलसति सतत सास्य जैत्रा कृपाणी ॥९०॥

तन्नेति । अस्य सा जैत्रा कृपाणी सतत निरतरं विलसति । सा का । या
भूतानिष्टव पिशाचाविष्टेव । क्रिविधा । पुसां पुरुषाणा अघदृशि भृत्ये समितौ

संग्रामे । पक्षे—सभायाम् । धूननानि कम्पितानि अधुवाना कुर्वाणा । किंवि-
धानां पुंशाम् । तत्रज्ञानां शास्त्रज्ञानाम् । पक्षे—प्रधानकृत्ववेदिनाम् । पुनः—
निजाज्ञानां सहाज्ञानां (सहास्राज्ञानाम्) । 'स्वाम्यमालसुहृत्कौशदुर्गराष्ट्र-
लानि च' इति । तेषामावरणे । पक्षे—निजाज्ञानि शरीराणि [तत्र] कृता धियो
मैत्रे तया । तेषाम् । साहसस्योयोगस्यैकाम्यं भजन्ति ते तेषाम् । पौनःपुन्ये-
नावृत्त्यर्थः । पुनः किंविधा । निर्भीका निर्भया । पुनः—नयनविषयतां नेत्र-
योचरतां यातमात्रैव गता सती योधान्वीरान्मोहयन्ती व्यामोहयन्ती ॥

सश्रीका विस्फुरन्ती सततपुलकितं दर्शयन्ती निजाङ्गं
सद्रागा वीर्यभाजां मनसि सरभसं क्षोभमुत्पादयन्ती ।

आश्लिष्यन्ती किलान्यं समिति सुविपुले कण्ठदेशेऽतिगाढं

या वारस्त्रीव सक्ता भवति विजयते सास्य जैत्रा कृपाणी ॥९१॥

सश्रीकेति ॥ अस्य सा जैत्रा कृपाणी विजयते । सा का । या वारस्त्रीव
वाराङ्गेव सक्ता भवति । किंविधा । सश्रीका शोभायुक्ता विस्फुरन्ती निजाङ्गं
सततं पुलकितं रोमाञ्चयुक्तं दर्शयन्ती । सद्रागो यस्याः सा । वीर्यभाजां
मनसि वित्ते सरभसं सर्वेण क्षोभमुत्पादयन्ती । किञ्चेति दृश्यते समिति संग्रामे
समायां वा अन्यं सुविपुलं कण्ठदेशेऽतिगाढं दृढतरमाश्लिष्यन्ती आलिङ्गयन्ती ॥

या दत्ते दृङ्निपातादहितभुजमृतां कम्पमानैव कम्पं

रक्ता रक्ताक्तिभावं सपदि निपतती तेषु भूम्ना निपातम् ।

इत्थं साम्यं प्रकाश्याप्यखिलमनुपमः कोऽपि यस्या विशेष-

स्त्वेका पञ्चत्वमाजौ विलसति सुतरांसास्य जैत्रा कृपाणी ॥९२॥

या दत्त इति ॥ अस्य सा जैत्रा कृपाणी विलसति सुतरामत्यर्थम् । या का । या
कम्प[मा]नैवाहितभुजमृतां वैरिवाहुमृतां दृङ्निपाताद् दृष्टिविषयताद्(?)कम्पं दत्ते
ददाति । या रक्ता सती अहितभुजमृतां रक्ताक्तिभावं क्षोणितविद्यन्तं दत्ते ।
पुनः—या सपदि तत्कालं तेषु वैरिषु निपतती सती भूम्ना बाहुल्येन निपातं
पतनं दत्ते । इत्थमखिलं साम्यं साधर्म्यं प्रकाश्यापि प्रकटीकृत्यापि यस्याः
कृपाण्याः कोऽपि अनिर्वचनीयः, अनुपम उपमारहितो विशेष आधिश्यम् ।
ए पुनरेका अद्वितीया सती अहितभुजमृतामाजौ संग्रामे पश्यत्वं पश्यत्वं
पश्यत्वं मरणं दत्ते इति सन्देहलम् । अयमेव विशेषः ॥

स्वाभावाद्याञ्जनाभा विलसति सततं पालने विष्टपानां

संहारे दृश्यते याहितधरणिभृतां रक्तवर्णां मुहूर्तम् ।

विज्ञानैस्तर्क्यते या विशदतरयशःसृष्टिषु प्रोज्ज्वला सा

नानाश्चर्यस्वरूपा समिति विजयतेऽमुष्य जैत्रा कृपाणी ॥९३॥

स्वाभावादिति ॥ अमुष्य सा जैत्रा कृपाणी समिति विजयते । सा का । या नानाश्चर्यरूपा । तदेव विशेषणैर्विशदयति—या स्वाभावात् स्वभाव एव स्वाभावस्तस्मादञ्जनाभा कञ्जलकान्तिः सततं निरन्तर विष्टपानां भुवनानां पालने विलसति । या अहितधरणिभृतां वैरिपृथ्वीधराणां संहारे क्षणं मुहूर्तं रक्तवर्णां दृश्यते । या विज्ञानैः विशिष्टं ज्ञानं येषां ते तथा तैर्विशदतरं यद्यशस्तत्सृष्टिषु प्रोज्ज्वला प्रकृत्योज्ज्वला तर्क्यते उन्मीयते । अत एव नानाश्चर्यरूपत्वम् ॥

या काली कालसाम्यं जनयति मिषतां निष्परीवारभावं

याता या तं विधत्ते रणशिरसि परं निष्परीवारमेव ।

सास्याश्चर्या रिपूणां निपुणमवयवेष्वभ्रुवानैव सङ्गं

निःसङ्गास्तान्क्षणार्धात्किमपि विदधती दीव्यतीद्वा कृपाणी ॥९४॥

येति ॥ अस्य सा आश्चर्याश्चर्यरूपा कृपाणी इद्वा समृद्धा दीव्यति कीदृति । सा का । या काली श्यामा मिषतामवलोकयतां कालसाम्यं यमसाम्यं तुल्यतां जनयत्युत्पादयति । पुनः—या निष्परीवारभावमावरणरहितत्वं याता प्राप्ता सती रणशिरसि तं परं वैरिणमवलोकयितारं निष्परीवारशून्यत्वं विधत्ते करोति । किंविधा । रिपूणामवयवेषु हस्तादिषु निपुणं यथा तथा सङ्गं नैवाश्रुवाना । अकुर्वतीत्यर्थः । पुनः—क्षणार्धात्तान्निष्पून्किमपि निःसङ्गान्तद्गरहितान्विदधती कुर्वती ॥

या स्निग्धश्यामलापि स्फुटघवल्यशोघाम धाराधरापि

प्रत्यर्थिक्षत्रियान्तःपुरिकजनमनोनल्पसंतापहेतुः ।

एकापि द्वेषणानां हृदयमधि पुनः कोटिधा दर्शयन्ती

स्वाधिष्ठानं समीके विलसति सुतरां सास्य जैत्रा कृपाणी ॥९५॥

या स्निग्धेति ॥ अस्य सा जैत्रा कृपाणी समीके युदे । 'मृगमास्कन्दनं संख्यं समीकम्' इत्यमरः । सुतरां विलसति । सा का । या स्निग्धश्यामलापि स्फुटघ-

वलयशोषाम स्फुटं धवलं यद्यशस्तस्य धाम गृहम् । अजहल्लिङ्गेन विशेषणविशेष्यभावः । पुनर्या धाराधरापि प्रत्यर्थिनो ये क्षत्रियास्तेषामन्तःपुरजनानां भनांसि तेषामनल्पो बहुर्यः संतापस्तस्य हेतुः । धारापदेन विरोधः । या धाराधरा सा कथं संतापहेतुः 'धाराधरौ मेघः खर्तः' इत्यभिधानेन धारापदे खर्तधारा ततो विरोधाभासः । पुनः—या एकापि द्वेषणानां वैरिणाम् । 'सपत्नारिद्विषद्वेषणदुर्हृदः' इत्यमरः । हृदयमधि पुनः कोटिषा कोटिप्रकारम् । 'संख्याया विधानार्थे धा' इति धा । खाधिष्ठानमास्थानमथवा प्रभावः । 'अधिष्ठानं पुरे चक्रे प्रभावेऽप्यासने' इति मेदिनी । दर्शयन्ती प्रकाशयन्ती ॥

या खैरं त्यक्तकोपा रणशिरसि दृढं द्वेष्टि विद्वेषिकोपं

या सम्राजः करस्था जनयति निखिलं शत्रुवर्गं करस्थम् ।

या भास्वन्मण्डलस्था गमयति न चिरात्सन्मुखान्चैरिवीरां-

स्तद्भास्वन्मण्डलं सा विलसति सुतरामस्य जैत्रा कृपाणी ॥९६॥

या खैरमिति ॥ अस्य सा जैत्रा कृपाणी सुतरां विलसति । सा क्वा । या खैरं त्यक्तकोपा दूरीकृतविधाना रणशिरसि संप्राप्ते दृढं गाढं विद्वेषिणां वैरिणां कोशमर्थसघातं द्वेष्टि । या सम्राजः सम्यग्जातेऽसौ सम्राट् तस्य सम्राजः करस्था सती निखिलं समग्रं शत्रुवर्गं करे करभारे तिष्ठतीति तथा तं जनयति । या भास्वन्मण्डलस्था भास्वहीसं यन्मण्डलं तत्रस्था भास्वरस्यमण्डलं तत्रस्था तत्संसर्गवतीत्यर्थं दन्ति वा (?) संमुखान्चैरिवीरान्योद्धुमागतामित्यर्थः । न चिरात् शीघ्रं तद्भास्वन्मण्डलं तत्रसिद्धे सूर्यमण्डलं गमयति प्रापयति । 'द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमण्डलभेदिनौ । परिव्राज्योगयुक्तश्च रणे चाभिमुखे हतः ॥' इति वचनात् ॥

मुष्टिभ्राष्ट्रापि नागायुततुलितवलैर्दस्युभिर्दुर्गहा या

शुसिप्राप्तापि जन्ये रिपुहननमयैर्यावदानैः प्रकाशा ।

शीतस्पर्शाप्यरण्ये तृणवदरिकुलं भस्मसाद्या विधवे

सा शाणोन्मृष्टकोणा विलसति सुतरामस्य जैत्रा कृपाणी ॥९७॥

• मुष्टीति ॥ अस्य सा जैत्रा कृपाणी सुतरां विलसति । सा क्वा । या मुष्टिभ्राष्ट्रापि मुष्टिना प्रदीप्तं घक्कया तथा नागानां गजानामयुतं दशसहस्रं तेन मुष्टितं पोलितं यत् वेपां ते तथा तेः दस्युनिर्वरिभिः । 'द्विद्विपश्चादितानिप्रदस्युशाप्रव-

शत्रवः' इत्यमरः । दुर्ग्रहा । या मुक्तिप्राप्तापि पिधानान्तरितापि जन्ये युद्धे रिपुहन-
नमयैवैरिमारणप्रचुरैरवदानैर्महत्कर्मभिः प्रकाशा प्रकारा (?) । या शीतस्पर्शापि ।
आयसः साहजिकः शीतस्पर्शः । अरण्ये तृणवदरिकुलं भस्मसाद्गसाधीनम् ।
'तदधीने सातिः' इति सातिप्रत्ययः । विघत्ते करोतीत्यर्थः । किंविधः । शाणेनो-
न्मृष्टः कोणो यस्याः सा । शाणस्य उन्मृष्टः कोणो यया सेति वा ॥

ऋज्वङ्गी या स्वयं न क्षणमपि सहते वक्रभावं रिपूणां

स्निग्धच्छिन्नाङ्गनाभा स्वगयति घवलं या यशः शत्रुवीर्यम् ।

ईशा दीर्घा मुहुर्या व्यसनमरिकुले दीर्घदीर्घं विघत्ते

सा निर्द्वन्द्वं स्फुरन्ती समिति विजयतेऽमुष्य जैत्रा कृपाणी ॥९८॥

ऋज्वङ्गीति ॥ अमुष्य सा जैत्रा कृपाणी विजयते । सा का । या स्वयं ऋज्वङ्गी
सरलाङ्गी । क्षणमपि रिपूणां वक्रभावं न सहते । 'सह मर्षणे' । या स्निग्धं छिन्न-
परितं (?) प(य)दङ्गनं कञ्जलं तस्याभेवाभा कान्तिर्यस्याः सा । शत्रुवीर्यं शत्रु-
संबन्धि घवलं श्वेतं यशः स्वगयति आच्छादयति । या ईशा दीर्घा लाङ्गलदण्ड-
वदीर्घा । 'ईशा वा' इति पाठः । मुहुर्वारंवारमरिकुले दीर्घदीर्घमतिमहद्वसनं दुःखं
विघत्ते । किंविधा । समिति संप्रामे निर्द्वन्द्वं स्फुरन्ती ॥

मुग्धा या युद्धभूमावहितनरपतींस्तत्क्षणं मोहयन्ती

प्रोद्धूता या विनेत्रा मुहुरभिपतितानांस्तान्समुत्कम्पयन्ती ।

स्वच्छायासंनिपाते किमपि विदधती संमुखावस्थितांस्ता-

नत्यर्थं भासुरश्रीर्विलसति नितरामस्य जैत्रा कृपाणी ॥ ९९ ॥

मुग्धेति ॥ अमुष्य (वस्य) सा जैत्रा कृपाणी नितरां विलसति । सा का । या
मुग्धा प्रालसि(?) युद्धभूमावहितनरपतीन्वैरिपूणांस्तत्क्षणं मोहयन्ती व्यामोह-
यन्ती । पुनः प्रोद्धूता कम्पिता विनेत्रा विगतनेत्रपरिधाना । 'नेत्रं मथिगुणे
वधभेदे' इति मञ्जरी । मुहुर्वारंवारमभिपतितानागतान्त्वानहितनरपतीन्समुत्कम्प-
यन्ती सम्यगुत्कम्पयन्ती । पुनः—या स्वच्छायासंनिपाते स्वस्य च्छाया कान्ति-
स्वस्याः संनिपाते संमुखावस्थितान्संमुखागतांत्वानहितान् किमप्यनिर्वचनीयं विद-
धती कुर्वती । किंविधा । अत्यर्थं भासुरा धीर्यस्याः सा ॥

[खे खे काले.....

.....]

.....

..... ॥ १०० ॥

खे खे इति ॥ एतदीया सा कृपाणी निष्कार्पण्याहितानां निर्गतं कार्पण्यं कृपा-
णस्य भावः कार्पण्यं येषां ते निष्कार्पण्या वेऽहिता वैरिणस्तेषां हृदि हृदये हटेना-
कृष्टा तत्कीर्तिलक्ष्मीर्वसतु । सर्वदा तिष्ठत्वित्यर्थः । किंविधा । खे खे काले खख-
समयेऽतिक्रान्तः. कोशः पिधानं भवारसा पुनः स्वगुणविभवतः
..... ॥

श्रीदक्षिणामूर्तिविरचिता लोकोक्तिमुक्तावली ।

शरद्धिमरदिमवलर्क्षबृहत्तरस्मूर्तिलसद्भुजगं

मतङ्गजवक्रमविभक्तं मम मानसशृङ्खलितम् ।

कपोलगलन्मदवारिविलोलमधुव्रतहर्षुपलै-

ः रलंकृतमहमाकलयेऽनिशमीशसुतं गणपतिम् (?) ॥ १ ॥

मान्यैः सद्भिर्मल्लुक्तिः प्रेक्षणीया सा चेत्साध्वी तैस्त्रयाह्नीक्रियेत ।

निन्देयुर्वा ते न ने स्वाद्विपादो मात्राक्रान्तः को नु पशुत्वमेति ॥ २ ॥

महत्स्वधिगतादोपकल्याणगुणराशिषु ।

मदुक्तिवादोपस्कारवाटिकासूचिविक्रयः ॥ ३ ॥

मदवाचीनताद्रोषारकृतिरेषा न निन्द्यताम् ।

उपेक्ष्यते पयः किं नु माण्डवैरूप्यदर्शनात् ॥ ४ ॥

ईशानविष्णुविधिहैमवतीन्द्रिरावा-

पपादान्मुजानि मनुजाः परिशीलयध्वम् ।

तत्प्लुपाणुनिचयो नु महर्घये स्या-

ज्जायेत नैकपृपतौपमयी हि सिन्धुः ॥ ५ ॥

मर्त्याः संसृतिवार्धिमध्यपतितास्तत्कारकं शंकरं

सर्वज्ञं शरणागतार्तिहरणं सम्यग्भजध्वं सदा ।

नैवान्यत्करणीयमस्ति भवतां मुक्तये न सेवान्तरं

दत्त्वा किं तरणेर्भृतिं ह्यनडुहः पुच्छं च संगृह्यते ॥ ६ ॥

स्वस्वस्थानस्थितिकृतिविधावक्षमैरन्यदैवै-

नित्यं सेव्यं निखिलभुवनाधारमाधारहीनम् ।

शंभुं मर्त्या भजत शरणं मुक्तये नान्यदेवं

दम्रः किं नु स्वयमपि परालम्बयष्टिर्भवेद्वा ॥ ७ ॥

मा त्वं विपीद मदनान्तकमेव देव-

माराधयेच्छसि सुखं यदि जीवलोके ।

तल्लीनवाङ्मनसकर्मगतिः सदैव

बह्वी न ताम्यति परीतमहाद्रुमा हि ॥ ८ ॥

दक्षाध्वरध्वंससमाश्रितानां रक्षाकरं यात शरण्यमार्याः ।

मा वोऽस्तु मीः संसरणाच्च कालादुक्षादृढस्तीक्ष्णतरे विषाणे ॥ ९ ॥

जातं मया पुरारे बहुशो जनिरत्र मे पुनर्मा भूत् ।

देहि तव पादसेवां यावन्मथितं किमोदनाकाङ्क्षा ॥ १० ॥

कमलं तव पदकमले विमले मम देहि चञ्चरीकत्वम् ।

नान्यत्किमपि च काङ्क्षे पश्चाद्भानं किमस्ति भिक्षायाः ॥ ११ ॥

शिवाह्वयया विष्ण्वभिधानतो वा सकृत्सु संकीर्तित एव देवे ।

। समस्तपापानि लयं प्रयान्ति किमस्ति कुम्भो हि दृढो गद्रायाः ॥ १२ ॥

विद्यैव दुर्लभतरा विनयेन युक्ता

विप्रास्तदर्थमनुवेलमतो यतध्वम् ।

वृत्त्यादिकं च विदुषां वितरन्ति सर्वे

शास्त्रा एवंगममनादधती किमस्ति ॥ १३ ॥

विद्वज्जनो विगतभीर्विविधेऽपि देशे

विद्याबलाक्रमणभीतसमस्तलोकः ।

स्वस्थानवत्स खलु सर्वत एव पूज्यो

व्याघ्रस्य किं निजवने परकानने वा ॥ १४ ॥

वृत्त्यादिकर्शितोऽपि विद्वान्मान्यः स्वदेहयात्रायाम् ।

न सहैत खवमानं व्याघ्रः क्षुधितोऽपि भक्षयेन्न तृणम् ॥ १५ ॥

न ह्येक एव विदुषां सत्कर्ता किंतु यत्र ते याताः ।

तत्रापि सत्कृताः स्युः पश्चाद्भ्रामेऽपि नहि कुलालः किम् ॥ १६ ॥

जन्मार्जितेन तदनु श्रुतिचोदितेन

यस्तेजसोज्ज्वलति तं शिगुमप्यनाथम् ।

विप्रं तु योऽवमनुते स भवेद्विनष्टो

बध्येत किं तनुरिति ज्वलनो हि वत्से ॥ १७ ॥

दैवाहरिद्रतमतां विदुषि प्रयाते

विप्रे कृशेऽपि मनुजा न कुरुध्वमस्य ।

निन्दां तथापि महती हि तदीयविद्या

क्षीणे गजेऽपि तनुता न पदं प्रयाति ॥ १८ ॥

पूर्वं जन्मशतेषु सत्परिचयादभ्यस्तविद्ये द्विजे

मा शशां मनुजाः कुरुध्वमधुना संत्यक्तसर्वेणगे ।

मुक्ते सद्गुरुवीक्षणादिति न वा जानाति शास्त्राण्यसौ

किं नु स्थापितमालिकस्य शिरसो धावर्तको गृम्यते ॥ १९ ॥

जन्मान्तरेषु कृतपुण्यचयो द्विजोऽयं ।

विद्यावतां जनिमुपेत्य कुले शुचीर्नाम् ।

मुत्तयै सदैव यतते विरतान्यकृत्यः

शावः करोति पतगः किमु जानुचारम् ॥ २० ॥

प्रज्ञाविशेषपरिबाधितविश्वमोहा-

न्विज्ञाततत्त्वनिपुणान्विरतान्यकृत्यान् ।

अज्ञातभावचरितान्महतो न निन्द्या-

न्न ज्ञायते किमिति मूषिकवासलोष्ठम् ॥ २१ ॥

आत्मानन्दरसज्ञानामलं शास्त्रावलोकनम् ।

भक्षितव्या ह्यपूपाः किं गण्यानि सुपिराणि किम् ॥ २२ ॥

वेदानधीत्य विधिवद्ब्रह्मेत्य पश्चा-

दभ्यागतातिथिसुरान्स्वपितृनुपास्त्रे ।

यस्तं स्वकर्मनिरतं मनुजाः स्तुवन्ति

ग्रामस्य कीर्तिरशनेऽर्पित एव मातुः ॥ २३ ॥

सुता वयं सोमसुतां च पौत्रा विद्यावतां चेति विहाय गर्वम् ।

द्विजाः समन्वस्यत वेदविद्यां गजो भवेत्किं न शकृद्भजस्य ॥ २४ ॥

इति विद्वत्प्रशंसापद्धतिः ।

वासो विप्रा इह स्वलजनैर्वर्जनीयः प्रयत्ना-

द्वोषैरेतैर्जरितकरणैराश्रितानां जनानाम् ।

युष्माभिश्च स्वयमुपगता प्राप्यते तद्विपत्ति-

र्दग्धोऽपि स्यादपि च स हितः शाल्मलिः काञ्चिरेण ॥२५॥

सन्तः कदाचिदपि सख्यमसज्जनैर्न

कार्यं कृते तु ह्यपिता यदि नीचकृत्ये ।

युञ्जन्ति कोपविवशाः प्रहरन्ति चैते

सत्ये कृते सह शुना लिलिहेद्देशोद्वा ॥ २६ ॥

सन्तो लोकमशेषमात्मसदृशं संचिन्त्य सद्भावतः

संसाराम्बुनिधौ निमग्नमचिरादुद्धर्तुमुद्युञ्जते ।

मन्दाः स्वोद्धरणोद्यतानपि नराभिन्दन्त्यविज्ञाय ता-

न्कूपे श्वा पतितो भ्रतो न मनुते चोद्धर्तुकामानपि ॥ २७ ॥

श्रुत्यन्तस्थपुमर्थसाधनकारिकोऽपि मुग्धो जनः

प्रत्यङ्मानपराङ्मुखोऽपि परमान्धर्मानकुर्वन्नपि ।

नित्यं स्वोदरपूरणैकगिरतः संभ्राम्यति स्वेच्छया

कृत्यं किञ्चन नास्ति यद्यपि शुनो यानं सदा धावनम् ॥ २८ ॥

खलाः प्रकृत्यैव खला भवन्ति विप्रा भवद्भिर्विहितोपदेशाः ।

अप्यार्जवं नैव कदापि यान्ति पुच्छं शुनः किं नृजुतां भजेत ॥ २९ ॥

धन्या हि यूयमिह विप्रकुलेषु जाता

विप्रात्मजा विटजनैः सह मास्तु सङ्गः ।

यद्यस्ति तद्ददशुभाचरिता भवेत्

वस्तोऽपि खादति मलं हि वराहसक्तः ॥ ३० ॥

प्राप्यापि पूर्वकृतपुण्यचयैर्द्विजत्वं

नीचाः सतामविदितव्यसनं द्विजानाम् ।

मर्माणि नर्मकृतिमिर्व्यथयन्त्यजस्रं

काको हि वेत्स्यनङ्गुहो व्रणवेदनां किम् ॥ ३१ ॥

दारान्विहायात्मकुलानुरूपान्वाराङ्गनां वाञ्छति यो विमोहात् ।

घोरान्स पापी नरकान्प्रयायाद्भारान्वहेद्बुद्धिलितो खनद्भान् ॥ ३२ ॥

शास्त्रेषु चार्वाककृतेषु माया नेत्रेषु यः स्यान्मनसः प्रवेशः ।

पात्रे पुरैवाचरितोपचारः पोत्रे वराहस्य स फलबन्धः ॥ ३३ ॥

अन्येषामशुभं करोतु नितरामसत्प्रियोऽसाविति

प्रज्ञाः साधुजनाः स्वलेन सह मा मैत्रीं कुरुष्वं क्वचित् ।
तस्येयं प्रकृतिः सुखेतरकृतिः सर्वात्मना सर्वदा

तिक्तः सन्क्वचिदन्यतो मधुरतां निम्बः किमालम्बते ॥३४॥

इति दुष्टत्यागपद्धतिः ।

द्वैतालम्बनमार्गकोटिषु परिभ्रान्ताः कुतर्काहता

नानाभूतमहागमेषु बहुधा श्रान्ता भृशं द्वैतिनः ।
आत्मा लोकनहेतुभूतममलं ज्ञानं विदुः किं परं

संभूयापि सहस्रमम्बरमणिं पश्येयुरन्धाः किन्तु ॥ ३५ ॥

कृत्वाप्यामरणान्तिकं भुवि जनः काम्यानि कर्माप्यतो
गत्वा स्वर्गमवाप्य तत्फलमधो यात्येव नो मुच्यते ।

वेदान्तेन विमुच्यते विधिवशात्कैवल्यमार्गेण हि
प्राकारं सकलं परीत्य ननु च द्वारेण निर्गम्यते ॥ ३६ ॥

मार्गैरघःपतनहेतुभिराश्रितानां
वेदेतरैर्भवमहाम्बुनिधिस्ररीतुम् ।

शक्येत नैव मनुजा निगमान्तनाव्यो
ह्यश्मद्भवेन तटिनी तरितुं न शक्या ॥ ३७ ॥

वेदेतराध्वपरिनिष्ठितमानसानां
लोकान्तरं नहि न मुक्तिकथा तथापि ।

संमद्भ्य दुःखबहुला बहवः प्रयासा
ग्रामः खिलोऽपि नहि योजनमात्रहीनः ॥ ३८ ॥

त्रैवर्णिका वेदविदो हि यूयं मा यात कुत्रापि जिनादिमार्गान् ।
प्रवेदशमात्रात्पतिता मवेत अष्टं. रुमायां लवणं हि सर्वम् ॥ ३९ ॥

द्वैतादिवादनिपुणेष्वपि मानुषेषु

लोकेषु सत्यु बहुधा वत तेषु कोऽपि ।

वेदान्तवादनिरतो न च दृश्यते हि

लभ्येत किं न्वविषु कश्चिदिभ. सहस्रे ॥ ४० ॥

मार्गाणां परमार्थभूतविषयानन्दैकसंदायिनां

बौद्धादे रहितस्य मुक्तिकथया स्वर्गादिभोगैरपि ।

दुःखं पश्यत सांप्रतं द्विजवराः प्रेत्याप्यनन्तं भवे-

दोग्ध्यर्थं कुडुवस्य हन्ति पदतश्चक्षुर्यथान्धं भवेत् ॥ ४१ ॥

इति द्वैतनिन्दापद्धतिः ।

युष्माभिः पुरुषार्थलेशरहितैर्मर्त्याः किमर्थं धनं

कृत्याकृत्यविवर्जितैरनुदिनं दुःखेन सचीयते ।

दैवं चोरनृपाम्निभिर्धनवतां तच्च क्षयं प्रापये-

भूतास्मेन तनोति संहरति तत्पुच्छेन शास्त्रामृगः ॥ ४२ ॥

मुद्ग्ध्वं यत्नविवर्जितं हुतवहे हुत्वा च दत्त्वार्थिने

भाष्यं यद्भवतां तदेव भविता तूर्णां स्थितेऽपि स्वयम् ।

संभ्रान्तैरपि सर्वतः क्षितितले नामावि संलभ्यते

क्षित्तोऽप्यम्बुनिधौ किमाढकजलं प्रस्थः प्रगृह्णाति हि ॥ ४३ ॥

मुद्ग्ध्वं च किञ्चिदिह वित्तमवाप्य विप्राः

सत्पात्रसाच्च सकलं विनियुद्ग्ध्वमन्यत् ।

नो चेत्परत्र भवतां च सुखं कुतः स्या-

त्सिष्टं हि भक्षितवतां किण्णपूपमस्ति ॥ ४४ ॥

संपत्तयः सततमम्बुतरङ्गलोला

यावद्भवन्ति मनुजाः पुरुषार्थमाभिः ।

तावत्कुरुध्वमुपकारमुपस्थितानां ,

नाव्या नदी ननु नखंपचसैकता स्यात् ॥ ४५ ॥

आचीर्णमशुभं कर्म द्विजा भोगाय कल्पते ।

आवेष्टितगलो नागः किमदृष्ट्वा हि गच्छति ॥ ४६ ॥

कुरुध्वं खोचितं कर्म नोत्तरोत्तरचोदितम् ।

उच्चैरुद्धीयमानोऽपि कुलिङ्गः स्यान्न वीश्वरः ॥ ४७ ॥

पापान्निवृत्तिं सुकृते प्रवृत्तिं कुरुध्वमथैव जनाः कृतान्तः ।

हरेत धङ्गा रुदतोऽपि पापान्मुञ्चेत्किमाखौ रुदिते विडालः ॥ ४८ ॥

वेदोदितानि सकलानि सदैव कुर्व-

न्कर्माणि तत्फलविरक्तमना मुमुक्षुः ।

मुक्तो भविष्यति शनैर्न तु बध्यते तैः

शुल्कं किमस्ति सरतां हि विधूय भारम् ॥ ४९ ॥

ब्रह्माध्येयमवाप्य विप्रतनयाः प्रागेव पूर्वाश्रमं

वेदा यत्पुरुषार्थसाधनमतो बाल्यात्प्रभृत्यादरात् ।

पश्चादर्थविचारयोग्यसमयेऽध्येतुं कथं शक्यते

लभ्येतेह फलपचायसमये किं वापचेतुं सुमम् ॥ ५० ॥

बन्धुभिर्वार्यमाणोऽपि कुर्यादध्यात्मचिन्तनम् ।

प्रवर्ततां घटीयन्नं काकोऽपि रटताद्भुशम् ॥ ५१ ॥

विप्रा मुमुक्षा यदि वो न कार्यस्तर्कादिशास्त्रेषु वृथैव यत्नः ।

वेदान्त एवामृतसिद्धयेऽलमिक्षोरनेकाद्बुडसण्ड एकः ॥ ५२ ॥

उच्चावचानि जननानि भवन्ति याव-

त्कर्माणि तावदखिलानि लयं न यान्ति ।

तत्कर्ममूलहननाय यतध्वमार्या

यावच्छिरो न विरमेज्जलवन्धरोगः ॥ ५३ ॥

न भेतव्यं द्विजैः कापि वैदिकैः क्षुद्रदैवतात् ।

भीताश्चेदभिमूयेरन्भीताज्ञानाति मर्कटः ॥ ५४ ॥

विद्यावयःकर्मगुणैर्विशिष्टा व्यावर्तयध्वं कुपथात्स्वमृत्यान् ।

नो चेत्तदंहो भवतां भविष्यत्युच्चैर्दुर्मे वाति हि गन्धघाहः ॥ ५५ ॥

बुधा न शोचन्ति मृतानशेषान्कथावशेषान्प्रति ते द्विजेन्द्राः ।

शोकैरलं शोषणहेतुभूतैर्गताम्भसः किं करणेन सेतोः ॥ ५६ ॥

दारिद्र्यरोगविवशा अपि चेन्मनुष्याः

संबद्धमेतदखिलं निजकर्मपाशैः ।

संचिन्त्य माक्षिपत दैवमहोऽतिरुष्टाः

किं भिद्यते हि गुरुरो निजवक्रदोषात् ॥ ५७ ॥

वर्णाश्रमाचारमकुर्वतो जनानन्यायचेष्टान्नृपतिस्तु दण्डयेत् ।

नेमे चरेयुर्हि कुकर्म दण्डिता दग्धो विडालो न महानसं विशेषत् ॥ ५८ ॥

यावद्भवति पटुत्वं करणानां मुक्तये द्विजश्रेष्ठाः ।

तावद्यतध्वमनिशं दायौ सत्येव भवति पथितव्यम् ॥ ५९ ॥

यूयं चेत्युरुपार्थिनो द्विजवरा मा मा विलम्बोऽस्तु वो

बाल्यादेव यतध्वमक्षपटुता यावत्सदा मुक्तये ।

पश्चात्प्रत्युत वार्षकाहत्तयियो मन्दीभवेत् ध्रुवं

क्षीणः किं महिपो बहेत् शकटं शून्यं च भारैरपि ॥ ६० ॥

यूयं चेत्युरुपार्थसाधनपरा वृद्धा द्विजाः सांप्रतं

हन्तैतावदहो वयोऽपि गलितं कालेन कामादिभिः ।

अक्षाप्यथ विकुण्ठितान्यथ पुनर्युष्मत्प्रयासो वृथा

बह्वध्वोरगतस्य सप्तमदिने चन्धः कवाटस्य किम् ॥ ६१ ॥

आत्मानं परमं प्रमाणनिकरैरप्राप्यमव्याहृतं

ज्ञेयं यद्गुरुवीक्षणादपि जना मूढास्तु मुक्त्वैव तत् ।

कोशेषु प्रमितेषु पञ्चसु परिज्ञातुं समुद्युज्जते

नष्टेभाः कलशान्तरेष्वपि करं कृत्वा विचिन्वन्ति हि ॥६२॥

पद्भावैरनुपक्त एव सततं तापत्रयेणाकुले

कामाद्यैरपि पद्भिरुर्मिभिरपि अस्ते शरीरे जनाः ।

बद्धाहंकृतयोऽत्र दुःखमुदितं हाहेति मा कुश्यत

बद्धा किं पितृकानने हि भवनं कुर्यात्पिशाच्या भयम् ॥६३॥

प्रारब्धानुबुभूषया परवशा वश्येन्द्रिया निःस्पृहाः

सन्तः सन्ति सदा निरुद्धमनसो ये यत्र सारग्रहाः ।

तन्निष्ठा किमवाप्यते द्विजवरै रागाभिमूतैर्नरैः

संराज्ञीक्षणमीक्षितुं न घटते कृत्वा करे मार्जनीम् ॥ ६४ ॥

मायाकार्यं जगदपि तथा तत्त्वदृष्ट्या विलोक्य

प्राज्ञः कुर्वन्परपुरुषयोरेकतां वेदवाक्यैः ।

आसीतैको न्वहमिति न चेन्मायया मोहितः स्या-

दाहातव्यस्तिमिरनिकरः किं प्रदीपे प्रशान्ते ॥ ६५ ॥

आयुस्तडिच्चलमपायि शरीरमेत-

न्मृत्युर्प्रसिष्यति कदेति न कोऽपि वेद ।

अद्यैव तद्भजत मुक्तिपथं द्विजेन्द्रा

ज्येष्ठागमावधि हि तिष्ठति किं नु दर्शः ॥ ६६ ॥

आत्मास्ति सर्वजगतामाधारः पूर्वमिति विचिन्त्यैव ।

पश्चात्तत्त्वत्रिचारः कुब्जे सत्येव चित्रकर्म स्यात् ॥ ६७ ॥

मन्दोऽपि कार्यान्तरनिर्व्यपेक्षः सदाभ्यसेदात्मपरां च विद्याम् ।

क्रमात्परं ब्रह्म भवेत्स्वयं च यान्त्यां पिपील्यां हि शिला नता स्यात् ॥६८॥

विप्रा विहायात्महितं पुमर्थं किमर्थमन्यार्थमियान्प्रयासः ।

पुत्रादिदुःखैरपि तापिताः स्य के वा पिबन्त्यन्यरुजः कणायम् ॥ ६९ ॥

इति शिक्षापदति ।

मायान्धकारं तरितुं प्रदीपं वेदान्तविज्ञानमपि प्रपन्नाः ।

कुर्वन्त्यहो कर्म जुगुप्सितं च दीपं गृहीत्वा हि पतन्ति कूपे ॥ ७० ॥

लब्ध्वापि दुर्लभमिहामृतदं द्विजत्वं

तस्मिन्प्रयान्ति विलयं विभियो मनुष्याः ।

जायासुतार्थमतिमूढधियो यतन्ते

गच्छत्यहो शिरसि किं नु शिरस्त्रयाज्ञा ॥ ७१ ॥

जायेयमेष तनयः पशवो ममैते

मायेति सम्यग्विचार्य विमूढलोकः ।

आर्येषु सत्त्वपि ददाति न चैव भुङ्क्ते

तोये महत्यपि हि नास्ति जल पिशाच्याः ॥ ७२ ॥

कामेषुणा कामरिपोर्मनोऽपि कल्लोलितं का मनुजेषु वार्ता ।

आपाढवाते चलति द्विपेन्द्रे चूलीवतो वारिधिरेव काष्ठा ॥ ७३ ॥

अध्यात्मादिकलापैराक्रान्ते सततदुःखसंसारे

दुःखमिदानीमिति या चिन्ता सिकतोदनोपलान्वेषी ॥ ७४ ॥

तापत्रयेण परितापवतां जनानां

काशी रुजापनयनाय शिवाश्रितालम् ।

किं त्वत्र सन्ति यवना निवसन्ति घोरा-

श्छायोत्तमा न सहते तनु वे...ताहि ॥ ७५ ॥

विद्योपदिश्येत विरक्तिशून्ये विभेऽविवेके द्विजराजकेन ।

ये वेदविज्ञानरता द्विजाभ्याः सारण्यविस्तारितचन्द्रिका स्यात् ॥ ७६ ॥

विषोपमे वीतरसे विपक्तो जनोऽयमज्ञो विषये सदैव ।
 न तत्र चिन्तांसु तथा हि भक्ष्यो घुणस्य निम्बाद इवैव निम्बः ॥७७॥
 दरिद्रभावं निजकर्मवश्ये जने प्रयातेऽपि महारुजापि ।
 भवेदमुष्मिन्भवकष्टभावे शिलाहताङ्गे हि पतेद्गदापि ॥ ७८ ॥

प्रारब्धभोगवशातः स्वयमागतानां

दौर्गत्यदुःखविपदां वरकल्प्य हेतुम् ।

दुःखायतेऽन्य.....मूढमना जनोऽयं

को वा विषीदति हि वेद्धारि तिष्ठतिष्ठम् ॥ ७९ ॥

इति विषादपद्धतिः ।

सन्तः स्वान्ते सततममलं संविचिन्वन्ति योगा-

दन्तः सन्तं निगमवचसा प्रत्यगात्मीभवन्तम् ।

मूढो लोको वहिरिव परात्मानमाशङ्कतेऽसा-

वङ्गे कृत्वा तनयममलं ग्राममन्वेपते हि ॥ ८० ॥

काम्यानां कतिचित्समापरिमितस्वर्गकसंदायिनां

सद्यःस्वान्तनितान्तमोहनकृतां कर्ता जनः कर्मणाम् ।

आत्मानन्दमनन्यवेद्यमपरिच्छिन्नं न जानाति तं

विक्रेता लवणस्य चेत्ति किमु तत्कर्पूरमूल्यं परम् ॥ ८१ ॥

आत्माभिघं सुखमनन्तमस्वष्टमेकं

यज्ञादिकर्मजनितेन मुत्सेन तुल्यम् ।

मा मृहि कर्म सुखदं तदपीति बुद्ध्या

रत्नाकरस्य सदृशं नु कुलालकुण्डम् ॥ ८२ ॥

यणत्वमात्रसमतामपि यद्युपेताः

क्षत्रादयोऽप्रजनितां किमु यान्त्यतस्ते ।

मन्दा वदन्ति सममात्मसुरेण चान्यं

द्रोणं पयः पिबत किं मथितं च तावत् ॥ ८३ ॥

किं नो दुःखहरं सुखं च तनुते किं वेति चिन्ताकुला

मा भूताद्य जना यतध्वमनिशं सर्वात्मना मुक्तये ।

सायुज्यं यदि सा भवेद्धि भवतां किं वा विचार्य सुखं

हैमं भोजनभाजनं भवति चेत्पृच्छयेत किं व्यञ्जनम् ॥ ८४ ॥

सत्यं वस्तु सदात्मरूपममलं सच्चित्सुखं भूसुरा

मायास्मिन्परिकल्पितैव न पुनस्तस्याः स्थितिः सात्विकी ।

तत्कार्यस्य चराचरस्य जगतः सत्त्वे कथा का भवे-

द्भामोऽस्त्येव हि चेत्क्रियेत परतः सीमाविवादः पुनः ॥ ८५ ॥

कर्माणि जन्मान्तरसंचितानि महान्ति विज्ञानमहाहुताशे ।

सर्वाणि दग्धानि भवन्ति सद्यो महानलस्यास्ति किमार्द्रभावः ॥ ८६ ॥

लोकेषु सर्वदापि प्राप्तो जीवित्वमा श्वचण्डालात् ।

आत्मा भवति विशुद्धो मान्यो मणिरेव संकरस्योऽपि ॥ ८७ ॥

कर्माणि बध्नन्ति शुभाशुभानि कर्तारमौपाधिकमेव जीवम् ।

परं न तत्साक्षिणमस्तदोषमाभीरमद्यात्किमजे शयाने ॥ ८८ ॥

विप्रा विरक्तमनसो गुरुणाप्तवाक्यै-

रात्मस्वरूपमुपदिष्टमत्तण्डनेकम् ।

एकाकिनो भवत लोकितुमप्रमत्ताः

संमर्थते किमवलोकितुमन्तरिक्षम् ॥ ८९ ॥

तत्त्वज्ञानान्मायाकरुमविनाशेऽपि न हि भयेद्गुलाम् ।

प्रारब्धमाशरीरादपे विरतेऽपि न विरमेत्कणिका ॥ ९० ॥

गुक्तेन कर्मजालैर्लोकहितार्थैव भवति करणीयम् ।

न हि तत्कलोपमुक्त्यै पश्चात्पयसो नु सस्यानि ॥ ९१ ॥

यूनामर्किचनानां का वाञ्छा वारसुन्दरीवीर्याम् ।

कार्पासपण्यवीर्याः कौलेयस्यापि कोऽपि संबन्धः ॥ ९२ ॥

सद्गुणां विगतत्रासां परमार्थप्रदायिनीम् ।

लोकोक्तिमौक्तिकीमालां कण्ठे घञ्जुमर्किचनाः ॥ ९३ ॥

संमतेन सतां लोके दक्षिणामूर्तिसूरिणा ।

लोकोक्तिमुक्तामालेयं रचितात्मप्रसिद्धये ॥ ९४ ॥

इति ज्ञानप्रसंगोपपत्तिः ।

समाप्तेयं लोकोक्तिमुक्तावली ।

श्रीनीलकण्ठदीक्षितप्रणीत

आनन्दसागरस्तवः ।

विज्ञापनार्हविरलावसरानवात्या

मन्दोद्यमे मयि दवीयसि विश्वमातुः ।

अव्याजभूतकरुणापवनापविद्धा-

न्यन्तः स्मराम्यहमपाङ्गतरङ्गितानि ॥ १ ॥

१.

‘मुनिरस्ति भरद्वाजः ख्यातस्त्रिभुवनेष्वपि ।

अत्रैवंस्य चर्हो रामोऽप्यरण्यप्रमणममम् ॥ १ ॥

तस्मान्बन्धे महलासीरक्षीरोद इव चन्द्रमाः ।

श्रीकण्ठचरणासक्तः श्रीमानप्ययदीक्षितः ॥ २ ॥

विभिन्नयो यदाङ्घ्रिहा मान्यव रमते गतिम् ।

जयन्त इव दुरांस्यो जानकीचण्डादितः ॥ ३ ॥

आगभैरव्यस्यैवमायं यत्तत्सर्वं चरम् ।

आकुमारं परैर्बाधं तदेवास्त्रीषडुक्तिभिः ॥ ४ ॥

श्रीकण्ठदेशिकमन्यतिद्यान्तपोऽचन्द्रिका ।

श्रीमती मिदिता येन शिवायंमग्निदीपिका ॥ ५ ॥

आवेद्यतामविदितं किमथाप्यनुक्तं
 वक्तव्यमान्तररुजोपशमाय नालम् ।
 इत्युच्यते किमपि तच्छ्रवणे निघातुं
 मातः प्रसीद मलयध्वजपाण्ड्यकन्ये ॥ २ ॥
 आक्रन्दितं रुदितमाहृतमानने वा
 कस्यार्द्रमस्तु हृदयं किमतः फलं वा ।
 यस्या मनो द्रवति या जगतां स्वतन्ना
 तस्यास्तवाम्ब पुरतः कथयामि खेदम् ॥ ३ ॥

× × × × × × × × ×

य विद्म इति यद्गन्थानन्वस्थानोऽखिलानिति ।

यस्य शिष्याः स इति च श्लाघन्ते स्व विपश्चितः ॥ ८ ॥

नाकेऽपि सति देवानां माहात्म्यकलहे मिथः ।

वादः शान्यति यद्वाचि विन्वस्य निखिल भरम् ॥ ९ ॥

आमोदिभिर्वचःपुष्पैरर्चितो येनः शंकरः ।

तल्याज काशधुत्तरधारणोपहिता रजम् ॥ १० ॥

परसमानप्रभावस्य तदनन्तरजन्मनः ।

आसीदाच्चादीक्षितस्य पुत्रो नारायणाध्वरी ॥ ११ ॥

जयन्ति सनयास्तस्य पद्म सीम्नानशालिनः ।

गर्भदासा महेशस्य कवयश्च विपश्चितः ॥ १२ ॥

तेषामह द्वितीयोऽसि भूमिदेवीतनुजान् ।

नीलकण्ठ इति ख्यातिं नीतः शम्भोः प्रसादतः ॥ १३ ॥

नार्तिकामरणग्रन्थनिर्माणव्यक्तनैपुणः ।

धीवेष्टुटेऽश्वरमस्ती शिष्ये मय्यनुकम्पते ॥ १४ ॥

धीनीलकण्ठदीक्षितस्य कृतिषु (१) कलिविहम्बनम्, (२) सभारजनम्, (३) ज्ञानि-
 निष्ठासः, (४) वैराग्यशतकम्, (५) अन्यापदेशशतकम्, (६) आनन्दसागरस्तवः, इति
 षण्णां ग्रन्थानां नीलकण्ठदीक्षितस्य परग्रन्थीति प्रतिदिः. तत्र ग्रन्थेष्वयमानन्दसागर-
 स्तवः केवलं काव्यमालायां न प्रस्थापितः इति सोऽपि मुद्रितोऽप्यास्ताभिः, अयं न
 श्रुत्वापि कस्यामपि लिप्यां मुद्रयित्वा मानुर्यं नीतः.

१. 'इत्युच्यते किमपि तच्छ्रवणे निघातुम्' क.

पर्याकुले मनसि वाचि परिस्खलन्त्या-
मावर्तगर्त इव चक्षुषि घूर्णमाने ।
कस्त्रेऽभिघास्यति शिवे मम तामवस्थां
काले दयस्व कथयामि तवाधुनैव ॥ ४ ॥
भार्त्तिकं करोतु नितरां सुरजातिमात्रे
ग्रामीणजन्तुरिव पौरजनेषु लोकः ।
अन्यत्र देवि भवदीयपद्मारविन्दा-
दाकृप्यमाणमपि मे हृदयं न याति ॥ ५ ॥
अङ्गीकुरु त्वमवधीरय वा वयं तु
दासास्तवेति वचसैव जयेम लोकान् ।
एतावतैव मुकरो ननु विश्वमात-
रुद्दण्डदण्डधरकिंकरमौलिमङ्गः ॥ ६ ॥
वेदान्तवाक्यजनितं विमलं विचारै-
रासाद्य बोधमनुचिन्तनतोऽपरोक्षम् ।
मुक्तिं व्रजन्ति मनुजा इति सूक्तिमाद्या-
मालम्ब्य कस्त्ररितुमर्हति शैलकन्ये ॥ ७ ॥
एकैकवेदविषयाः कति नाम शास्त्रा-
स्तासां शिरांसि कति नाम पृथग्विधानि ।
अर्थावबोधविधुरोऽक्षरलाम एव
केषां नृणां कतिभिरस्तु शरीरबन्धैः ॥ ८ ॥
न्यायाः परस्परविभिन्नदिशः सहस्र-
मुच्चावचानि च भवन्त्युपवृंहणानि ।

एवं स्थिते गिरिसुते निगमोपलानां
 तात्पर्यसारभवधारयितुं क्षमः कः ॥ ९ ॥
 अस्त्वक्षरग्रहविधिर्जनुपां सहस्रै-
 रापाततो भवतु वापि ततोऽर्थबोधः ।
 दुर्वादिकल्पितविकल्पतरङ्गसान्द्रा-
 न्दुष्पूर्वपक्षजलधीन्कथमुत्तरेयुः ॥ १० ॥
 ब्रह्मेति शक्तिरिति बन्धविमोचनीति
 मायामयीति गदनान्तकवल्लभेति ।
 सप्ताष्टशब्दपरिवर्तनमात्र एव
 सामर्थ्यमावहति शास्त्रपरिश्रमोऽयम् ॥ ११ ॥
 तस्मै प्रसीदसि गिरीन्द्रसुते य इत्थं
 संपादयेत् शनकेरपरोक्षबोधम् ।
 यस्मै प्रसीदसि स च क्षमतेऽवबोद्धु-
 मित्थं परस्परसमाश्रयमेतदास्ते ॥ १२ ॥
 आकर्णय त्वमिममभ्युपगम्य वादं
 जानातु कोऽपि यदि वा हृदयं श्रुतीनाम् ।
 तस्याप्यसंख्यभवबन्धशतार्जितोऽयं
 द्वैतभ्रमो गलतु जन्मशतैः कियद्भिः ॥ १३ ॥
 काले महत्यनवघावपतन्कदापि
 क्वाप्यन्तिमे जनुपि कोऽपि गतिं लभेत् ।
 इत्थं समर्थनविधिः परमागमानां
 पर्यायसूक्तिविधया नयनं नडर्थे ॥ १४ ॥

एकापवर्गसमये जगतोऽपवर्ग
 सर्वापवर्गसमये पुनरस्तशङ्क ।
 ईदृग्विध कमपि पक्षमिहावलम्ब्य
 स्यात् सुख क्षममनेन पथा प्रवृत्तै ॥ १५ ॥
 अभ्यस्य वेदमवधाय च पूर्वतत्र-
 मालक्ष्य शिष्टचरितानि पृथग्विधानि ।
 अध्यापनादिमिरवाप्य घन च भूरे
 कर्माणि मातरल्सा कथमाचरेयु ॥ १६ ॥
 आयस्य तावदपि कर्म करोतु कश्चि-
 चेनापि मातरधिक किमिहानुभाव्यम् ।
 आस्ते सुख य इह भारतवर्षसीम-
 न्यास्ते स किचिदित उत्तरतोऽपसृत्य ॥ १७ ॥
 कर्म त्यनेम यदि नूनमघ पतेम
 यद्याचरेम न कदापि भव तरेम ।
 कर्म त्यनेदिति चरेदिति च प्रवृत्ता
 भावेन केन निगमा इति न प्रतीम ॥ १८ ॥
 कर्मण्यकर्मविधिरेप यदाचरन्ति
 कर्माणि तत्तदनुद्यधजिहासयेति ।
 सत्य तथाप्यभिनयो भविता न घन्ध
 प्राचीननन्धहरणे क इवाभ्युपाय ॥ १९ ॥
 प्रारब्धकर्म कियदारमते कियद्वा
 प्रारप्स्यते कियदिद क इवावधत्ताम् ।

कालः कियानिव मया प्रतिपालनीयो
 यस्य क्षणार्धमपि कल्पशतत्वमेति ॥ २० ॥
 पुंसः क्षणार्धमपि संस्रणाक्षमस्य
 सांख्यादयः सरण्यो न विशन्ति कर्णम् ।
 सरख्याय गाङ्गसिकताः सकलाश्च सूक्ष्मा
 बुद्ध्वेति वागिव महाक्षुभयार्दितस्य ॥ २१ ॥
 भक्तिस्तु का यदि भवेद्रतिभावभेद-
 स्तत्केवलान्वयितया विफलैव भक्तिः ।
 प्रीतिस्त्वयि त्रिजगदात्मनि कस्य नास्ति
 स्वात्मद्रुहो न खलु सन्ति जनास्त्रिलोक्याम् ॥ २२ ॥
 आत्मा समस्तजगतां भवतीति सम्य-
 ग्विज्ञाय यद्वितनुते त्वयि भावबन्धम् ।
 सा भक्तिरित्यभिमतं यदि सिद्धमिष्टं
 व्यर्थं विशेष्यमलमस्तु विशेषणं नः ॥ २३ ॥
 स्वात्मेतरत्वमवधार्य परत्वबुद्ध्या
 यत्प्रीतये गुरुजनेष्विव सैव भक्तिः ।
 स्वादेतदेवमित्यमेव तु मे जिहास्या
 द्वैतत्रमात्किमधिकं भवबन्धमूलम् ॥ २४ ॥
 सैवैव भक्तिरिति कर्मपथपवेशः
 सैव्यपसादफलका किल कर्मसेवा ।
 ध्यानप्रवाह इति चेच्छ्रवणात्तृतीयः
 प्रागेव मातरस्यमौकलितोऽभ्युपायः ॥ २५ ॥

१. 'सा भक्तिरित्यभिमतं यदि भक्तिरिष्टम्' क. २. 'सैन्यप्रसादफलकम्' क.
 ३. 'आत्मलितोऽभ्युपायः' क.

अत्रैव दास्यसि विमुक्तिमथापि याचे
 मातः शरीरपतनं मणिकर्णिकायाम् ।
 अस्तु स्वकृत्यमनुकम्पनमीश्वराणां
 दासस्य कर्मकरतैव तथा स्वकृत्यम् ॥ २६ ॥
 सद्यो भवेत्सुकृतिनामुपदेशलाभः
 पापात्मना बहुतिथे समये व्यतीते ।
 इत्यादिभिः किल पुराणवचोभिरम्ब
 धाराणसीमपि न याचितुमुत्सुकोऽसि ॥ २७ ॥
 आक्रान्तभन्तररिभिर्मदमत्सराद्यै-
 र्गात्रं बलीपलितरोगशतानुविद्धम् ।
 दारैः सुतैश्च गृहमावृतमुचमर्षै-
 र्मातः कथं भवतु मे मनसः प्रसादः ॥ २८ ॥
 धन्याः कति त्रिभुवने परमोपभोग्यं
 संसारमेव परमेश्वरि भावयन्तः ।
 आभासरूपमवबोधमिमं समेत्य
 छिद्ध्ये कियत्कियदहं त्वमुना भवेन ॥ २९ ॥
 का संसृतिः किमपचारनिबन्धनेयं
 कौटुम्बिकस्य तव किं क्षतमेतयेति ?
 प्रेक्षे तु नासि कुशल प्रतिवक्तुमेव
 खेदस्तु मे जननि कोऽप्ययमेवमास्ते ॥ ३० ॥
 एवं गतस्य मम सांप्रतमेतदर्ह-
 मत्रेदमौषधिकमित्यमिदं च साध्यम् ।

अस्मिन्प्रमाणमिदमित्यपि बोद्धुमर्ह्यं
 शक्तिर्न मे भुवनसाक्षिणि किं करोमि ॥ ३१ ॥
 न ज्ञायते मम हितं नितरामुपायो
 दीनोऽस्मि देवि समयाकरणाक्षमोऽस्मि ।
 तत्त्वामनन्यशरणः शरणं प्रपद्ये
 भीनाक्षि, विश्वजननीं जननीं ममैव ॥ ३२ ॥
 किञ्चिन्मया श्रुतिषु किञ्चिदिवागमेषु
 शास्त्रेषु किञ्चिदुपदेशपथेषु किञ्चित् ।
 आप्राप्तमस्ति यदतो भवतीं वरीतुं
 गोप्त्रीति काञ्चिदुपपद्यत बुद्धिरेषा ॥ ३३ ॥
 ब्रह्मैवमेवमहमेव तदास्त्युपाय
 इत्यागमार्थनिधुराः प्रथमे दयार्हाः ।
 त्वद्रक्षकत्वगुणमात्रविदो द्वितीया
 इत्यर्थये सदधिकारनिरूपणाय ॥ ३४ ॥
 मातः करोषि ममतां मयि यावदीप-
 चावद्यते मम ततः किमिवास्ति साध्यम् ।
 मामित्यमित्थमुपयुद्ध्य न विस्मरेति
 किं स्वामिनं त्वरयते क्वचन स्मृत्यः ॥ ३५ ॥
 त्याज्यं त्यजानि विहितं च समाचाराणि
 नित्येषु शक्तिमनुरुह्य हि वर्तितव्यम् ।
 तद्बुद्धिशक्तिमनुरुह्य न कार्यशक्ति-
 मित्येतदेव तु शिवे विनिषेदयामि ॥ ३६ ॥

१. 'काञ्चिदुपपद्यत' क. 'काञ्चिदुपपद्यत' ख. २. 'इत्यर्थये' क. ३. 'मिदं
 तु समाचाराणि' कं.

आलैव भार इति तं त्वयि यो निघत्ते

सोऽङ्गानि कानि कलयत्वलसः प्रपत्तेः ।

विश्वत्र सात्र सविलक्षणलक्षणाया

विस्रम्भसंपदियमेव समस्तमङ्गि ॥ ३७ ॥

त्वत्प्रेरणेन मिषतः श्वसतोऽपि मातः

प्रामादिकेऽपि सति कर्मणि मे न दोषः ।

मात्रैव दत्तमशनं असतः सुतस्य

को नाम वक्ष्यति शिशोरतिमुक्तिदोषम् ॥ ३८ ॥

मुक्तिं सिसाधयिषतां निजयैव बुद्ध्या

प्रारब्धकर्म भवतु प्रतिबन्धहेतुः ।

त्वामेव साधनतयापि समाश्रितानां

तुल्यं तदम्ब यदि कस्तव धीरवादः ॥ ३९ ॥

प्रारब्धकर्म गिरिजे भवदाश्रिताना-

मन्यत्र संक्रमय नाशय वा समूलम् ।

मर्त्याश्च खल्वपि विषं वपुषि प्रसक्तं

संक्रामयन्ति परतोऽपि च नाशयन्ति ॥ ४० ॥

त्वंदर्शनश्रवणवन्दनचिन्तनादि-

ष्वक्षाणि देवि विनियुज्य यथाधिकारम् ।

रक्षेत्यसंख्यभवसंभृतयैव मैत्र्या

रुन्ध्यां यदि स्थिरममून्यधुनैव न स्युः ॥ ४१ ॥

त्रातव्य एष इति चेत्करुणा मयि स्या-

त्रायस्व किं सुकृतदुष्कृतचिन्तया मे ।

१. 'स्राङ्गानि कानि कलयत्वलसः प्रपत्तेः । विश्वत्र साप्वसविलक्षणलक्षणाया.....
.....समस्तमङ्गम्' ख. २. क-पुच्छकेऽयं शोभो न विघत्ते.

कर्तुं जगत्त्रियितु च विशृङ्खलायाः
 कर्मानुरोध इति कं प्रति बध्नेनेयम् ॥ ४२ ॥
 त्वय्यर्पितं प्रथममंप्ययज्जनैव
 स्वात्मार्पणं विदधता स्वकुलं समस्तम् ।
 का त्वं महेशि कुलदासमुपेक्षितुं मां
 को वानुपासितुमहं कुलदेवतां त्वाम् ॥ ४३ ॥
 मौढ्यादहं शरणयामि सुरान्तरं चे-
 किं तावता स्वमपि तस्य भवामि मातः ।
 अज्ञानतः परगृहं प्रविशन्परस्य
 स्वत्वं प्रयास्यति पशुः किमु राजकीयः ॥ ४४ ॥
 आधाय मूर्धनि वृथैव भरं महान्तं
 मूर्खा निमज्जथ कथं भवसागरेऽस्मिन् ।
 विन्यस्य भारमखिलं पदयोर्जनन्या
 विसृज्यमुत्तरत पल्लवतुल्यमेनम् ॥ ४५ ॥
 वेदं पतिष्यति वपुः कः ततो नु गम्यं
 को दण्डयिष्यति कियन्तमनेहसं वा ।
 किं तस्य सतरणसाधनमित्यनन्ता
 चिन्ता स्थिता त्वयि शनैरवतारिता सा ॥ ४६ ॥
 ज्ञानं दिशेयमुत तेन विनोद्धरेयं
 प्रारब्धमप्यपल्पेयमुतानुलन्ध्याम् ।
 इत्थं सङ्कल्पपदनैकवशंवदाया
 मातर्मयि प्रवृत्ते महतीह चिन्ता ॥ ४७ ॥

१. अप्यपरीक्षितो नीलकण्ठदीक्षितस्य पितामहस्य भाषादीक्षितस्यप्रथो प्राजा. अप्यपरीक्षित एव अप्यपरीक्षितश्च. अप्यपरीक्षित प्रतिज्ञः.

एतज्जडाजडविवेचनमेतदेव ⁷⁶³⁹
 क्षित्यादितत्त्वपरिशोधनकौशलं च ।
 ज्ञानं च शैवमिदमागमकोटिलभ्यं
 मातुर्यदङ्घ्रियुगले निहितो मयात्मा ॥ ४८ ॥
 षट्त्रिंशदावरणमध्यजुपि त्वदङ्घ्रौ
 हौलास्यनाथदयिते निहितो मयात्मा ।
 भूमूतलत्रिदशवर्तिषु कः क्षमेत
 तच्चक्षुषापि निभृतेन निरीक्षितुं माम् ॥ ४९ ॥
 बन्धं हरिष्यसि सुखं वितरिष्यसीति
 निश्चप्रचं निखिलमम्ब तदास्त एव ।
 संप्रत्यहं त्वयि निधाय भरं समस्तं
 यन्निर्वृणोमि किमितोऽपि ममापवर्गं ॥ ५० ॥
 काश्यां निपातय वपुः श्वपचालये वा
 स्वर्गं नय त्वमपवर्गमधोगतिं वा ।
 अद्यैव वा कुरु दयां पुनरायतौ वा
 कः संग्रमो मम घने धैनिनः प्रमाणम् ॥ ५१ ॥
 नाहं सहे तव कथाश्रवणान्तरायं
 नाहं सहे तव पदार्चनविच्युतिं वा ।
 मोक्षं दिशैतदेविरुद्धमिदं न चेत्स्या-
 न्नैवास्तु मातरपवर्गमहोपसर्गः ॥ ५२ ॥

१. हालास्यनगरीति दक्षिणमधुराया नाम. २. 'बन्धं हरिष्यसि सुखं वितरिष्यसीति
 किमतोऽपि ममापवर्गं' ख. ३. 'धनदः प्रमाणम्' क. ४. 'अविरुद्धमयं न
 चेत्स्यात्' क.

आचूडमाचरणमभ्य तर्धानुवार-

मन्तःस्मरन्मुवनमङ्गलमङ्गमङ्गम् ।

आनन्दसागरतरङ्गपरम्परामि-

१३ रान्दोलितो न गणयामि गतान्यहानि ॥ ५३ ॥

पापाणतोऽपि कठिने शिरसि क्षुतीनां

प्रायः परिभ्रमवशादिव पाटलाभम् ।

अम्ब स्मरेयममृतार्णवमान्थलब्ध-

१४ हैयंगवीनसुकुमारमिदं पदं ते ॥ ५४ ॥

ये नाम सन्ति कतिचिद्गुरवस्त्रिलोक्यां

तेषामपि स्वयमुपेतवता गुरुत्वम् ।

पादेन मूर्ध्नि विघृतेन वयं तवाम्ब

संसारसागरमिमं सुखमुत्तरामः ॥ ५५ ॥

१५ साधारणे स्मरजये निटिलाक्षिसाध्ये

भागी शिवो भजतु नाम यशः समग्रम् ।

वामाङ्घ्रिमात्रकलिते जननि त्वदीये

का वा प्रसक्तिरिह फालजये पुरारेः ॥ ५६ ॥

स्यात्कोमलं यदि मनो मम विश्वमात-

स्तत्पादयोर्मृदुलयोस्तव पादुकास्तु ।

स्यात्ककेशं यदि करग्रहणे पुरारे-

रश्माधिरोहणविधौ भवतूपयोगः ॥ ५७ ॥

प्रस्निग्धमुग्धरुचिपादतले भवत्या

रामं हृदं यदिह मे हृदयारविन्दम् ।

एषैव साममुवनद्विशतीपतित्व-

साम्राज्यसूचनकरी तव पद्मरेखा ॥ ५८ ॥

अप्राकृतीं मृदुलतामविचिन्त्य किञ्चि-
 दालम्बितासि पदयोः सुहृदं मया यत् ।
 तन्मे भवार्णवनिमज्जनकातरस्य
 मातः क्षमस्व मधुरेश्वरि बालकृत्यम् ॥ ५९ ॥
 यत्रानमन्पशुपतिः प्रणयापराधे
 मन्दं किल स्पृशति चन्द्रकलाञ्चलेन ।
 पुष्पार्चनेऽपि मृदितं पदयोर्युगं त-
 न्मातस्तुदन्ति न कथं परया गिरो मे ॥ ६० ॥
 अव्याजसुन्दरमनुत्तरमप्रमेय-
 मप्राकृतं परममङ्गलमङ्घ्रिपद्मम् ।
 संदर्शयेदपि सकृद्भवती दयाद्रां
 द्रष्टासि केन तदहं तु विलोचनेन ॥ ६१ ॥
 दिव्या दृशोऽपि दिविपद्महणोचितानि
 चस्तूनि काममवधारयितुं क्षमन्ते ।
 त्वन्मात्रवेद्यविभवे तव रूपधेये
 त्वद्भाव एष शरणं परिशेषितो नः ॥ ६२ ॥
 अस्मिन्महत्यनवधौ किल कालचक्रे
 धन्यास्तु ये कतिपये शुक्रयोगिमुख्याः ।
 लीनास्त्वदङ्घ्रियुगले परिशुद्धसत्त्वा-
 स्तानात्मनस्तव नखानवधारयामः ॥ ६३ ॥
 आ शैशवान्ममतया कैलितस्त्वयासा-
 वानृष्यमम्भ तव लब्धुमना मृगाङ्कः ।

स्वात्मानमेव नियतं बहुधा विमज्य ।
 त्वत्पादयोर्विनिदधे नखरापदेशात् ॥ ६४ ॥
 नान्तः प्रवेशमयते किमपि श्रुतं मे
 नास्तिक्यवादशिलया प्रतिरुद्ध्यमानम् ।
 तत्पातयाम्यहमिमां महतीमघस्ता-
 त्पादोदकेन कियता परदेवतायाः ॥ ६५ ॥
 सन्नाहिभिर्यमभटैः परिदार्यमाणे
 मय्यर्भके करुणया स्वयमापतन्त्याः ।
 आकर्णयेयमपि नाम चिरामकाले
 मातस्तवाङ्घ्रिमणिनूपुरशिक्षितानि ॥ ६६ ॥
 ब्रह्मेशकेशवमुखैर्बहुभिः कुमारैः
 पर्यायतः परिगृहीतविमुक्तदेशम् ।
 उँत्सङ्गमम्व तव दास्यसि मे कदा त्वं
 मातृप्रियं किल जडं सुतमामनन्ति ॥ ६७ ॥
 ऊरौ शिरस्तव निवेश्य दयावितीर्ण-
 संयानपल्लवसमीरविनीतखेदम् ।
 अत्रैव जन्मनि विभोः परमोपदेश-
 माकर्णयेयमपि किं मणिकर्णिकायाम् ॥ ६८ ॥
 काञ्चीगुणप्रथितकाञ्चनचेलदृश्य-
 चण्डातपांशुकविभापरभागशोभि ।
 पर्यङ्कमण्डलपरिष्करणं पुरारे-
 ध्यायामि ते निखिलमम्व नितम्वविम्वम् ॥ ६९ ॥

गर्भे निवेश्य भुवनानि चतुर्दशापि
 संरक्षितुं कलितनिश्चितया भवत्या ।
 प्राकारमेव रचितं परितोऽपि नून-
 मूहे सुवर्णमयमेदुरपट्टवन्धम् ॥ ७० ॥
 मुक्ताश्च खल्वपि यदि त्रिदिवे भवत्याः
 स्तन्याशया स्तनतटं न परित्यजन्ति ।
 अस्माकमुद्भटमवज्वरतापिताना-
 माद्रोभवन्तु वदनानि कुतो नु हेतोः ॥ ७१ ॥
 नष्टोपलब्धमधिगत्य शिशुं चिरान्मां
 वात्सल्यविद्रुतहृदः परदेवतायाः ।
 क्लिद्यत्ययोधरविनिःसृतदुग्धबिन्दु-
 निप्यन्दपङ्क्तिरिव दीव्यति हारयष्टिः ॥ ७२ ॥
 यत्तद्धनुर्जनमनोमयमैश्वरं ते
 तस्यास्तु देवि हृदयं मम मूलदेशः ।
 चापाधिरोपणविधौ चरणाञ्चलेन
 संभाव्यते किल समाक्रमणं कदाचित् ॥ ७३ ॥
 आस्थाय दारुणतरं कमपि स्वभाव-
 मत्यन्तदुष्कृतकृतामपि शिक्षणाय ।
 गृह्णासि सायकपदे कुसुमान्यभूनि
 मातः सुतेषु महती किल रूक्षतेयम् ॥ ७४ ॥
 पाशं सृणिं च करयोस्तव भावयन्तः
 संस्तम्भयन्ति वशयन्ति च सर्वलोकान् ।

चापं शरं च सकृदम्ब तव सारन्तो
 भूपालतां दधति भोगपथावतीर्णाः ॥ ७५ ॥
 पाशाङ्कुशौ तव करे परिचिन्त्य राग-
 द्वेषौ जयन्ति परमार्थविदस्तु धन्याः ।
 एकत्र चापमितरत्र शरं च मत्त्वा
 व्यावर्तयन्ति हृदयं विषयान्धकूपात् ॥ ७६ ॥
 उत्कान्तमान्तरमिदं करणं जनाना-
 मप्येति चन्द्रमिति हि श्रुतयो वदन्ति ।
 आस्तामिदं मम तु देवि मनोऽधुनैव
 लीनं दृढं वदनचन्द्रमसि त्वदीये ॥ ७७ ॥
 विद्यात्मनो जननि तावकदन्तपङ्के-
 र्वैमल्यमीदृगिति वर्णयितुं क्षमः कः ।
 तत्संभवा यदमला वचसां सवित्री
 तन्मूलकं कवियशोऽपि ततस्तरां यत् ॥ ७८ ॥
 स्वच्छापि ते वहति यत्किल दन्तपङ्क्तिः
 स्वच्छन्दनिर्दलितदाडिमबीजशोभाम् ।
 तन्मे रजोव्यतिकराधिकपाटलिभि
 चित्ते परं परिचयादिति चिन्तयामि ॥ ७९ ॥
 अर्धं जितं त्रिपुरमम्ब तव स्मितं चे-
 दर्धान्तरेण च तथा भवितव्यमेव ।
 तच्चिन्तये जननि कारणसूक्ष्मरूप-
 स्थूलात्मकत्रिपुरशान्तिरुते स्मितं ते ॥ ८० ॥

१. 'भूपालतां दधति' ख. २. 'परमार्थविदस्तु कला.' ख. ३. अयं श्लोकः ख पु-
 स्तके नास्ति.

मल्लेशदर्शनपरिद्रवदन्तरङ्ग- . . .
 हैयाङ्गवीनपरिवाहनिमं जनन्याः ।
 अन्तस्तमोपहमनुस्सरतां जनानां
 मन्दस्मितं तव तु मङ्गलमस्तु भूत्यै ॥ ८१ ॥
 सांतिद्विकानगसरोरुहदिव्यगन्ध-
 सान्द्रीकृतेन्दुशकलाकलिताधिवासम् ।
 ताम्बूलसारमखिलागमबोधसारं
 मातर्विधेहि मम वक्रकलाचिकायाम् ॥ ८२ ॥
 नासामणिस्तव शिवे चिरसंस्तवेन
 प्रत्याहृते मनसि भाति तपोघनानाम् ।
 अज्ञानसंततिनिशात्ययसूचनार्थ-
 माविर्भवन्त्यसुरदेशिकतारकेव ॥ ८३ ॥
 ताम्बूललक्ष्यपरिफुल्लकपोललक्ष्य-
 ताटङ्गमौक्तिकमणिप्रतिबिम्बदम्भात् ।
 हस्तद्वयव्यतिकरामलसत्त्वमाद्यं
 वर्णं विभर्ति जठरे तव वक्त्रविम्बम् ॥ ८४ ॥
 दत्ते श्रियं बहुविधां कुशलानि दत्ते
 दत्ते पदं सुरपतेरपि लील्यैव ।
 ईदृग्विधाम्ब तव दृष्टिरितोऽधिका वा
 नाद्यापि कर्णमतिवर्तितुमीश्वरेयम् ॥ ८५ ॥
 पापाणकूटकठिने जनदुर्विगाहे
 व्यर्थं महत्सुपनिपद्विपिने प्रवृत्ता ।

१. 'ताम्बूलगर्भपरिफुल्लकपोललक्ष्यां ताटङ्ग' । हस्तद्वयव्यतिकरामलसत्त्व' स्त.
 २. शोयोऽयं क-पुस्तके नास्ति.

सैव्येत केन तव लोचनचन्द्रिकेये-
मेनां निपातय सकृन्मयि तप्यमाने ॥ ८६ ॥

कामं शिवेन शमितं पुनरुज्जगार
दृष्टिस्तवेति किमियं जननि स्तुतिस्ते ।
लीलाप्रसूतपुरुषार्थचतुष्टयाया-
स्तस्याः परं तु स भवत्यवयुक्त्यवादः ॥ ८७ ॥

सोमो जगज्जनयितेति यदाह वेदो
नेदं लतापरमिति अमितव्यमार्थैः ।
यः शैवसामतनुवर्तिभवदृगात्मा
चन्द्रो जगत्सृजति तत्पर एष वादः ॥ ८८ ॥

सूच्यभवद्वसुमतीमणुवच्च मेरुं
दृष्टिर्यदम्व तव पश्यति दानशौण्डा ।
दृष्टास्त्वया वयमपीह तैतः सरामो
वेशन्तमेव भवसागरमुत्तरङ्गम् ॥ ८९ ॥

वाणीनिकेतनतया घनसारगौराः
कह्लारकेसररुचः कमलानुपजात् ।
मातर्जयन्ति शरणागतलोकचेतो-
मालिन्यमार्जनवशादसिताः कटाक्षाः ॥ ९० ॥

आकर्णमुल्लसति मातरपाङ्गदेशे
कालाञ्जनेन घटिता तव भाति रेखा ।
शैवालपङ्क्तिरिव संततनिर्जिहान-
कारुण्यपूरपद्मी कलितानुबन्धा ॥ ९१ ॥

१. 'भवत्यवयुक्त्यवादः' एवमेव पुस्तकद्वयेऽपि वर्तते. २. 'तव सरामो' क. ३. 'भ-
वसागरमुत्तरामः' ख. ४. 'कारुण्यपूर्णपद्मी' क.

विश्वं सृजत्यवति हन्ति च यत्कटाक्षो
 विश्वस्यतां कथमसौ चपलस्वभावः ।
 एषोऽपि यामनुसरंल्लभते यशांसि
 तामेव विश्वसिमि देवि तवानुकम्पाम् ॥ ९२ ॥
 अर्धं कलङ्करहिता करुणैव शंभो-
 र्धं गुणास्तदितरे सकलाः समेताः ।
 इत्यम्ब सप्रति किल स्फुरितं रहस्यं
 संपश्यतो मम भवन्मयमैशमर्धम् ॥ ९३ ॥
 अम्ब भ्रुवोस्तव विचेष्टितमप्रमत्तं
 संपश्यतां निजनिजार्थनिदेशहेतोः ।
 तन्मूलदेशनिहिता निभृता सुराणां
 दृष्टिः प्रयाति मृगनाभिविशेषकत्वम् ॥ ९४ ॥
 सारं कणं कणमधर्मरुचां सहस्रा-
 त्संगृह्य निर्मितमिदं तव वक्त्रत्रिम्बम् ।
 तावत्सुधाकरकलङ्ककुलानि पैश्चा-
 दन्यत्र देवि निहितानि कचापदेशात् ॥ ९५ ॥
 विन्यस्तमिन्द्रमणिकन्दलसुन्दरेषु
 केशेषु ते स्फटिकनिर्मलमिन्दुखण्डम् ।
 आधारसगतिवशादसितायमान-
 मिन्दीवरच्छदवतंसदशां विभर्ति ॥ ९६ ॥
 चिन्तामणिस्त्रिभुवनेश्वरि कौस्तुभश्च
 ख्यातौ मणी तव गृहाङ्गणकुङ्किमस्यौ ।
 किं रत्नमन्यदुपलभ्य किरीटकोटिं
 वैचस्पतिप्रभृतयस्तव वर्णयन्तु ॥ ९७ ॥

१. 'यः कटाक्षो' क. २. 'पश्यदन्यत्र देवि' क. ३. 'वाचस्पतिप्रभृतयस्तव वर्णयन्ति' क.

प्रादुर्भवचरणिबिम्बशतारुणानि

पर्याप्तशीतकिरणायुतशीतलानि ।

शृङ्गारसारपरिवाहमयानि मात-

१) २) रङ्गानि केऽपि चरमे जनुपि स्मरन्ति ॥ ९८ ॥

प्रत्यप्रकुङ्कुमरसाकलिताङ्गरागं

प्रत्यङ्गदत्तमणिभूषणजालरम्यम् ।

ताम्बूलपूरितमुखं तरुणेन्दुचूडं

॥ ३) सर्वारुणं किमपि वस्तु ममाविरस्तु ॥ ९९ ॥

अर्धं स्त्रियस्त्रिभुवने सचराचरेऽस्मि-

न्नर्धं पुमांस इति दर्शयितुं भवत्या ।

स्त्रीपुंसलक्षणमिदं वपुरादृतं य-

१) २) ३) चेनासि देवि विदिता त्रिजगच्छरीरा ॥ १०० ॥

निर्मासि संहरसि निर्वहसि त्रिलोकीं

। वृत्तान्तमेतमपि वेत्ति न वा महेशः ।

तत्पेश्वरस्य गिरिजे तव साहचर्या-

॥ १) २) ३) ज्ञातः श्रुतिष्वपि जगज्जनकत्ववादः ॥ १०१ ॥

सत्तास्यखण्डसुखसंविदसि त्रिलोकी-

। सर्गस्थितिप्रतिहतिष्वपि निर्व्यपेक्षा ।

त्वामन्तरेण शिवं इत्यवशिष्यते कि-

१) २) ३) मर्धं शिवस्य भवतीत्यनभिज्ञवादः ॥ १०२ ॥

नास्मिन्नविस्तपतिं नात्र विवाति वातो

। नास्य प्रवृत्तिमपि वेद जगत्समस्तम् ।

अन्तःपुरं तदिदमीदृशमन्धकारै-

रस्मादृशास्तु सुखमत्र चरन्ति बालाः ॥ १०३ ॥

त्वत्संनिधानरहितो मम मास्तु देश-

स्वत्तत्त्वबोधरहिता मम मास्तु विद्या ।

त्वत्पादभक्तिरहितो मम मास्तु वंश-

स्त्वच्चिन्तया विरहितं मम मास्तु चायुः ॥ १०४ ॥

त्वं देवि यादृगसि तादृगसि त्वमीदृ-

गेपेति वक्तुमिव बोद्धुमपि क्षमः कः ।

मामेव तावदविदन्नतिपामरोऽहं

मातः स्तुतिं त्वयि समर्पयितुं विलज्जे ॥ १०५ ॥

काचिल्लृता वृत्तिरिति त्वयि सार्पितेति

कापि प्रमोदकणिका मम नान्तरङ्गे ।

मौढ्यं मदीयमिह यद्विदितं ममैव

किं त्वम्ब विश्वसिमि दीनशरण्यतां ते ॥ १०६ ॥

कालानपास्य विषुवायनसंक्रमादी-

नक्षंगते हिमकरे च दिवाकरे च ।

अम्ब सुरेयमपि ते चरणारविन्द-

मानन्दलक्षणमपास्तसमस्तभेदम् ॥ १०७ ॥

चैतुरध्यायी रूपं कल्हंसव्यञ्जनं जगन्मातुः ।

अपरमक्षमयं वपुरन्तः शशिल्लण्डमण्डनमुपासे ॥ १०८ ॥

इति धीमद्भरद्वाजकुलजलपिष्टीस्तुमधीकण्ठमतप्रतिष्ठापनाचार्यवपुरमिच्छतप्रब-
न्धनिर्वाहकधीमन्महामतयाजिधीमदप्पयरीक्षितछोदयौषापीक्षितपौत्रेण धीनारा-
वणरीक्षितात्मजेन भूमीदेवीगर्भसंभूतेन धीनीलकण्ठीक्षितेन
विरचिताम्ब इति आनन्दसागरस्तवः संसृष्टः ।

श्रीलोलिम्बराजकृतं

हरिविलासम् ।

प्रथमः सर्गः ।

रचयति सहसा यच्चित्रमेतं प्रपञ्चं

प्रशमयति च तद्भक्तेनचित्कौतुकेन ।

अविदितमपरैस्तच्चण्डमुण्डादिनाना-

दनुजदलनदक्षं शर्वसर्वस्वमव्यात् ॥ १ ॥

१. “आसीत्खलु भोजराजमहीपालसमकालिकसूर्यनामधेयनृपतिकिशोरस्वकीर्तिकदम्बधवलितदिगन्तवृन्दविद्वद्गुणगणविवेकसहृदयहरिहरपदाभिधेयभूमर्तुसमायामनेकविद्याकुशलः कविकुलावतंसो दाक्षिणात्यभूसुरो दिवाकरस्वरिसूनुर्लोलिम्बराजो नाम । अनेन च प्राप्तयौवनदशेनापि निरपत्यस्वज्येष्ठभ्रातृकृतसुतनिर्विशेषलालनेन चिरकालं विद्यामनभ्यस्तथा विषयासक्तमनस्कतयां दिक्षिप्तचित्तेन भोजनसमय एव संदनमुपसर्पता धनार्जनार्थं देशान्तरेषु आम्यतोऽग्रजस्य” वियोगमरसंतप्तमानसतत्पत्नीकरापहतभोजनपात्रेण “याहि दुर्बिनीत, विफलमियत्काले परिपोषितोऽसि” इति श्रुतहृदयभेदिदुर्बचसा तथा व्यपादि यथा विद्यायास्त्रिलविषयानतिचिरसमयमधिकदत्तचित्तयातिकष्टेन विविधविद्यासंपत्त्यर्थं सप्तशृङ्गीति प्रसिद्धदक्षिणदिग्भूधरोपरिविराजमानाष्टादशभुजमहिषासुरमर्दिनीसेवनमात्तबहलविश्वासमकारि । येन निजजननिखिलमनीषितपूर्णकरणहृद्व्रतजगदम्बिकाकृता ‘तथास्तु’ इति वाक्यव्यञ्जिता प्रसन्नतानेन स्वल्पेनैवानेहसासादितेति जनश्रुतिः । ततः प्रभृत्याद्येकघटिकान्तरालमुत्तमकाव्यपरिगणनीयशतपद्यनिर्माणसामर्थ्यभागभूत् । तथा च तत्कृतवैषजीवनगतपद्यम्—‘रत्नं वामदृशां दृशां मुखकरं भीसप्तशृङ्गारपदं स्पष्टाष्टादशबाहु तद्भगवतो भगस्य भाग्यं भजे । यद्भक्तेन मया घटस्तनि घटीमध्ये समुत्पाद्यते पत्न्यां शतमहनापरसुधात्सर्पाविषानोदुग्म् ॥’ इति । न केवलमेतावदेव, त्रिभु नानाविद्यापारावारपारीणतापि । तथा च तत्रैव—‘आशुर्वेदवचोविचारसमये धन्वन्तरिः केवलं सीमा गानविदां दिवाकरसुधाम्भोधित्रियामापतिः । उत्तमः कविताकृतां मतिमतां भूयुत्सभाभूषणं कान्तोत्तयाकृत वैषजीवनमिदं लोलिम्बराजः कविः ॥’ इति । भोजराजसंलापपद्येनास्य तत्समयजीवनमवसीयते । तत्पर्यं यथा—‘भो लोलिम्बकवे कुश प्रणमनं किं स्याशुवत्सीयते कस्यै भोजनृपाल बालशशिने नायं शशी बर्तते ।

यदपि मत्कविता गुणवर्जिता तदपि साधुसुखाय भविष्यति ।
इह निमित्तमिदं यदुदीर्यते हरिकथा कलिकल्मषनाशिनी ॥ २ ॥

रे रे खलाः शृणुत मद्बचनं समस्ताः
स्वर्गे सुधास्त्रि सुलभा न तु सा भवद्भिः ।
कुर्मस्तदत्र भवतामुपकारकारि

काव्यामृतं पिबत तत्परमादरेण ॥ ३ ॥

सुरासुरानुग्रहनिग्रहार्थं कृपागृहं विग्रहमादेधानः ।
श्रीकेशवः शैशवमेत्य नन्दगोपालगोहाभरणं बभूव ॥ ४ ॥

अङ्घ्रिपल्लवरुचानुरङ्घ्रिता रिङ्गतो भगवतो मुरद्विषः ।
अङ्घ्रणेपु निचिताः सितोपलाः पद्मरागपदवीं प्रपेदिरे ॥ ५ ॥
परिस्फुरत्कैरवकोशकल्पः कृष्णस्य पाणौ नवनीतगोलः ।

नीतां श्रियं याचितुमाननेन समागतश्चन्द्र इवावभासे ॥ ६ ॥
भगवति यदुनाथे नन्दसम्भावतीर्षे

फलद्वलमुकुलश्रीः शास्त्रिणां सर्वदासीत् ।

प्रतिदिनमधिकाभूद्गोधनानां समृद्धिः

क्षणमपि न बवाधे व्याधिराधिश्च कंचित् ॥ ७ ॥

किं तद्योधि विमालि चास्त्रसमये चण्डपदैर्बाञ्जिनः पादत्राणमिदं जवादिगलितं खे रावत
राजते ॥' इति ५ । अथ प्राप्तमगवतीप्रसादोऽयमतिचमत्कृतिकारिकाभ्यामृतवाराप्रसार-
शक्तिमान्मनोहरान्काम्यवैषकनिबन्धान्प्रणिनायेति । तत्र वैषके सुप्रसिद्ध वैषकीवन
नामैकम्, अपरस्य वैषावतंती नाम । काम्येषु तु केवलनस्य महाविपक्षितो नन्दसप्त-
प्रातिमारम्भोद्भवसंदेशपर्यन्तं हरिलीलावर्गनपरं हरिविलासनामकमुपमोदेषारूपकादि-
रमणीयालंकारभूषितमेकमेव नातिप्रसिद्धं कोविदजनमनोविनोदयममुपलभ्यते ॥' इति
काशीनिपाद्युक्तानिर्षे (Vol. II, No. 16) वेचनरामवर्मन् ।

१. 'कृपावहम्' ख. २. 'आददानः' ख. ३. 'भरतीवम्' ख. ४. 'निदिशः
तिज्ञः शिलाः' ग.

सुकृतं किमकारि नन्दपद्मया किमु नन्देन वयं न तत्प्रतीमः ।
विजहार जगद्गुरुर्यदङ्गे नरपद्मेरुहलोचनो मुकुन्दः ॥ ८ ॥

मुहुरिति विलपन्ती कुत्र पुत्रः प्रयातो
द्रुतगति बहिरन्तः पर्यटन्ती समन्तात् ।

मरकतमणिमद्भां नाविदन्नन्दपत्नी

स्फुटमपि घनकृष्णं बालकृष्णं कदाचित् ॥ ९ ॥

कस्याश्चिदालिङ्गितबालकायाः प्रतिप्रतीकं प्रचुरोत्सवायाः ।
कस्तूरिकाक्षिसमिव प्रकामं वक्षो मृगाक्ष्याः क्षणमात्रमासीत् ॥ १० ॥

मृगमदतिलकोऽस्य क्रीडतो घर्ममध्ये

व्यरुचदमलसान्द्रस्वेदबिन्द्वन्तरस्यः ।

उडुभिरिव निरुद्धो वक्रनक्षत्रमर्तुः

कलितगिलनशङ्कैः सैहिकेयः समन्तात् ॥ ११ ॥

नन्दश्चिदानन्दमयस्य तस्य मायानुरूपस्य परावस्य ।
आलिङ्गनाद्यत्सुखमापदन्तस्तज्ज्ञानमाजोऽनुभवन्ति ज्ञान्ये ॥ १२ ॥

कन्दुकद्वयमतीव सुन्दरं राधिकोरसि निरीक्षितं मया ।

रन्तुमन्व मम तत्प्रदीयतां स भ्रुवन्निति बहूनहासयत् ॥ १३ ॥

निर्गुणोऽपि गुणिनामैतिभिवैः स्वैर्गुणैर्जगदिदं चराचरम् ।

मोहयन्विजयते स गोकुले पुण्यकृत्रयनगोचरो हरिः ॥ १४ ॥

गोकुलान्निकट एव देवकीबालकौ त्रिभुवनैकपालकौ ।

लीलयानुचरवर्गवत्सलौ वत्सलौल्यवशतो विचेरतुः ॥ १५ ॥

शयनाशनासनसंसागमगीतं कुरुतः स कामकमनीयशरीरौ ।

संततं सहैव वसुदेवकिशोरौ वपुरेव भिन्नमुभयोर्न तु चेतः ॥ १६ ॥

१. 'मापवाया' श. २. 'रसनिर्मेरायाः' ख. ३. 'ल्लिप्त' ख. ४. 'अगोचरः'
ख. ५. 'गोपिकामद्यतस्सरो' ख. ६. 'गमागम' ख. ७. 'नन्दतनुजी मनुजेन्द्रो' ख.
८. 'सद सर्वकालमिदं किं तु विन्निव' ख.

अश्विनाविव नितान्तसुन्दरौ चापलानुकृतबालकुञ्जरौ ।
 तौ परस्परवियोगकातरौ आतरौ सह सदा विजहतुः ॥ १७ ॥
 पूतना हरिवधार्थमाययौ प्राप सैव वधमात्मनस्ततः ।
 यः परस्य विषमं विचिन्तयेत्प्राप्नुयात्स कुमतिः स्वयं हि तत् ॥ १८ ॥
 घरस्य धरणात्करे वनहुताशनप्राशना-
 दरिष्टवकधेनुकप्रमृतिदानवध्वंसनात् ।
 इहाद्भुतमनुक्षणं शिशुरसौ सरोजेक्षणः
 क्षणक्षणविलक्षणो ललितलक्षणो व्यातनोत् ॥ १९ ॥
 अपि तनुतरमूर्तिर्भूतनाथप्रभावो
 दधदपि च शिशुत्वं पूतनाघातकारी ।
 अपि परयुवतीप्सुः पूतनामप्रबन्धो
 सुदमतनुत पित्रोः पूतनारिः स्वसूक्तैः ॥ २० ॥
 उज्झितस्वतनया व्रजस्त्रियः कृष्णमेव रमयांचमूविरे ।
 चित्रमत्र किमु कुर्वते सदा तत्स्पृहामपि गतस्पृहा जनाः ॥ २१ ॥
 द्वार्दत्तदृष्टिरसकृन्मधुसूदनोऽसौ
 सन्न प्रविश्य बुभुजे भ्रष्टं समस्तम् ।
 खानादिकर्मकरणाय कलिन्दकन्यां
 माघन्मतंगजगतासु गतासु तासु ॥ २२ ॥
 समीक्ष्य समुपागतां सपदि सन्ननः स्वामिर्नी
 पलायनपरायणः स नवनीतचोरोऽभवत् ।
 रूपा तमनुयायिनी न भवति स्स घृत्तुं क्षमा
 धनस्तनपरिथमादलसगामिनी कामिनी ॥ २३ ॥

असकृत्प्रनर्तितकराङ्गुरुहस्तदुपद्रुतो द्रुतमुपेत्य रुपा ।
 इति नन्दगोपगृहिणीमवदद्भ्रजवासिवामनयनानिकरः ॥ २४ ॥
 अनुचितानि वचांसि वदत्यपि क्षिपति वक्षसि चैष लघूपलान् ।
 अपि च पश्यति कैतवचक्षुषा गतनयस्तनयस्तव सर्वथा ॥ २५ ॥
 अस्मासु यातासु बहिः प्रयलाहृहान्तरं तस्करवत्प्रविश्य ।
 सुतस्तवायं नवनीतदुग्धदधीनि भुङ्क्ते ब्रजपालपत्नि ॥ २६ ॥
 दत्ते सखिम्यश्च बहिःस्थितेभ्यः पात्राणि सर्वाणि भिनत्ति पश्चात् ।
 अन्यायमेतादृशमातनोति सदा मदानैष बिभेति किञ्चित् ॥ २७ ॥
 एवं गोपीवाक्यमाकर्ण्य सम्यक्ताः प्रत्याह प्रेमपूर्वं यशोदा ।
 एतत्सर्वं मैत्रिमित्तं क्षमध्वं यूयं यात स्वगृहं भोः सुवृत्ताः ॥ २८ ॥
 इत्थं प्रसादं गमितासु सद्यो गृहं गतासु ब्रजवल्लभासु ।
 सुतं समालिङ्ग्य भयावलीनं स्नानन्दपीनं जननी जगाद ॥ २९ ॥
 किमिति गच्छसि वत्स परालयं स्वगृह एव रमस्व निरन्तरम् ।
 तव ददे मसृणानि दधीन्यहं गतपयासि पयासि बहून्यपि ॥ ३० ॥
 इति तव चरितं निशम्य दुष्टं दुरितपथैकपराङ्मुखो ब्रजेन्द्रः ।
 अयि सुत यदि ताडनं विदध्यादहह तदा किमिदं चरीकरीमि ३१
 अतिदुष्टकंसनृपसाध्वसयोगादिति शिक्षितोऽपि बहुधा जनयिष्या ।
 पुनरप्यचूचुरदसौ नवनीतं न परोदितं हि कलयन्ति कुमाराः ॥ ३२ ॥

सततमखिलबालाः कर्मनामान्यगाय-

न्प्रतिभवनममुष्य श्रीपतेरेव तावत् ।

१. 'अये' ख. २. 'वक्षसिजेपु' ग. ३. 'प्रविष्ट' ख. ४. 'कचिद' ग. ५. 'क्ष-
 म्यतां प्रापयेदह' ग. ६. 'ब्रजगामिनीपु' ग. ७. 'जगाद किञ्चिज्जननीजनाभ्या' ख.
 ८. 'अपि' ख. ९. 'किमह' ख. १०. 'मसृणान्यचूचुरदसौ मयदीनो' ग.

अमृतममृततुल्यं शैवलिन्या हि मुक्त्वा

विदधति सुधियः किं कूपानीयपानम् ॥ ३३ ॥

नानागुणैरवनिमण्डलमण्डनस्य

श्रीसूर्यसूनुहरिमृमिभुजो नियोगात् ।

त्रैलोक्यकौतुककरं क्रियते स काव्यं

लोलिम्बराजकविना कविनायकेन ॥ ३४ ॥

इति श्रीमत्सूर्यपण्डितकुलालंकारहरिहरमहाराजद्योतितलोलिम्बराजविरचिते
हरिविलासे महाकाव्ये बालक्रीडावर्णनं नाम प्रथमः सर्गः ।

द्वितीयः सर्गः ।

नन्दः स्वनन्दनमवेक्ष्य वयोविशेष-

'संशोभमानवपुषं बहुयुक्तियुक्तः ।

वृन्दावने बहुलबालवृणाभिरामे

रामेण सार्धमव गास्त्रनयेत्यभाषीत् ॥ १ ॥

ततः पुरस्सृत्य सैमप्रगोधनं कलिन्दकन्यातटकाननस्यलीम् ।

प्रभातकाले सस्त्रिसंपसंवृतः समाजगामागमदुर्गमो हरिः ॥ २ ॥

विदलिताश्लिषान्धपरिधमं सुवयसां वयसां फल्कूजितैः ।

प्रविशति न्न वनं पशुजीवनं बहुबलेन बलेन समं हरिः ॥ ३ ॥

वेणीय मृमृगददाः स्फुटफेनविन्दु-

श्रेणीच्छलेन धृतजातिलताप्रमुना ।

आलोकिना सस्त्रिजनेन समं मुहूर्तं

निःपङ्क्तपातममुना यमुना पुरस्तात् ॥ ४ ॥

तदवलोक्य विलासकलोचितं पवननर्तितवल्लि समन्ततः ।
 स्तवकचारुविचित्रमहीरुहं प्रचुरमार रमारमणः सुखम् ॥ ५ ॥
 तडिदम्बरमम्बुदाभिरामं कृतकर्णाभरणं मयूरपिच्छैः ।-
 अंधराधरशालिवंशवाद्य जगदाद्यं परमं महश्चकासे-॥ ६ ॥

उपरि मुरलिकायाः प्राप्तविम्बाधरायाः

करकमलनखास्ते बालकृष्णस्य तस्य ।

निबिडमिव निखाता दन्तवस्त्रांशुमाला-

मिलनबहलरागाः पद्मरागा विरेजुः ॥ ७ ॥

अपि प्रचुरलालसा मधु मधुव्रता नापिब-

न्मुखात्तमपि नूतन तृणचरास्तृणं नाचरन् ।

मुरारिमुरलिस्वरामृतरसैकबद्धादरा

न हंसपिककेकिनः किमपि कूजितं चक्रिरे ॥ ८ ॥

विभुवंशरवश्रवणप्रैवणा बुभुजुर्न भुजंगभुजो भुजगान् ।

निकटेऽपि गतान्गतकेलिकरान्मकरान्न सर सु बकप्रकराः ॥ ९ ॥

गोदोहनादिगृहकृत्यकृतादराणां

नन्दव्रजाम्बुजसहोदरलोचनानाम् ।

वेणुखनो यदुपतेः श्रुतमात्र एव

वृन्दावर्नाधिगमनोत्सुकतां व्यतानीत् ॥ १० ॥

प्रेम नात्मतनयस्य न क्षपा आतृभर्तृपितृजापि न त्रपा ।

भीतिरप्यहह मार्गमोगिनां नैव तद्गमनविघ्नमातनोत् ॥ ११ ॥

१. 'मधुराधर' ख. २. 'परम गोपगत' ग. ३. 'प्रवणो न भुजगधुनो पुभुजे
 भुजगान्' ख. ४. 'मकरानपि नैव बकप्रकर.' ख. ५. 'श्रुतमात्र' ख. ६. 'भ-
 भिगमनो' ख.

प्रस्थिता मणिसुवर्णभूषिताश्चर्चिता मृगमदैर्मृगीदृशः ।

अङ्घ्रिमर्दितमहामुजंगमा जंगमा इव लता वभाशिरे ॥ १२ ॥

तुङ्गपीनकुचकुम्भशोमिताद्वक्षसश्चलितचैलपल्लवाः ।

वेणुनादहतचित्तवृत्तयश्चित्रवच्चलदृशोऽवतस्थिरे ॥ १३ ॥

आसामपि प्रेम परं किनात्मनि मनोऽघिनाथेऽप्यतिबोद्धुकामः ।

मायामनुष्यः सहसा तदक्ष्यामगोचरो गोकुलपालकोऽमृत ॥ १४ ॥

भंगवति सहसैवान्तर्हिते संज्वरार्ता

च्युतमतिरतिरस्यान्वेषणार्थं समन्तात् ।

शिव शिव वनमध्ये गोकुलक्षेत्रचार-

क्षतचरणतला स्त्रीमण्डली हिण्डते स्म ॥ १५ ॥

पप्रच्छ काचन यधूरिति कृष्णसारं

कृष्णः सरोजनयनो भवता न दृष्टः ।

तस्या विलोचनविलासपराजितोऽसौ

दुःस्त्रीव किञ्चिदपि नोत्तरयांचकार ॥ १६ ॥

भो भो भूरुह ते दिशो दश गताः शास्ताः शिरश्चाम्बरं

गोपः कोऽपि तमालकोमलरुचिः कश्चिन्न दृष्टस्त्वया ।

एवं तामिरुदाहते वत मुहुर्वक्तुं यचोऽनीश्वरो

मूर्ध्ना वायुचलेन चन्दनतरुः प्रत्युत्तरं ददवान् ॥ १७ ॥

अयि तुलसि नमस्ते मुद्य मौनं कृपातः

कथय कथय कृष्णः फायुना वीवसीति ।

१. 'संभाव्य सौभाग्यमरं मनःस्यमन्तर्गतः सचंचलचरणम् । अनङ्कनः क्षणमज्ञानामगोचरो' स्म. २. 'अथ इदं निदधाना विसदसावज्जर गममतिवृत्ति' ग. ३. 'वर्ततेति' स्म.

भवति परमदुःखं तद्वियोगाग्निना मे

करुणमिति मुहुस्तां गोपिका काप्यवादीत् ॥ १८ ॥

बर्हे गृहीतुमवतंसकृतेऽतिकान्तो

प्राप्तो भवेद्विभुरसौ विदितस्त्वयैव ।

तत्कथ्यतां सुभग केन पथा प्रयातः

काचिन्मयूरमिति गोपगृहिष्यपृच्छत् ॥ १९ ॥

तैदवधि तरलाक्ष्यो लक्ष्यते यः समन्ता-

दिह वसति स धूर्तः शीघ्रमायात यूयम् ।

असकृदिति वदन्ती कामिनी कापि बालं

वत कमपि तमालं गाढमालिङ्गते स्म ॥ २० ॥

यो वासो यमुनातटे विरचितो यैश्च द्विजास्तोषिता-

श्लायापल्लवसंश्रयैर्हिममरुद्वर्षादि सोढं च यत् ।

अत्रैवास्य फलं बभूव तपसा किञ्चिल्लुचानम्रया

तन्वद्भ्या यदयं स्वयं दृढतरं दोर्भ्यां समालिङ्गितः ॥ २१ ॥

अनवेक्ष्य तमीश्वरं समन्ताद्वचनागोचरदुर्दशाः स्त्रियस्ताः ।

यमुनापुलिनं प्रति प्रयाता भधुमत्ता इव भूतले निपेतुः ॥ २२ ॥

अथ ता मदनानलेन दग्धा दिनदीनेन्दुमुखीर्दयासमुद्रः ।

समजीवयदच्युतः समस्ताः सुदतीः सुप्तसमागमाभृतेन ॥ २३ ॥

ताभिर्युक्तः पद्मपत्रेक्षणाभी राकारात्रिस्वामिरम्याननाभिः ।

तत्र प्रीत्या पुष्पधन्वेव साक्षाद्रासारम्भं चक्रपाणिश्चकार ॥ २४ ॥

१. 'भक्तिके ते' ख. २. 'तटमुवि' ख. ३. 'ये च' ग. ४. 'सकलं' ख.
५. 'मोक्षयमावहन्त्यः' ख. ६. 'स्वीय' ख; 'सौख्य' ग.

सकलरागविचित्रविचारवत्सहजगाननिबद्धमृगीगणः ।

नटवदुत्सवकृद्भ्रजवल्लवो ब्रजगतो जगतो विभुरावभौ ॥ २५ ॥

नवकुङ्कुमलिप्तविग्रहः श्रवणन्यस्तसुवर्णचम्पकः ।

विवरावलिनृत्यदङ्गुलिर्मुशलं वादयते स्म माधवः ॥ २६ ॥

रदच्छदस्फूर्जदलक्तरागा कस्तूरिकापङ्ककृताङ्गरागा ।

राधा तदालोकनसानुरागा श्रीरागरागालपनं चकार ॥ २७ ॥

तद्रासमण्डलविलोकनकौतुकेन

देव्यो ययुस्त्रिदशवर्त्म सुवर्णवर्णाः ।

उद्वीक्ष्य ता दृढमिदं निरटङ्कि लोकै-

रमं विनापि तडितः क्वचिदुल्लसन्ति ॥ २८ ॥

द्रष्टुमभ्यागतं शार्ङ्गिणो विभ्रमान्मासयन्त्या नमोमण्डलं सर्वतः ।

दुर्लभोरुश्रिया क्लृप्तकेलिक्रियारम्भया रम्भया रम्भयारं भया ॥ २९ ॥

तत्र त्रिनेत्रादिमुखाः स्वपत्रैः सर्वे समीयुर्जवनैर्मनोवत् ।

पश्चाद्गणेशोऽप्यतिकुन्थदाखुस्तदान्तरिक्षे नगरभ्रमोऽभूत् ॥ ३० ॥

निरयस्य निदानमुक्तमौर्यैः कुलटात्वं मनसापि सुन्दरीणाम् ।

अमृताय बभूव ततु साक्षाद्भ्रजसारङ्गदृशां हि चित्रमेतत् ॥ ३१ ॥

रूपविभ्रमगुणोदयेन का मेनकामपि न गोपिकाजयत् ।

केवला तदपि जीविताधिका राधिका भगवतो हरेरभूत् ॥ ३२ ॥

इति सुतनुसमूहैर्ग्राम्यवल्लृप्तकेलिः

पथि सुरभिरजोभिर्लुप्तनिःसारहेलिः ।

यश इव शशिशुभ्र श्रीपतिः साम्रज्योऽसौ

नवजलधरधामानन्दधामाससाद ॥ ३३ ॥

१. 'विचारविद्य' ख. २. 'प्रववठभा' ख. ३. 'भापे.' ख. ४. 'प्रववठवठभा' ख. ५. 'प्रववठवठभा' ख.

अपि परयुवतीप्सुः पापसंस्पर्शशून्यो
 दधदपि मनुजत्वं सर्वदेवैकनाथः ।
 अपि तनुतरमूर्तिर्व्याप्तलोकत्रयोऽसौ
 नवजलघरधामा नन्दधामाससाद ॥ ३४ ॥
 नानागुणैरवनिमण्डलमण्डनस्य
 श्रीसूर्यसूनुहरिभूमिभुजो नियोगात् ।
 काव्यामृतं हरिविलास इति प्रसिद्धं
 लोलिम्बराजकविना कविनायकेन ॥ ३५ ॥

इति श्रीमत्सूर्यपण्डितकुलालंकारहरिहरमहाराजद्योतितलोलिम्बराजविरचिते
 'हरिविलासे महाकाव्ये रासक्रीडावर्णनं नाम द्वितीयः सर्गः ।

तृतीयः सर्गः ।

इत्थं विधायतिरसेन रासक्रीडां स वृन्दावनमध्यदेशे ।
 इच्छाविहारी सह गोपगोभिर्गोवर्धनं गोधैरमाजगाम ॥ १ ॥
 तदवेक्षणलोललोचनं जगदानन्दकरं जगद्गुरुम् ।
 तमुवाच विचारचञ्चुरश्चतुरं वाक्यमिदं हलायुधः ॥ २ ॥
 विरचयन्ति विहारमिहान्वहं प्रणयिनीजनरञ्जितमानसाः ।
 रुचिरचित्रविहंगमवारिजावृतवनेषु वनेषु वनेचराः ॥ ३ ॥
 अनुभवति वियोगं नात्र कोकः कदाचि-
 त्कलयति सह सरस्यं चम्पकैश्चञ्चरीकः ।
 न विरमति विकासो नीरजानां रजन्यां
 जनयति वैत चित्रं चन्दनः पुष्पयोगात् ॥ ४ ॥

१. 'माजगाम' ख. २. 'त्रैलोक्यकौतुककर क्रियते स काव्यम्' ख. ३ 'गोपन'
 ख. ४. 'जनचित्र' ख.

तुङ्गत्वं नितरां निरीक्ष्य सहजं सौभाग्यमप्यद्भुतं
 दिव्यानस्य मणीस्तथा प्रतिमटान्दिन्द्रन्तिनां दन्तिनः ।
 अस्यानन्यसमस्य हन्त गिरयो लज्जाभरादुस्तरा-
 न्मैनाकप्रमुखा निपेतुरुदघौ ये निरुपास्त्रे स्थिताः ॥ ५ ॥

अमरचमरकेशी शश्वदम्भोविहार-
 त्रुटितललितहारसस्तमुक्तासमूहैः ।

मधुकरकृतगानं पद्मखण्डेष्वखण्डं

सरिदुदयमगाधं गाधतां यात्यमुष्मिन् ॥ ६ ॥

मध्यशालिनि सुपर्ववर्त्मनः पार्वणे रजनिजीवितेश्वरे ।
 भ्रूमृतामयमधीश्वरोऽद्भुतं छत्रयुक्त इव शोभतेतराम् ॥ ७ ॥
 मुञ्चन्मदं निर्शरकैतवेन जेजीयतेऽसौ करिराजरूपः ।

हेमाद्रिमुख्या गिरयः समस्ताः शावत्वमेतस्य विडम्बयन्ति ॥ ८ ॥

सहकुटुम्बमिहागताः कदाचिज्जलहीने सति मानसे समस्ताः ।

श्रमनुस्रु सरःसु राजहंसाः कल्हंसाश्च मनोरमा रमन्ते ॥ ९ ॥

इह प्रतिवनं मदान्मुदिरकालकालं विना

नटप्रतिभटः सदा शिखियुवा नरीनृत्यते ।

द्विपाधिपविदारणारुणनखाखसंत्रासकृ-

न्मृगाधिपभयंकरी न न दरी दरीदृश्यते ॥ १० ॥

इतस्तत इदार्थिनां प्रियपरम्परापूरणा-

जयन्ति जगतीरुहः सुरतरुद्रुहस्रत्सणात् ।

हरन्ति च शुक्राः स्फुरत्प्रथमपल्लवालीरुहः

सुधामधुरबन्धुरध्वनिमुचः शुचः सुज्ञवत् ॥ ११ ॥

समप्रक्रुतुसंपदा सततसंबृतैः सर्वतः
 सुरैः सह सुराङ्गनावलिरिहैव संतिष्ठते ।
 स्मरत्यपि न सर्वथा सुभगकंदरं मन्दरं
 हरेरपि न चास्मरत्कनकमन्दिरं मन्दिरम् ॥ १२ ॥
 ये ये नृपाः प्रतिनृपालमहाभयेन
 नानासमृद्धिसुभगानि पुराप्यमुञ्चन् ।
 ते ते तपस्विन इवात्र निपेव्यमूल-
 कन्दोदकानि समयं गमयन्ति तावत् ॥ १३ ॥
 क्रीडागृहन्ति लवलीलतिकानिकुञ्जा-
 स्तल्पन्ति बालमृदुलारुणपल्लवानि ।
 भोगाः प्रसुप्तफणिनामुपवर्हणन्ति
 मुञ्चन्ति चात्र दृपदः कुलटाजनानाम् ॥ १४ ॥
 नृपयुवतिकुचश्रीतस्करे कुम्भयुग्मे
 दिनदलरवितप्ते प्रत्यहं प्रक्षिपन्ति ।
 ईह न कति करीन्द्राः पुष्करालंकृतायां
 सरिति किमपि पीत्वा पुष्करैः पुष्कराणि ॥ १५ ॥
 जलदैर्जलधिभ्रमादुपेतैर्जलमादातुमिव द्विपैर्विभान्ति ।
 इह सास्त्रामिलिन्दमीनवालावककादम्बकदम्बकास्तडागाः ॥ १६ ॥
 अष्टापदद्रुसुमनःसुरभीकृतेषु
 क्रीडावनेषु शिवयोः स्थितयोर्विनोदात् ।

१. 'न च स्मरति तन्महामणिगणप्रभास्कर प्रसन्नतरकन्दरप्रकरमन्दिर मन्दिरम्'
 ख. १. 'कुलटाङ्गनानाम्' ख. २. 'तपतपनमहोमित्तापिते कुम्भयुग्मे युवतिकुचयुग-
 शीषारिणि प्रेरयन्ति' ख. ४. 'इह कति न करीन्द्रा.' ख. 'इह मदवदिमेन्द्रा.' ग.
 ५. इमौ शोकी ख ग-पुस्तकयोर्न बतौते.

अणोरुहासनसुतः कलहप्रियोऽत्र

भीतिं करोति महतीं महतीरवेण ॥ १७ ॥

अस्मिन्कदम्बकलिकाकलितावतंसा

गुञ्जावलीललितपीनपयोधराग्रा ।

दृष्टयैव कस्य वशिनो विषयानुरक्तं

चित्तं चिरं वनचरी न चरीकरीति ॥ १८ ॥

इत्थं शृण्वंस्तस्य वाणीविलासान्दयन्त्रश्रेणिशोभाविशेषान् ।

प्रीतिं प्राप्तो गोदुहां चक्रवर्ती मन्दं मन्दं शैलमध्यारूरोह ॥ १९ ॥

अलंकृते पुष्पपयःप्रवाहैर्विश्रान्तिदानोद्यतवृक्षवर्गे ।

सिद्धाश्रिते श्रीपतिचित्तवृत्तिस्तैस्मिन्प्रसादोदयमाससाद ॥ २० ॥

तत्राभिरामं नवनीरदामो विराममासाद्य सुखीवभूव ।

गाश्चारयंश्चारुवृणस्यलीपु क्रीडामकार्पीदथ नन्दसूनुः ॥ २१ ॥ (युग्मम्)

अथ तस्य विधातुमर्चनं रुचिराभिः सुमनःसमृद्धिभिः ।

गिरिराजममुं मनोरमं मधुमुख्या ऋतवः समाययुः ॥ २२ ॥

आरूढो मल्यानिलद्विपवरं युक्तो विलासानुगैः

पीतः पुष्पविलोचनैर्नवलतापौराङ्गनानां जनैः ।

अभ्राम्यद्वनपत्तने मधुमहीपालस्ततः कोकिला-

लीलालापमिलद्भ्रमद्भ्रमरिकामाङ्कारभेरीरवैः ॥ २३ ॥

पुष्पाणि प्रथमं ततः प्रकटिताः स्वान्तोत्सवाः पल्लवाः

पश्चादुन्मदकोकिलालिलल्लनाकोर्लाहलाः कोमलाः ।

१. 'दृष्टे' ग. २. 'विषयानुरक्तम्' ख. ३. 'अभ्यारूरोह' क. ४. 'एतत्पूर्वम्'
'स ततो विचरन्निदृष्टतो बभूवद्रेण समं जनैः जनैः । करकटुगणदसुंरराजमातो-
कपति स मासः ॥' इति श्लोकः ख पुस्तकेऽधिकः. ५. 'तत्र' ख. ६. अयं कोकिल-
स्त-ग पुस्तकयोर्नोक्ति. ७. 'जनैः' ख. ८. 'कोकिलस्तः श्लोकः' ख.

इत्थं प्रादुस्मूलंविश्य परितः प्राज्यप्रमोदप्रदः

प्रौढामद्भुमराजिराजितवँनस्थस्यामृतुः क्षमापतिः ॥ २४ ॥

प्रसूनकलिकाकुलैः किसलयैः करस्पर्धिभिः

स्फुरन्मधुमदभ्रमद्भ्रमरकोकिलाकूजितैः ।

इति क्रमसमुद्गतैरुपवनावलीमण्डली-

ममण्डयदिव प्रियामृतुवसुंधरावल्लभः ॥ २५ ॥

सुहृदस्तरुणीनलक्षतानां प्रतिपक्षाः पथिकाङ्गनाजनानाम् ।

दहनद्युतिदस्यवः समन्ताद्विपिने किंशुककुञ्जला विरेजुः ॥ २६ ॥

किंशुकक्षितिरुहां विलसन्तः कुञ्जलाः कुटिलतां कलयन्तः ।

पान्थवारणविदारणताम्राः कामकेसरिनखा इव रेजुः ॥ २७ ॥

आयाति यावन्मधुरेप तावद्वनस्थलीप्रोपितमर्तृकासीत् ।

अभ्यागतेऽसिन्यदनल्पलक्ष्मीः सौरभ्ययुक्ता तिलकं बभार ॥२८॥

कामकेलिकलिकंसमाधवे माधवे वनमुपागते चिरात् ।

वाग्विलासजितमत्तकोकिलाः कोकिलाः कलरवैर्विजहिरे ॥ २९ ॥

वारस्त्रीव वनस्थली नवनवां शोभां बभारान्वहं

पान्थान्पीडयति स तस्कर इव क्रूरैः शरैर्मन्मथः ।

शृङ्गारः सगुणः क्षमापतिरिव प्राप प्रतिष्ठां परां

रात्रिः स्त्रीकुरुते स मुग्धललनालज्जेव कार्श्यं क्रमात् ॥ ३० ॥

उपवनतरुनृत्याध्यापने लब्धवर्णो

विरचितजलकेलिः पद्मिनीकामिनीभिः ।

प्रियसुहृदसमेपोराययौ योगियोग-

स्थितिचिदलनदक्षो दक्षिणो गन्धवाहः ॥ ३१ ॥

१. 'उपेत्त ख. २. 'वनशोणीशृतुक्षमापतिः' ख. ३. इमौ शोको ख-ग-पुस्तकयोर्दे-
खः. ४. 'प्रातः' ख.

पथिकजनत्रयार्थं चन्दनादेः प्रतस्थे

कनककमलधूलीदिग्विताने वितन्वन् ।

स्वरसमरविशेषश्रान्तशातोदरीणां

प्रशमितकुचकुम्भस्वेदनीरः समीरः ॥ ३२ ॥

प्राप्तः प्राज्यमिव श्रमं जलजिनीसौरभ्यभारं वह-

द्भुद्दामस्तवकानमन्नवलतालक्ष्मीमिवालोकयन् ।

स्वीकुर्वन्मदमन्थरानिव गतेर्वामभ्रुवां विभ्रमा-

न्मन्दं मन्दमुपाजगाम पवनः पाटीरवाटीतटात् ॥ ३३ ॥

अतिमन्दचन्दनमैहीरुहवातं स्वकाभिरामलतिकातरुजातम् ।

अपि तापसानुपवनं नदनातान्मदमञ्जुगुञ्जदलिपुञ्जमकार्पात् ॥ ३४ ॥

कुपित्वापि मनःपतिना सह का सहकारविलोकनजातरसा ।

तरसा रमते स न हा रमणी रमणीयतनुः सुतनुः सुरमौ ॥ ३५ ॥

प्रस्फुरत्प्रचुरबालपल्लवा वीरुघश्च तरवश्चकाशिरे ।

क्रीडित्वा इव कुसुम्भवारिभिः काममित्रसमये समागते ॥ ३६ ॥

कति कति न वसन्ते वल्लयः शाखिनो वा

किसलयमुमनोभिः शोभमाना बभूवुः ।

तदपि युवजनानां प्रीतये केवलोऽमू-

दमिनवकलिकालीभारशाली रसालः ॥ ३७ ॥

अनुपमगुण एकः स्यान्महत्त्वस्य हेतु-

र्वत गुणगणगन्धैः कश्चिदर्थो न तावत् ।

अतिशयपरवर्णेनास्पदं प्राप मूर्ध-

श्चतुरचतुरकान्ताकर्णयोः कर्णिकारम् ॥ ३८ ॥

१. भव श्लोक. स्व-ग पुच्छद्वयोर्नास्ति. २. 'महीषर' स्व. ३. भव श्लोकः स्व-
ग-पुच्छद्वयोर्नास्ति.

रूपसौरभसमृद्धिसमेतं चम्पकं प्रति ययुर्न मिलिन्दाः ।
 कामिनस्तु जगृहस्तदशेषा ग्राहका हि गुणिनां कति न स्युः ॥ ३९ ॥
 अंवलोक्य विलासवनस्यर्ली न पथिकैः पथि कैः पतितं भुवि ।
 मलयजद्रुमसौरभमेदुरोदरसमीरसमीरितवल्लरीम् ॥ ४० ॥

बकुलकुलमिलन्मिलिन्दमाला-

मदकलकोकिलकूजितोदयेन ।

अहंनि नियमिनोऽपि तत्त्वचिन्ता-

च्युतमतयो वत योषितो बभूवुः ॥ ४१ ॥

विकसति सहकारे स्फारसौरभ्यसारे

वहति ध्रुतपटीरे मन्दमन्दं समीरे ।

कलयति कलवाचं कोकिले साभिमानः

क्षणमपि न मृगाक्ष्या वल्लभो दुर्लभोऽभूत् ॥ ४२ ॥

कूजितानि कलयन्वनप्रियो न प्रियो विरहिणामजायत ।

मन्मथाग्निरपि भस्मसादरं सादरं मुनिमनोऽम्बुजं व्यधात् ॥ ४३ ॥

विलासिभिरिवोन्मदै रचितरम्यगुञ्जारवैः

प्रसूनसुरमीकृतैर्विगलितश्रमास्तापसाः ।

अशोकशिखरस्थितैः सुनयनान्वितैः षट्पदै-

र्निरन्तरनिषेवितामितमधौ मधौ रेभिरे ॥ ४४ ॥

दत्ते जनोऽसौ खलु विद्यमानमविद्यमानं न तु कोऽपि तावत् ।

वियोगिनां पुष्पनमन्नशोकः शोकप्रदोऽभूदिति चित्रमेतत् ॥ ४५ ॥

जगौ विवाहावसरे धनस्थलीवसन्तयोः कामहुताशसाशिणि ।

पिकद्विजः प्रीतमना मनोहरं मुहुर्मुहुः कूजितमन्नमादरात् ॥ ४६ ॥

—१. 'समवलोक्य' ख. २. 'मलयजद्रुम' ख. ३. 'अहह' ख. ४. 'कोकिलोके' च
 इहः' ख. ५. 'जगौ' ख. ६. 'जतिविक्र' ख. ७. 'मनोरम' ख. ८. 'प्राक-
 मन्नम्' ख.

आस्वादितं स्वादुमरन्दविन्दु स्वच्छन्दमिन्द्रिन्द्रिसुन्दरीभिः ।
 माकन्दपुप्यं प्रमदाजनस्य प्रमोदमामोदमरैरकार्षीत् ॥ ४७ ॥
 वैसन्तकाले पथिकैककाले स्फुलिकमालेव वियोगिवर्गान् ।
 उद्धूलिता तापयति स धूली धूलीकदम्बस्य समीरणेन ॥ ४८ ॥
 पान्यानां प्रमदा इव प्रतिदिनं दैन्यं हृदिन्यो ययु-
 र्दृश्यन्ते स दिगम्बरा इव वने पत्रोज्झिताः पादपाः ।
 निःश्वासा इव दुःसहा विरहिणां वाता ववुः सर्वतः
 पायंपायमिव प्रियाघरसं पायं पपुः प्राणिनः ॥ ४९ ॥
 रेजे पुष्पैर्ग्रीष्ममासाद्य मल्ली मल्ली सद्यः संश्रयन्ते स मृक्काः ।
 भृङ्गैस्तत्रारम्भि हर्षेण गानं गाने लौक्यं लेभिरे योगिनोऽपि ॥५०॥
 अंपि च नमसि वीक्ष्य व्यासदिकचक्रवालं
 सजलजलदजालं प्राप्तहर्षप्रकर्षः ।
 विहितविपुलवर्हाडम्बरो नीलकण्ठो
 विमंदमृदुलकण्ठो नाथ्यमङ्गोचकार ॥ ५१ ॥
 महीमण्डलीमण्डपीभूतपाथोघरावर्षहर्षासु वर्षासु सद्यः ।
 कदम्बे प्रसूनं प्रसूने मरन्दो मरन्दे मिलिन्दो मिलिन्दे मदोऽमृत् ॥५२
 दृष्ट्वाडम्बरमम्बरे घनकृतं सौदामिनीनर्तकी-
 नृत्यारम्भमृदङ्गमङ्गलरवं श्रुत्वा च तद्गर्जितम् ।
 पुष्प्यत्पुष्पभरानतान्नणतरुस्फन्धावमद्वायस-
 काणाकर्णेनसोत्सवप्रियतमं पान्या ययुर्मन्दिरम् ॥५३॥

१. 'इन्दिर' स. २. अयं श्लोकः स्र-ग-पुच्छरूपोर्नास्ति. ३ 'पायः' स.
 ४ 'अयं नमसि मिरीक्ष्य' स. ५. 'मदमृदुलकण्ठः' स. 'मदनमृदुलकण्ठः' ग.
 ६ 'भारम्भ' स.

अभिनवयवसश्रीशालिनि क्ष्मातलेऽसि-

क्षतिशयपरभागं भेजिरे जिष्णुगोपाः ।

कुवलयशयनीये मुग्धमुग्धेक्षणया

मणय इव विमुक्ताः कामकेलिप्रसङ्गात् ॥ ५४ ॥

एष्यन्त्यवश्यमधुना हृदयाधिनाथा

मुग्धा मुग्धा कुरुत मा विविधं विलापम् ।

इत्थं शशंसुरिव गर्जितकैतवेन

पाथोधराः पथिकपङ्कजलोचनाभ्यः ॥ ५५ ॥

आकर्णितानि रसितानि यथा प्रसर्प-

त्प्रद्युम्नराजरथनिःस्वनसोदराणि ।

उच्चै रणच्चरणनूपुरया पुरंध्र्या

क्षिप्रं प्रियः कुपितयापि तयाभिसले ॥ ५६ ॥

अम्भोवाहमुरद्विपो निवसनं ध्वान्ताद्रिदिव्यौपधी

कंदर्पस्य विलासचम्पकधनुर्वर्षालतामञ्जरी ।

लेखा व्योमकपोपले विरचिता चामीकरस्य स्फुर-

द्धाम्नः पान्थविलासिनीजनमनःकम्पाय शम्पाभवत् ॥ ५७ ॥

हृदयं विदधेऽध्वगवामदृशां गगनं गुरुतल्पवदल्पतरम् ।

रसदम्बुधरं विलसच्चपलं चपलं चपलं च पलम् ॥ ५८ ॥

तैडिच्चपलचक्षुपां गगनरङ्गनृत्यक्रिया-

वशात्सुमनसक्ष्युता इव नवाभ्रघम्मिलतः ।

दवाभिजनितापदां क्षितिर्ह्यं मुदं मेदिनी-

रजः प्रलयविन्दवः सलिलविन्दवस्तेनिरै ॥ ५९ ॥

प्रणतिभिरपि पत्युः प्रार्थनाभिश्च सख्याः

क्षणमपि मँनसस्त्रे मानिनी मानमौज्झत् ।

तमसमशरशस्त्रीभूतगानप्रकारः

फणिमिव शिखण्डी किं न खण्डीचकार ॥ ६० ॥

घनसमयमहीभृत्यत्तनस्याम्बरस्य

त्रिभुवनपतिचापं गोपुरत्वं प्रपेदे ।

अतिविरसवचोभिः प्राप्तपङ्काभिपेकाः

कुकवय इव मेकाः खेदयन्ति स लोकान् ॥ ६१ ॥

सद्मन्येव निरन्तरं निवसतिर्मित्राघनालोकनं

पन्थाः पङ्कसमाकुलः कलुपता वारां सदा दुर्दिनम् ।

एवं यद्यपि दूषणानि तदपि स्वर्भूजनोऽज्ञासकृ-

त्सस्योत्पत्तिनिमित्ततैकगुणतः प्रावृद् प्रपेदे यद्यः ॥ ६२ ॥

वृद्धान्तिगेव विजहौ सरिदुद्धतत्वं

वेदान्तिनामिव मतं शुचि नीरमासीत् ।

चन्द्रे प्रभा युवतिवक्र इवाद्भुतामू-

द्विद्वत्कवित्वमिव केकिरुतं न रेजे ॥ ६३ ॥

मधुमधुरितमङ्गीं भेजिरे हंसनादा-

स्तुहिनपटललीलां लेभिरे वारिवाहाः ।

क्षितिरभवदपङ्का किं च रोलम्बवाला-

वलिललितनलिन्यः शैवलिन्यस्तदासन् ॥ ६४ ॥

स्फुटं स्फुटपलाशवत्सुमगभासि चक्षुपुटे

विपाककपिशीरुताः फलममउरीर्विम्रती ।

बभौ दिवि शुकावलिः कुवलयच्छविर्जङ्गमा

स्वभावहृदयंगमा विबुधचापलक्ष्मीरिव ॥ ६५ ॥

चक्रे चण्डरुचा समं रणमसौ हेमन्तपृथ्वीपति-

ये ये तत्र धृताः करप्रतिभटास्ते तेऽमुना तत्क्षणात् ।

कान्तानां कुचभूधरे निदधिरे मन्येऽहमेवं तदा

नो चेन्मन्दकरः कथं दिनकरस्तसश्च तन्वीस्तनः ॥ ६६ ॥

तपनस्तपति स्म मन्दमन्दं ज्वलनोऽपि ज्वलति स्म किञ्चिदेव ।

शरणं शिशिरेऽथ किं न यूनां युवतीनां कुचयुग्ममात्रमासीत् ॥ ६७ ॥

सैकलक्रतुसमृद्धिं तत्र सुक्त्वाभिरामां

समसमुदितचिह्नां तत्प्रभावोदयेन ।

अशितजलधिजायादिव्यदासीरसुभू-

सिचयनिचयहारि ब्रह्मगोष्ठं प्रतस्ये ॥ ६८ ॥

कौले साध्यमयूखमुग्धमुदिरच्छेदाभिरामाम्बरे

गोपस्वामिनि गोकुलं प्रति गते गोधूलिभिर्धूसरे ।

वत्सैर्मातृविलोकनोत्सुकतरैरारब्धशब्दं मुहु-

र्गोपा वंशजवेणुवादनपराः स्वं स्वं गृहं प्राविशन् ॥ ६९ ॥

१. 'जिता दिवाकरकरा.' ख. २. 'किं च' ख. ३. 'स्वनयुग्म' ख. ४. स्त-
दनन्तरम् 'अथ सुखमनुभूय भूधरेऽसिधृत्तुनिकरेण विराजिते समन्तात् । निकटमुपगते
सदस्तरदमौ प्यरग्निर्येगमच्युतः प्रतस्ये ॥ गोपनानि पुरतः समापयुर्गोदुहस्तदनु
वर्हभूषणाः । रेजतुंरुणिकामनोहरी तौ तदन्तरगतौ नराविव ॥ प्रापदस्तमयमुष्णरी-
पिनिः कामिनीभिरसकृतिरीक्षितः । धूलिधूमरत्नस्य साम्रजः प्राविशन्नवमसौ जगद्गुरुः ॥'
रति श्लोकाः ख-पुस्तकेऽधिकाः. ५. इमी श्लोको एव ग पुस्तकयोर्न खः.

नानागुणैरवनिमण्डलमण्डनस्य

श्रीसूर्यसूनुहरिमूमिमुजो नियोगात् ।

त्रैलोक्यकौतुककरं कियते स काव्यं

लोलिम्बराजकविना कविनायकेन ॥ ७० ॥

इति श्रीमत्सूर्यपण्डितकुलालंकारहरिहरमहाराजद्योतितलोलिम्बराजविरचिते
हरिविलासे महाकाव्ये ऋतुवर्णनं नाम तृतीयः सर्गः ।

चतुर्थः सर्गः ।

आकारणार्थं वसुदेवसूनोरकूस्मकरमुखं स्वभावात् ।

तत्रान्तरे प्रेषयति स कंसो वीरावतंसो धृतदुर्विचारः ॥ १ ॥

भावितद्वदनचन्द्रदर्शनप्रेमपूरपरिपूरितोदरः ।

रामकृष्णपदपांसुपावनं प्राप गोकुलमसौ कुलोज्ज्वलः ॥ २ ॥

असंख्यगोसंख्यविराजमाने दीपक्रियासादरमुन्दरीके ।

संवीक्ष्य नन्दस्य गृहे रमन्तौ मनोरमौ तौ रथमुत्सर्ज ॥ ३ ॥

निगदितनिजनामा वैष्णवाप्रेसरस्त्रौ

रमसरभसयुक्तो विश्वबन्धो बवन्दे ।

प्रसृतमुजमुभाभ्यां गाढमालिङ्गितः स-

व्युक्त इव भवदुःखं नैव किञ्चिद्विद्वेद ॥ ४ ॥

नन्दस्तत्र तदैव तावदगमत्प्रेम्णा परेणान्वितो

विभ्राणः पुलकाननाम गिरसा दोर्भ्यां च तं सस्तजे ।

तत्सूजामकरोद्यथाविधि ततः सर्वोपचारान्वितां

पश्चाद्वाचमुवाच तापशमनीं द्राक्षासदृक्षाक्षराम् ॥ ५ ॥

१. 'सूक्तो.' छ. २. 'पमसप्र यास्तन्' छ. ३. 'बन्धो' ग. ४. ५-९ श्लोकाः
छ. पुस्तके न सन्ति.

कार्यं त्वद्गुणवर्णनं तदुचितं नैवैकवक्त्रस्थ मे

कुर्वे स्वस्तवमप्यधुक्तमधुना युक्तस्तु किंचिद्विदः ।

प्राप्ता पुण्यपरम्पराद्य महती पापं समग्रं गतं

धन्योऽहं धरणौ त्वदीयचरणौ दृष्टौ यदर्हन्मया ॥ ६ ॥

वचनमित्यमुदीर्य मनोहरं विरमति स पतिर्ब्रजवासिनाम् ।

तदनु तं निजगाद गदाग्रजः प्रियसुहृत्स्मितपूर्वमपूर्वभाक् ॥७॥

मशमयितुमधर्मं धर्मवृद्धिं विधातुं

त्रिभुवनपतिरास्ते त्वद्गृहे कृष्ण एषः ।

अयमपि बलभद्रो भद्रकृत्सज्जनानां

तव महिममहत्त्वं किं वयं वर्णयामः ॥ ८ ॥

त्रिजगदुदयहेतू ब्रह्मरुद्रेन्द्रचन्द्रै-

रविदितमहिमानौ रामकृष्णाविमौ यत् ।

कलितनरशरीरौ त्वद्गृहे गोचरौ स्त-

स्त्व महिमसमृद्धिं किं वयं वर्णयामः ॥ ९ ॥

आलिङ्गितोऽसौ परमेश्वरेण रामेण पश्चात्परमादरेण ।

सं वैजयन्तिस्थितरेणुसार्धं कायं कृतार्थं मनुते स सर्वम् ॥१०॥

नन्देन पश्चात्परिपूजितोऽसौ दिव्यासनस्यो गलिताध्वखेदः ।

गोपाङ्गनाङ्गेशकरं चिराय वक्ता स वाक्यं वदति स किंचित् ११

ईहागमनकारणं शृणु सखेऽधुना सादरं

हलात्बहरिदर्शनोत्सुकतरोऽस्ति कंसश्चिरम् ।

इमौ नय तदन्तिकं त्वममुरान्तकौ तत्पगे

मुहूर्तमतिमुन्दरं विजयवर्धनं वर्तते ॥ १२ ॥

१. 'विक्रमनोरवेण' स्त. २. 'हृषीकेशमुक्तविहोचनोऽपी धन्यं यत्प्रमाणवती स. सर्वम्' स्त. ३. अयं श्लोकः छ.पुस्तके नास्ति.

नन्द ते तनुजदर्शनोत्सुकः कंसभूमिपतिरस्ति संततम् ।
तत्प्रगृह्य तनयावुभाविमौ सद्य एव मथुरा विलोक्यताम् ॥१३॥

तन्निशम्य वचनं तदीरितं त्वापमाप परमं ब्रजाधिपः ।

माघवस्तु मुदमापदुत्कटां दैत्यनिर्दलनसाधनोद्यतः ॥ १४ ॥

त्तस्येति वक्तुर्वचनावसाने ब्रजेश्वरस्तं पुनरावभाषे ।

आत्मासि नस्त्वं मगवत्प्रियत्याकुर्मः प्रमाणं भवदुक्तमेव ॥१५॥

उपसि यास्यति यादवनन्दनो मधुपुरीं प्रति कंसकृतादरः ।

इति निशम्य वचो विपदुःसहं निजगदुक्तमरातिमिव स्त्रियः १६

अकूर ते नामनि निश्चयेन बली बहुव्रीहिसमास एव ।

अस्माकमात्मानममुं यतस्त्वं कृतान्तवन्नेतुमुपागतोऽसि ॥ १७ ॥

कनककङ्कणकुण्डलमेखलामणिगणांश्च गृहाण सहस्रशः ।

अयि पवित्र परंतु मधुद्विषं मधुपुरीं प्रति मा नय सर्वथा ॥१८॥

अयि नृशंस बलादबलजनान्नयसि चैत्वमर्माप्सितमात्मनः ।

द्रुतमिहानय पातकमन्यथा ब्रजवधूवधजं भवतो भवेत् ॥ १९ ॥

इत्थं कथां कुर्वति तेन साकं कदम्बके बल्लववल्लभानाम् ।

ग्लौर्ग्लानिमङ्गीकुरुते स तासां मुखैः समं यामवती वियोगात् २०

श्रीदशप्रतापनिलयस्य दिनेश्वरस्य

प्राणेश्वरस्य समुपागमनं विदित्वा ।

घोस्त्रारकामुमनसः समुखीव भीता

भुक्ताः समं विधुविटेन विलुम्पति स ॥ २१ ॥

रक्तोष्णीपं वासरक्षोणिर्भुवुः शक्राद्याया मालसिन्दूरविन्दुः ।

प्राचीनाद्रौ प्राससंस्कारसंपन्माणिक्यश्रीतस्करो भास्करोऽभूत् ॥२२॥

रोलम्बानां क्लिश्यतां पद्मकोशे कारागारे मोक्षमर्कश्चकार ।
 तन्मालिन्यादेष नोपेक्षते स प्रायः साधुः सर्वलोकोपकारी ॥ २३ ॥
 एवं प्रभाते समुपस्थितेऽसौ कृत्वाशनं तैः सह शोभमानः ।
 नन्दः प्रियायाः सदनं प्रविश्य प्रयाणकालं कलयांचिकार ॥ २४ ॥
 मथुरागमनं निश्चय्य सून्वोर्नयनाम्भोजगलज्जला विपादात् ।
 असदित्यवदत्पतिं यशोदा परिचर्यासु परायणापि शश्वत् ॥ २५ ॥

कंसं कृतान्तसदृशं नयसि ध्रुवं चे-

त्कंदर्पतोऽप्यतिमनोज्ञतनू तनूजौ ।

सम्यग्विचारय चिरं हृदि नाथ यस्मा-

द्बुद्ध्या विजात्कुप्ता न भ्रान्तिः फेनपित् ॥ २६ ॥

न कुरु किमपि चिन्तां विष्णुरेवास्ति कृष्ण-

स्तनुजमनुजभावं मा विधेहि त्वनसिन् ।

स्वयमयमविनाशी नाशकर्ता खलानां

प्रिय इति मतिनोक्ता सा सुखावधौ ममज्ज ॥ २७ ॥

उपायनायावनिवल्लभस्य कृत्वाग्रतो गोरसपूर्णकुम्भान् ।

अनोघिरूढः सह गोपवृन्दैर्नन्दो यथै वक्रविडम्बितेन्दुः ॥ २८ ॥

चरणप्रणतौ जयी भव त्वं जनयित्र्या मुहुरित्युदीर्घमाणः ।

अतिसत्त्वरगतवरैस्तुरंगैरतिरम्यं रथमारुरोह कृष्ण ॥ २९ ॥

ततः प्रभाते संमुपागतेऽसौ नन्दादिगोपैः सह शोभमानः ।

आरूढ्य तत्स्यन्दनमादिदेवो ब्रजाद्वहिः किञ्चिदुपात्तगाम ॥ ३० ॥

आगम्यतां कमललोचन शीघ्रमेव

श्रेहं न मुञ्च न च विस्मर दीनबन्धो ।

कृष्ण त्वदेकशरणा वयमत्र सर्वा

नार्यः सनीरनयना हरिभित्थमूचुः ॥ ३१ ॥

अत्रागमिष्याम्यहमाशु तावत्प्रयात यूयं गृहमिन्दुमुस्यः ।

स इत्थमाध्यास्य वधूर्वचोभिर्मनोहरौर्विध्वपतिः प्रतस्थे ॥ ३२ ॥

सुकृतं सकलं समाप्तमासीदिति मन्ये ब्रजवासिनां जनानाम् ।

सुहृदानननीरजांशुमाली वनमाली मथुरां यतः प्रतस्थे ॥ ३३ ॥

आगताः कथमपि ब्रजं प्रति प्राणनाथविरहाकुलीकृताः ।

हन्त ता निजगृहेषु संस्थिताः संस्थिता इव सरोजलोचनाः ॥ ३४ ॥

नापाठयन्मृदुगिरः शुक्रसारिकास्ता

नालालयश्च नकुलान्पृथुकानिव स्वान् ।

किंचाम्बुदध्वनिमुचो मुरजस्य नादै-

र्नानर्तयन्किमपि केलिकलापियूनः ॥ ३५ ॥

एषा सा यमुना तटे च तदिदं वृन्दावनं पावनं

श्रीडाकुञ्जगृहास्त एव सुमनःश्लोमाभिरामधियः ।

तेनैकेन विना परंतु परमानन्देन गोष्ठौकसां

गाढोद्वेगगतौजसां किमपि हा मीतिर्भेदं नामवत् ॥ ३६ ॥

विरहहुतवहाकुलीकृतानां मतिदिवसं ब्रजवामलोचनानाम् ।

दिवसगणनयाद्गुलीदलानां तनु तनु हन्त समग्रमग्रमासीत् ॥ ३७ ॥

अपि रजनिषु निद्रादेन्यशून्या दृगासी-

दहह ईरतिवाद्यो वर्षवद्वासरोऽभूत् ।

१. 'सर्वंराशः' क. २. 'एषं समादिश्य. वधूररमृदप्रतीवो हरिश्चपाठ' स.
३. 'श्लोकोत्वं स-पुस्तके नास्ति. ४ 'मीतेः पदम्' स. ५. 'दृता' स. ६. 'इरति-
वाद्यो' स.

यदुतिलकवियोगव्याकुलानां वधूनां
परमृतकृतजल्पः कालकरुपश्च जज्ञे ॥ ३८ ॥

हर हर विरहाम्नौ प्रौढिमानं प्रयाते
मलयजहरहाराहारसंसर्गसारात् ।

व्रजजनतरुणीनां ताम्रघाम्नां ललाम्नां
स्रगपि कुचयुगस्थाङ्गारतां गाहते स ॥ ३९ ॥

रतिनायकसायकप्रतप्तव्रजनारीनयनान्बुसिन्धुदम्भात् ।

प्रतिसद्म जगाम भानुकन्या किमु कृष्णस्य विलोकनोत्सुकत्वात् ४०
अमृतं गरलं वदन्ति यद्भिषजस्तन्मतमुचमं सखि ।

वितनोत्यमृतद्युतिर्यतः परित्तापानिति काचिदब्रवीत् ॥ ४१ ॥

अंगलन्वलयानि तत्करेभ्यस्तदभङ्गाग्निमिवाक्षमाणि सोढुम् ।

शयनं च शयेषु तत्कपोलाः किमु कोशेशयसंशयादकुर्वन् ॥ ४२ ॥

प्रथमाक्षरवर्जितानि तासां भवनानि व्रजसुभ्रुवाममूवन् ।

विषयप्रकरो यकारशून्यो न कदाचिच्च रतिर्विना विनैसीत् ॥ ४३ ॥

न शैवलं शैवलिनीषु किञ्चिन्न पुष्करं पुष्करिणीषु तद्वत् ।

न वा मृणालानि मृणालिनीषु स्मरप्रतप्तप्रमदोपचारात् ॥ ४४ ॥

चक्षुश्च्युतप्रचुरपुष्करविन्दुवृन्दै-

रार्दीभवत्पृथुपयोधरभूधराग्राः ।

मुक्ताफलैर्विदधिरे त्रिपुरारिपूजां

प्राप्तुं पुनः प्रियैवधूं व्रजवारिजाक्ष्यः ॥ ४५ ॥

व्यापकोऽस्ति हरिरत्र नर्तको यद्भ्रजान्मधुपुरीमपि यातः ।

ताभिरम्बुधरबन्धुरकान्तिः सर्वदैव ददृशे स पुरस्तात् ॥ ४६ ॥

१. 'कुचतटस्थाङ्गारताम्' ख. २. अयं श्लोकः ख-पुस्तके नास्ति. ३. 'अमृत' ख.

४. 'प्रियमिव' ख. ५. अयं श्लोकः ख-पुस्तके नास्ति.

पुण्यान्यपुण्यान्यपि पुष्कलानि ब्रजप्रियाणामिति तर्क्यामः ।

सर्वेश्वरस्याद्भुतहर्षहेतोयोंगो त्रियोभोऽपि बभूव यस्मात् ॥ ४७ ॥

आलिङ्गति स्तनयुगं हरिरादरेण

विम्याघरं पिबति बह्वमपाकरोति ।

वंशीरवैर्नवनैश्च मुदं ददाति

स्वमे कया न ददशे सुदशेति शश्वत् ॥ ४८ ॥

वृन्दावनं पुष्पभराभिरामं गोवर्धनः कुञ्जकदम्बशाली ।

पतद्गपुत्रीपुलिनं च दृष्टं नवं नवं तद्विरहं चकार ॥ ४९ ॥

इति तद्विरहानला कुला ललनाः क्लेशशतानि लेभिरे ।

भगवानपि वृक्षपक्षिणः पथि पश्यन्त शनैः शनैरगात् ॥ ५० ॥

विद्येति विहृतिभाजा वायुवेगेन विष्व-

ग्रथचरणतुरंगोद्धूतधूम्रीभरेण ।

अपिहितमिहिरेणालिङ्गितायां समन्ता-

सुरसरिति पयोजैः पङ्कजत्वं प्रपेदे ॥ ५१ ॥

रंजनिरजनिजानिचिह्नचौरौ घनपनसारसमायुभौ युवानौ ।

कमलद्वलदृशौ मुकुन्दरामौ पथि परितः पृथुकादयोऽप्यपश्यन् ५२

गोव्याघ्रेण युतान्सहस्रितवता यद्गुद्विजिह्वेन च

क्वापि क्वापि शनैः शनैर्मुनिमुत्तरारव्ववेदध्वनीन् ।

प्रेक्षिष्टाध्यनि घृष्णिवंशतिलकधृतादिनानातरु-

च्छायास्वादुफलापनीतपथिकाशेषश्रमानाश्रमान् ॥ ५३ ॥

१. 'गोपकदम्बशाली' ग. २. 'कलन्दरुन्या' ग. ३. 'तद्विरहाकुलाकुला' ग.
४. 'विनिषदिदुमात्' ग. ५. 'कनिमिहमसकृपरीक्ष्यमानेन दृशत्' ग. ६. 'गमनम-
भित्तेन' ग. ७. ५१-५५ कोट्टाः रा-प्रसङ्गे न सन्ति.

अतनुत सुमनस्याश्लेषवत्तन्मोदं
दिवसकरकुमारीवीचिविस्तारहेतुः ।

अमिनवसुखखेलचञ्चरीकावलीनां

कुसुमितलवलीनां गन्धद्वन्द्वन्धवाहः ॥ ५४ ॥

यस्याः पुष्करमन्धकारनिकरश्यामामभमप्यञ्जसा

मालिन्येन वृतं वपुः स्फटिकवच्छुद्धं विधत्ते क्षणात् ।

कालव्यालजयेषिणामसिलतां रम्यां रवेरात्मजां

तां सौरभ्यवशालिशालिकमलां प्राप त्रिलोकीश्वरः ॥ ५५ ॥

वीचिचञ्चलविहंगमावृतां पद्मपङ्क्तिसुरभीकृतोदकाम् ।

प्राप तां भगवतो विवस्वतो नन्दिनीं स किल नन्दनन्दनः ॥ ५६ ॥

तौवुभावपि रथे स्थितौ सुखं पक्षिणां कलरुतैः कृतादरौ ।

स्नातुमम्भसि तमश्रमकृमध्वंसिनि प्रविशति स वैष्णवः ॥ ५७ ॥

तमेव साक्षात्पुरुषं पुराणं पुरारिमुख्यामरसेव्यमानम् ।

स तत्र दृष्ट्वा बहिरन्तरस्यं प्रेम्णा स्वयं तस्य ततान सम्यक् ॥ ५८ ॥

तमेव कृष्णं फनकासनस्यं मनोजमौलिं मणिरश्मिस्रैः ।

वक्षःस्थले कौस्तुभगोभमानं स्वर्णभयसद्वयमादधानम् ॥ ५९ ॥

अलंकृतं चारु चतुर्भुजेषु कौमोदकीकम्बुरथाङ्गपदैः ।

आलोकयन्तं चतुराननादीन्कृताञ्जलीन्स्तोत्रवृत्तः पुरन्तात् ॥ ६० ॥

अजामिल इत्यतले मलिनमूर्तिरासीन्महा-

न्न तेन सदृशः श्रुतो न च विलोकितः कुत्रचित् ।

१. 'भगवतीम्' ख. २. 'वृत्तैः सह दिनाम्बुवन्दिनी री सिरी दुर्गिन एव निर्मले । स्नातुमम्भसि तस्यः भयसद्वयसकारिणि ममस्य वैष्णवः ॥' ख. ३ 'वदन्वय' ख. ४. रभी कोटी ख. पुस्तके न छः.

सुते त्वदभिधाग्रहात्रिदशमुख्यमुक्तः स ता-

न्निरस्य मस्तोऽखिलांस्त्वयि सुखं खलः खेलति ॥ ६१ ॥

अपहाय भवत्पदारविन्दं परमानन्दमरन्दशोभमानम् ।

अधमाः कतिचित्कृपापयोधे विपकल्पान्विपयान्भजन्ति शश्वत् ॥ ६२ ॥

मम सूनुसौ मम प्रियासौ धनमेतन्मम मन्दिरं ममैतत् ।

इति केशव केऽपि संगिरन्ते न पुनर्नाम तवाभिराममेतत् ॥ ६३ ॥

अनित्यसुखलब्धये ऋतुषु कर्मठाः केचन

श्रुतेर्वचनमात्रतः पशुवधं सुखं कुर्वते ।

पैरंतु न शुकादिवत्समसमस्तभूताः प्रभो

भवन्ति भवहेतवे भवति भक्तिमातन्वते ॥ ६४ ॥

निरन्तरनिरादराः सुतमुह्यन्तुद्वेषसन्धु

प्रसन्नमृदुमानसा गिरिगुहागृहावासिनः ।

प्रतिक्षणभवत्कथाकलितकौतुकाः स्थाप्यतां

नयन्ति मतिमज्जना जनपते जनुः केचन ॥ ६५ ॥

जलजन्तुघृतो जले गजेन्द्रः पशुरप्येष भवत्स्मृतिं चकार ।

सदसद्विदुरैतस्त्वमेव सरणीयोऽसि विपत्सु विश्वबन्धो ॥ ६६ ॥

गृहं सुरसमृद्धिमत्प्रियतमा रमास्पर्धिनी

मतिर्गुरुगुस्त्वहृद्गुरेनङ्गमङ्गप्रदम् ।

यशः शशिवदुज्ज्वलं ज्वलनवत्प्रतापः प्रभो

समग्रमिदमाप्यते तव पदप्रसादोदयात् ॥ ६७ ॥

१. 'स तु' क; 'महो भति तवामिषासरणतः स मुच्येऽभवत्तदाप्रभृति मापय स्ववि' ख. २. 'परंतु परमार्थतस्तव पदारविन्दद्वयं वृत्रान्तकमहामय हरि न चिन्तयन्ति प्रभो' ख. ३. 'सार्धेन नयन्ति मनुजा जनुर्जनपदे गतं केचन' ख. ४. 'महा-गजेन्द्रः' ख. ५. 'महो गुह्यसात्वदम्' ख.

भवज्वरनिवृत्तये पतितपावन त्वत्पद-

प्रवालमिदमौषधं हृदि सकृत्सुधीर्धारयेत् ।

अपि प्रियतमाजनानननिरीक्षणं वर्जये-

द्वसेच विजने वने फल्दलाम्बु संसेवयेत् ॥ ६८ ॥

पदान्मोरुहाम्बो दधाति त्वदीयं महेशोऽपि साक्षात्सदा मस्तकेन ।

विधिस्तावदासीद्भवन्नाभिपद्मादतः कः समस्ते समस्तेश्वरः स्यात् ॥ ६९ ॥

समयत्रितयेऽपि सतां असतां चरणौ शरणं भुजगप्रतिमात् ।

अयि तत्रभवन्भवतो भवतो भवतो भवतोपविशेषकरौ ॥७०॥

अये सुरशिरोमणे प्रतिदिनं प्रणम्यादरा-

त्कृताञ्जलिरहं पुनः पुनरिदं जनं प्रार्थये ।

अनारतगतागतश्रमसनीरकाकोदरं

सुरद्रुमसहोदरं भज भजाशु दामोदरम् ॥ ७१ ॥

शिव इति शिवमूर्ते त्वं प्रसिद्धाभिधानः

स्नानवसनसमीरस्वच्छचिचस्य गौर्याः ।

उपदिशसि सदान्ते प्राणिनात्रस्य कर्णे

प्रतिदिनमविमुक्ते मुक्तये रामनाम ॥ ७२ ॥

यज्ञादिकर्मककृतादरणां गतागतप्राप्तिरवश्यमेव ।

त्वन्नाम नारायण ये स्मरन्ति तरन्ति ते संसृतिसागरं द्वाक् ॥७३॥

अकूर इत्यं स्तुतिगीश्वरस्य श्लोकेरतिश्लोककरैरकार्पात् ।

ततः प्रणामं सं करोति यावत्तावच्छिलोकीतिलफस्त्रिरोऽभूत् ॥७४॥

१. 'अरभ्यन्ति न प्रदेति यथायानाक्युलम्' म. २ 'श्रीशिवदेव' म. ३. ७०-७२
 केचनः स-पुराणे न एभिः ४. 'शिरसाभित्तम् पुनः पुनः प्रेक्षयन्मुरमयः' स.

आगत्य सूर्यतनयापयसः स तीर-

मावश्यकं सकलकर्म समाप्य सम्यक् ।

आनन्दविसयसमूहसमन्वितोऽन्त-

र्न्त्वा तमादिपुरुषं रथमारुरोह ॥ ७५ ॥

भवविरक्तमना भगवत्प्रियो रविमुतासलिलाद्बहिरागतः ।

विहितसर्वविधिर्द्विद्वि विस्मितो रथमथो विदितर्जुपथोऽभ्यगात् ७६

नानागुणैरवनिमण्डलमण्डनस्य

श्रीसूर्यसूनुहरिभूमिभुजो नयोगात् ।

कौल्यं कृतं हरिविलास इति प्रसिद्धं

लोलिम्बराजकविना कविनायकेन ॥ ७७ ॥

इति श्रीमत्सूर्यपण्डितकुलालंकारहरिहरमहाराजद्योतितलोलिम्बराजविरचिते
हरिविलासे महाकाव्ये भगवद्दर्शनं नाम चतुर्थः सर्गः ।

पद्यमः सर्गः ।

अन्वितं वाजिभिर्वायुवद्भ्रतृश्वामरैश्चारुभिः शोभितैः सर्वतः ।

श्रीपतेराज्ञया नोदयामास तं गान्दिनीनन्दनः स्यन्दनं मुन्दरम् ॥ १ ॥

दिव्यरत्नमयमन्दिरत्विषा निर्मितामितनमस्तलश्रियम् ।

तां जगत्पतिरिवामरावतीं पश्यति स्त मधुरां पुरीं पुरः ॥ २ ॥

अवलोकनलोलविलोचनयोर्यदुनन्दनयोर्नवयौवनयोः ।

पथि काचन काचनचारुरुचिः प्रमदा प्रमदातिशयं विदधे ॥ ३ ॥

१ श्लोकेऽयं सप्त-पुच्छके नास्ति. २. 'वैलेनदकैःपुच्छकर क्रिपते स काश्चम्' छ.
३. 'संयुजम्' स. ४. 'सत्सरे' स. ५. 'नोदयामास तं समदृष्टान्निजम्' स.
६. श्लोकेऽयं सप्त-पुच्छके नास्ति.

तन्मुखोद्गतकथाकदम्बकाकर्णनाविदितवर्त्मवेदनः ।

माधवोऽथ सहसैव पेशैलां पश्यति स्म मथुरां पुरीं पुरः ॥ ४ ॥

गुग्धाः प्रदीपपैटलं प्रशमं नयन्ति

यस्यां रतेरवसरे वसनाञ्चलेन ।

अङ्गस्थमूपणमणिप्रकराः परंतु

तासां वृथा विदधते बत चेष्टितं तत् ॥ ५ ॥

पश्यन्ति यत्र यमुनामसकृद्भवाक्ष-

मार्गैर्मृगाङ्गवदनाः परिपूर्णतीराम् ।

अम्भोविहारविहितादरवारिजाक्षी-

वक्षोजबीक्षणविनोदिविटावलीभिः ॥ ६ ॥

दिनकरकरजालैर्यत्र संशोपितेषु

प्रलयदहनकल्पैः केलिवापीजलेषु ।

अलिकुलपरिपीता अप्यमन्दा मरन्दा

जलजजठरजाताः पूर्वचत्पूरयन्ति ॥ ७ ॥

आरुह्य सौघशिखराणि नवातपानि

पीनस्तनद्वयपरिश्रमतः कथंचित् ।

प्रक्षालयन्ति वदनं वनिताः प्रभाते

यस्यां सदा सुरसरित्सलिलैः सलीलम् ॥ ८ ॥

अन्यत्र भिक्षुर्लभते मुशीलो वपुर्वियोगे परमं पदं यत् ।

यस्यां सदा मद्यमदप्रसक्ता वाराङ्गनास्तत्सुखमामुवन्ति ॥ ९ ॥

सरभसमवगाहते कथंचित्सुतनुजनेन विलसवापिकाम्भः ।

ज्वलद्बहुहिनगासि गासि यस्यां चलमकरं मकरन्दवल्सुजातम् ॥ १० ॥

अनुपमरचनानां यत्र लीलागृहाणां

मरकतखचितानि प्राङ्गणक्षमातलानि ।

अविरलरसपानारब्धगानालिकान्ता-

कुलकुमुमसुजातैः पारिजातैर्जयन्ति ॥ ११ ॥

रहसि विलिखितस्य प्राणनाथस्य चित्रे

दृढतरपरिरम्भारम्भरङ्गैकभूमिः ।

चकितचपलचक्षुर्वीक्ष्य वक्रं सखीनां

स्मितसुभगमुखश्रीर्लज्जते यत्र योषा ॥ १२ ॥

अविरतभगवत्कथैकतानाः प्रमदजलाद्रदृशक्ष्युतप्रपञ्चाः ।

निमिषमिव दिनं नयन्ति यस्यां कति कति मागवतोत्तमा न शश्वत् १३

अथ पथि रजकं ददर्श कंचित्प्रभुषु वरो वसनानि तं ययाचे ।

न स कुमतिरदात्ततः शिरोऽसावहरदुदमकरामण्डलाग्रः ॥ १४ ॥

अम्बराण्यददतो दुरात्मनो याचितस्य रजकस्य कस्यचित् ।

न्यकृतिं कृतवतोऽतिरागवान्कं चकर्त नृविकर्तनो हरिः ॥ १५ ॥

ततो वसित्वा वसनानि सम्यक्पीताम्बरोऽसावसिताम्बरश्च ।

शेषाण्यदाद्गोपकदम्बकाय तेषां तदा काचन कान्तिरासीत् ॥ १६ ॥

प्रेविवेश पुरीं पौरैरगम्यां बहुरम्यां स समं समप्रगोपैः ।

तमवेक्षितुमुज्झितस्वबालापुरबालाश्च समायुर्गवाक्षान् ॥ १७ ॥

धन्या अहो व्रजसदां मुदराः समस्ता

यासामसौ यदुपतिः पतियन्मुदेऽमूत् ।

१. 'मदनकविकण्ठशिवानिनीमण्डनावं प्रजुष्टुष्टुमगतेः पारिजातैर्जयन्ति' ग.

२. 'उद्देहगीदः'. ग. १ श्लोकोऽयं स-पुस्तके नास्ति. ४. १७.२४ श्लोकाः स-पुस्तके न सन्ति.

सौधान्निरीक्ष्य नरनाथपथे मुकुन्द-

मन्योन्यमित्थमवदन्मथुरामहीलाः ॥ १८ ॥

अवनिभृदवरोधैः सौघतः प्रद्वमन्थं

च्युतलसदवतंसं स्पष्टवक्रारविन्दम् ।

अपगतजनलज्जं निश्चलाम्भोजनेत्रं

अघनशिथिलवस्त्रं श्रीपतिर्दृश्यते स ॥ १९ ॥

सुन्दरैकनृपतिः परमात्मा वीक्षितो मम समस्तसखीभिः ।

वञ्चिताहमिति वञ्चितनिद्रामृत्युमुत्तममग्न्यत काचित् ॥ २० ॥

पीताम्बरो जलदनीलरुचिः स कृष्णः

श्यामांशुको जलजगौरतनुः स रामः ।

इत्थं यथार्थमयथार्थविदे जनाय

सूचीमुखेन सरलेन शशस काचित् ॥ २१ ॥

रतिपतिपरिपन्थिपर्वताग्रे कनकलता इव पुष्पशोभमानाः ।

न किञ्च रुरुचिरे तदा स्वसौधे प्रचुररुचारुचिराश्विरं चिरन्ध्रः २२

सौन्दर्याणां राशिमेकं मुकुन्दं वारंवारं वारनार्योऽप्यपश्यन् ।

गत्वा गेहं तस्य शैवालशय्यां स्मारं स्मारं स्मारतापादकुर्वन् ॥२३॥

कामं साक्षान्मेनिरे तं समस्ताः कामं कान्ते तेनिरे नैव किञ्चित् ।

किं चापश्यन्नैव ताश्चन्द्रचन्द्र.....श्चन्द्रनं चम्पकानि ॥२४॥

धरणिरमणमार्गे कंसदासी त्रिवंका

मधुमथनमलिम्पच्चारणा चन्दनेन ।

स सपदि हृदि हृष्टस्तां मनोज्ञामकार्पा-

न्न भवति महतां हि ह्यपि भोधः प्रसादः ॥ २५ ॥

आनन्दकन्द यदुराज यदि प्रसन्न-

स्तन्मां सुलीकुरु विचित्ररतिप्रकारैः ।

इत्थं स्मरज्वरवशाद्बहु भाषणाणां

तां साधु साध्विति हरिः प्रहसन्नुवाच ॥ २६ ॥

रामः शौरिर्नन्दमुख्याश्च गोपा रङ्गस्थाने तस्थिरे ते समस्ताः ।

अक्रूरोऽथ स्यन्दनस्योऽतिशीघ्रं रम्याकारं कंसवेष्माविवेश ॥ २७ ॥

उभौ कृतशुभाशुभौ सदसतां क्रमादाहृतौ

तदास्वसरसीरूहादिति निशम्य कम्पातुरः ।

अनिश्चलमना मनःपवनयोः पुरोगामिनं

मनोरमतुरंगमं नृपतिरारूरोह क्षणात् ॥ २८ ॥

तमागतं भृत्यमुखान्निशम्य समस्तसैन्यैः सहितः समन्तात् ।

कंसः कृतान्तपतिमह्यमह्ये रङ्गस्थले मञ्चमुरीचकार ॥ २९ ॥

नौगेन्द्रैर्नगसोदैरर्मदसरित्संतर्पितेन्द्रिन्दैरे-

रथैश्च प्रस्रैः सुरोद्धतरजःपुञ्जः प्रलुप्तान्ध्रैः ।

अन्नीतः परितः प्रकाशितगतिर्देकादितूर्यस्वनैः

कंसः कालकरालयोषसहितो रङ्गस्थले प्राविशत् ॥ ३० ॥

सर्वत्र सर्वेश्वरमेव पश्यन् रङ्गस्थले मञ्चमुरीचकार ।

ततो धवर्षाशु शरानपारान्मुञ्जंगर्गामान्मृशमौमसेनिः ॥ ३१ ॥

१. २७-२८ श्लोकयोः स्थाने इमौ श्लोके सः स पुराणे—'दीपान्वते अरु-
नीचरभिः स कृष्णः इवामाहुश्चे अन्वगीरुतुः स रामः । सत्तं धवर्षानपवर्ष-
रिदे अनाथ एषीमुगेन छरहेन शरंस बधिय ॥ निरीशुनः सीचशिरःनिशमिस्तः
रात्रषानी पुराणन्दीपिः । सद्यप्रयेषारुतिन्प्यरपीं रिरेण कृष्णस्य सङ्घ्णारसः ॥'
२. ३०-३१ श्लोकाः स पुराणे न सन्ति.

असिमुशलभृशुण्डीभिण्डिमालत्रिशूलैः

परशुपरिघकुन्तैर्मुद्गरैस्तोमरैश्च ।

अपि विशिखगदाभिः पट्टिशैश्चैककालं

यदुकुलमृगराजौ जघ्निरे तस्य योधाः ॥ ३२ ॥

हिममिव हिमजातं भानुमानातपेन

द्विरद इव करेण स्तोममम्भोजिनीनाम् ।

रविकरपरिरम्भः प्रस्फुरन्मण्डलाग्रं

बलम्..... ॥ ३३ ॥

यत्र स्थितः कंसमहीश्वरोऽसौ वीरैर्वृतः शलसमेतहस्तैः ।

स्थलं तदेवाभिससार शौरिः सिंहो यथा कुञ्जरकेलिकुञ्जम् ॥ ३४ ॥

जिघांसया तस्य समागता ये मल्ला मदान्धा घरणीध्रकल्पाः ।

सर्वेऽपि ते तेन बलोद्धतेन नीता. पुरं प्रेतपतेः क्षणेन ॥ ३५ ॥

अथ परमलघिम्ना मञ्चमारुह्य तुङ्गं

मृगपतिरिव शृङ्गं भोगिभोगप्रभेण ।

अहह तदसिना द्राक्पातयामास मल्लान्

नलिनमिव मनोज्ञं कंसकं स प्रकोपात् ॥ ३६ ॥

प्रकटितघृतसाराः कांदिशीकत्वभाजां

तदनु तदनुगानां शस्त्रवस्त्राणि जहुः ।

अपि पशुपतिडिम्भाः सोत्सवा निर्भयत्वा-

न्मदकलकरिकल्पा रङ्गमङ्गं च चक्रुः ॥ ३७ ॥

मैत्रामहसमन्वितः समभवद्यशोदापतिः

प्रफुल्लनलिनाननः सह समग्रगोधुग्गणैः ।

१. 'मतेर्वृतो हस्तशरीरशस्त्रैः' ख. २. 'वातो न हीन. एत एः एतद्विः' ख.

३. 'महामहसमुद्गराङ्गनपदामपीशोऽमवत्' ख.

हतेषु परिपन्थिषु प्रथितपौरुषेषु क्षणा-

द्विपचितिमिरातुरोद्धरणसूनुना सूनुना ॥ ३८ ॥

एष यास्यति वतैककः कथं नाकनाथनगरीं स्वमातुलः ।

ग्राहिणोदिति धियेव सत्वरं सीरमृत्तदनु तस्य सैनिकान् ॥ ३९ ॥

अमुमपि पशुपालने यदेनं अजपतिरादिशति स तत्प्रमाणम् ।

सदुचितमघमाघमाय तस्यै व्यतरदहो यदसौ स्वरूपयोगम् ॥ ४० ॥

कुसुमवृष्टिरकारि तदा सुरैर्नृतुरप्सरसश्च पुनः पुनः ।

जगदिदं गतशल्यममृतसुखं विदधिरे च तपांसि तपस्विनः ॥ ४१ ॥

अथ तत्र गतत्रपमेत्य गृहादतिनिर्दयताडितमस्तकहृत् ।

परिगृह्य शिरः कुपतेः करयोर्विललाप विलासवतीनिकरः ॥ ४२ ॥

विले पुरस्थाथ विलासवत्यस्तत्रागतास्तत्परिरम्य दोर्म्याम् ।

हा नाथ हा नाथक हा विलासिज्जातः कथं मृत्युरसौ तवेति ॥ ४३ ॥

फुल्लदम्बुरुहरम्यलोचनं कर्णलम्बिकमनीयकुण्डलम् ।

केन यञ्जकठिनात्मना हृतं प्राणनाथ भवतः शिरः क्षणात् ॥ ४४ ॥

कोटिशः करटिनस्तवाङ्गणे लक्षशश्च ललितास्तुरंगमाः ।

पत्तिरेव मुकुमार हा कथं त्वं गतोऽसि भुवनान्तरं प्रति ॥ ४५ ॥

वीर हीनयसुदेवसूनुना त्वां निशम्य निहतं महोदयम् ।

अथ गोत्रजगणो गृहोदरे नैव मास्यति मुद्रातिमेदुरः ॥ ४६ ॥

रुचिरं वचनं दृशी सुदीर्घं यत निःशेषविशेषवस्तु वक्रम् ।

तनुता च तनी सानौ च पीनी प्रिय विश्वं विफलं विना त्वयैतत् ४७

हा प्रफुल्लनवकुन्दसुन्दरास्ते न चाप्रतिम भ्रान्त्यमी रदाः ।

यैर्मयान्वयरचयङ्गणारलि कोमलेऽधरदले पुनः पुनः ॥ ४८ ॥

१. 'गणपतेः' ए. २. 'श्रीशेखरं' ए. पुस्तके नास्ति. ३. 'न शयम्' श.
४. 'प्रज्ञवतीः' ए.

अयि सुभग विना त्वया पुरीयं वयमिव राजति हन्त नैव किञ्चित् ।
अहह किमनया महासमृद्ध्या तृणवदसूनपि सांप्रतं प्रतीमः ॥ ४९ ॥

विश्वं विलोकयति विष्वगिदं समस्तं
किं त्वं सुखं स्वपिपि भूमितले कठोरे ।

उत्तिष्ठ वीरवर रत्नमये स्वधाम्नि

पुष्पालिशालिशयने शयनं कुरु त्वम् ॥ ५० ॥

भोजनावसर एव भूपतेरेति नाद्य बहिरेव किं स्थितः ।
सारिका यदि गृहे गदेक्षदा त्वं विपन्न इति को नु तां वदेत् ५१

अयि चुम्बसि चेन्न वक्रपद्मं कुचयोश्चेत्परिरम्भणं न दत्से ।
त्रपयास्य जनस्य वार्यते किं किमु कोपो वरिवर्ति चक्रवर्तिन् ॥ ५२ ॥

त्वं गमिष्यसि महेन्द्रमन्दिरं भोक्ष्यसे नवनवाश्च सुन्दरीः ।
हन्त दुःखमधुना क्षणे क्षणे सुन्दरेक्षण न एव केवलम् ॥ ५३ ॥

युक्तमेव दिवि गामिना त्वया तद्यथायि यदुपेक्षिता वयम् ।
ईदृशीं तव दशां निरीक्ष्य नो यन्न दग्धहृदयं विदीर्यते ॥ ५४ ॥

उदितै रुदितैश्च तत्र सर्वान्व्यथयामासुरिति क्षितीन्द्रपत्न्यः ।
अथ तत्समयोचितोक्तिभिस्ता दृढमाश्वासयति स वासुदेवः ॥ ५५ ॥

ततो व्यधात्पार्थिवमुग्रसेनं बन्धं स्वपित्रोश्च निराचकार ।
तत्रासतश्चापगतान्दिगन्तार्सुहृज्जनानानयति स देवः ॥ ५६ ॥

रुचिरकुचतटीनां नाट्यकाले नटीनां

प्रतिगृहमथ तत्र प्रत्यहं प्रादुरासीत् ।

१. 'पाण्डुरधाधि धाधि' ख. २. 'कुरुष्व' ख. ३. 'भोजनप्रसर एव' ख.
४. 'वक्रपद्मम्' ख. ५. 'दा' ख. ६. 'उपेक्षिता' ख. ७. 'वन्धीव्यंयन्धीरिति
भूमिपालपत्नीः । तपसः प्रसमोचितैर्वचोभिः' ख. ८. 'सुहृज्जान्' ख.

संपूज्य तं विधिवदुद्धवमासनाद्यैः

१) सम्यक्समग्रविधिविद्विविधोपचारैः ।

२) प्रप्रच्छ गोपपतिरित्थमनङ्गमूर्ति-

रस्ये स तत्र कुशली मुशली च तद्रत् ॥ ६५ ॥

प्रप्रच्छ यद्यद्भजसार्वभौमस्तत्तस्त तस्मै कथयांबभूव ।

तस्मिन्क्षणे तैः स्मरदुःखदीना मन्दाक्षहीना जगदुस्तमित्थम् ॥ ६६ ॥

३) कंसो हतः स्वसुहृदामपकारकारी

प्राप्तं च राज्यममरेन्द्रपदानुसारि ।

४) दास्यन्ति भूमिपतयः शतशः स्वपुत्री-

रत्रागमो बत भवेदधुनास्य कस्मात् ॥ ६७ ॥

ग्राम्या वयं क पशुपालजनैकभोग्याः

५) सर्वोत्तमः क कमलाकरलालिताङ्घ्रिः ।

६) सङ्गोऽस्य यैत्समभवत्स घुणाक्षरस्य

न्यायस्तदाप्तिरधुना शशशृङ्गतुल्या ॥ ६८ ॥

अकृत सुकृतपुत्रैः सम्रमच्येऽप्यलभ्याः

परमपुरपुरन्ध्री सङ्गलब्धा विहाय ।

विदितरतिविशेषः श्रीपतिः प्राप्तराज्यो

यदनुभवति दासी तत्र संजाघटीति ॥ ६९ ॥

ध्रुवमेतदयोमयं विधिर्विदधे मे हृदयं.....हि तत् ।

शत्रुधा न विदीर्यते यतो विरहे दुर्विषये मधुद्विष ॥ ७० ॥

१. 'नन्दस्तमित्थमवःश्रननीलमूर्ति.' ख. २. 'गोपविलासबलो निरस्तलब्धा' ख.

३. 'य.' ख. ४. 'प्राप्यन्धी' ख. ५. 'दासी.' ख. ६. श्रीवैज्यं ख पुस्तके नास्ति.

आगमिष्यति कदाचिदच्युतः कौतुकेन रूपया पुनः पुनः ।
 उद्धव ध्रुवमनेन हेतुना जीवति ब्रजविलासिनीजनः ॥ ७१ ॥
 ह्यन्त्र किं न वयमुद्धव दीना दीनवन्धुरपि किं न मुरारिः ।
 हीरुदेति हृदि नासदुपेक्षां कुर्वतोऽस्य परमाद्भुतमेतत् ॥ ७२ ॥

अयि शृणु वत दीनोद्धारकोऽस्यां त्रिलोक्यां

सृजति विरुदमेतन्मूलभूतं त्रपायाः ।

वयमिह विरहामौ दक्षमाना विमुक्ताः

सह स हरिणदृष्ट्या तत्र केलिं करोति ॥ ७३ ॥

अनृतमुद्धव मा वद सर्वथा भगवतः शपथम्व वतंते ।
 वत वयस्य सभामु कदापि नः किमपि स स्मरति स्मरसुन्दरः ॥७४॥
 यावदार्यं वत जीवितमास्ते तावदेहि दयया परमात्मन् ।
 एवमेव वद तं वैत गत्वा ब्रूमहे किमु वयं पुनरन्यत् ॥ ७५ ॥
 इति शुवाणो विरराम रामागणो गल्द्रोलवगोसरोजः ।
 ततः स वाक्यं स्वयमावभाषे दुःखद्रुमोन्मूलनकारि तासाम् ॥७६॥
 उत्कर्षः कियते कथं कुमुदिनीवन्धोः प्रतिस्पर्धिनः

श्रुत्वास्यं मलिनं विलोचनजलैः स्फारीभवत्कज्जलैः ।

आयासत्यनिरात्करिष्यति मुखोद्रेकं स वः पूर्वव-

द्राकाकैरवबन्धुवन्धुरमुखः शृणामिषानो हरिः ॥ ७७ ॥

इति मधुरवन्धोभिर्घोषसीमन्तिनीनां

मनसि मनसि जाते स्वास्त्यवासं वितन्वन् ।

१. 'रूपवाचका पुनः' ख. २. 'अपि सुचरितरीनोदारकस' ख. ३. 'सुन्दर' ख.
 ४. 'विमुक्ताः' ख. ५. 'अपि' ख. ६. 'इतिरित्वा विरराम रामाकदम्बकं इववनि-
 पत्न्यारम्' ख. ७. 'तन्मानसत्त्वात्पददरं रामावाश्' ख.

कतिचिदयमनैपीत्तत्र रात्रीखिलोकी-

पतिगुणगणगानोद्भूतहर्षाश्रुपूरः ॥ ७८ ॥

उंचितं न करोति कैटमारिः क्षणमप्येकमिहैति यन्न विद्वान् ।

इति स स्वमनस्वमंस्त तत्तद्विरहक्लेशकृशत्वदर्शनेन ॥ ७९ ॥

सुजनवरयशोदानन्दसंदर्शनार्थं

यदुपतिमिह गत्वा प्रेपयैकैकवारम् ।

मुहुरिति मिलिताभिस्ताभिरुक्तो रथस्थः

कथमपि हरिदासो गोकुलान्निर्जगाम ॥ ८० ॥

यद्यद्भापे सुगुखीसगूहो यद्यत्स तद्दैन्यमवेक्षते स ।

तत्सर्वमागत्य गुणाकराय न्यवेदयद्भागवतावतंसः ॥ ८१ ॥

सरस्वदुदरे क्षणादलघु हैमहर्ष्यस्फुर-

च्चकार पुटभेदनं विगतवेदनं स्वर्गवत् ।

इभाग्रशशभृद्रसेन्दु (१६१०८) मितसुन्दरीभिः समं

स तत्र सुखमन्वभृद्यदुकुलावतंसो हरिः ॥ ८२ ॥

ज्ञात्वापि गोपललनाः स्वसमागमोक्त्वा

नो गोकुलं प्रति जगाम जगन्निवासः ।

नानानरेन्द्रतनयाहृतचित्तवृत्ति-

र्जीर्णं जलं नवजलैर्ह्वियते हि नद्याः ॥ ८३ ॥

अनन्तः समं तामु कान्तासु लेभे

खनागाग्रचन्द्रवुभू (१६१०८०) संल्यसूनुत् ।

१. 'हर्षाश्रुविन्दुः' स्त. २. 'उंचितं न करोति करोति किं प्रथमायाति कदापि यन्न विद्वान् । इति सौव्यनस्त तन्यतासो वनितान्तं विरहातिदर्शनेन ॥' इति क-पु-स्तके दोषकः. ३. एतापूर्वम् 'तत्तद्विरहक्लेशकृते ननु शीघ्रं चानर्थमप्यतिरागेन शरीरे । नीदय सोऽप्यहह दुःखसहस्यारहपूपरिपूनादगासीत् ॥' इति श्लोकः ए-पुस्तके.

गुणज्ञान्गुणानां गणै रञ्जयन्तं

जयन्तं जयन्तं कमाहुर्न तेषाम् ॥ ८४ ॥

संदाश्रयी तस्य सदाश्रितस्य निस्तीर्णनानारणतंकटस्य ।

अज्ञानकान्तारधनंजयस्य धनंजयस्य क्षणराशिरासीत् ॥ ८५ ॥

वालयमैत्र्युपगतं द्विजमेकं दुर्बलं घृतसरन्ध्रपटार्धम् ।

अर्चति स्म परिरभ्य स सम्राट् श्रीमदं न कैलयन्ति कुलीनाः ॥ ८६ ॥

त्वद्वाहोद्भूतधूल्यः कारिकरनिकरैः सीकराश्च प्रयुक्ता

व्योम व्यापुः समन्ताद्यदुमुकुटमणे तत्र पङ्कोऽद्भुतोऽमृत ।

आगच्छद्भिः सुरैः क्ष्मां तव भजनकृते स्फाटिकीभिः शिलामि-

र्चद्भिः पन्थास्तदानीं सुरसरिदिति तं मानवा मानयन्ति ॥ ८७ ॥

श्रीकृष्ण त्वत्प्रतापेन प्रतप्ताङ्गीर्दिगङ्गनाः ।

दिग्मजा बीजयन्त्येव कर्णतालैः पुनः पुनः ॥ ८८ ॥

घनेषु घनदेवता दिवि दिवौकसां बह्वभा

मुजंगकुलकन्यका भुजगलोकलीलावने ।

यश्चः समरसंचितं नरमृगेन्द्र गायन्ति ते

प्रभाविजितकौमुदीकुमुदपाण्डुसाडम्बरम् ॥ ८९ ॥

इति तस्य कृता स्तुतिः सुदाम्ना घनलाभार्थमुपागतेन दूरात् ।

अवतारशिरोमणिलतस्तं धनवन्तं धननाथवच्चकार ॥ ९० ॥

जनकृतकृतधर्मे तस्य राज्ये समन्ता-

दगणितभुजशौर्यैर्दार्ढ्यरूढस्य शश्वत् ।

गहनगहनमध्ये दस्युनामापि नासी-

त्रिदशतरुसमानो याचमानो जनोऽमृत ॥ ९१ ॥

अपि संचिवसहस्रसंयुतोऽसौ स्वयमकरोद्व्यवहारमेकविद्वान् ।

१. श्लोकोऽयं ख पुस्तके नास्ति. २. 'गणयन्ति' ख. ३. श्लोकोऽयं ख-पुस्तके नास्ति.

क्षणमपि खलसंगतिं न चक्रे सुकविसभासु सभासु नित्यमासीत् ९२
सदा सादरं सुन्दरीर्गीयमानं पुरग्रामकान्तारकुञ्जोदरेषु ।

असौ माधवो दुःखवृक्षावलीनां लवित्रं चरित्रं पवित्रं चकार ॥९३॥

विश्वंभरोऽन्यांश्च निहत्य दैत्यान्विश्वंभराभारमपाचकार ।

भवाब्धिमज्जंजनतारकस्य प्रायोऽवतारोऽस्य सदुत्सवाय ॥ ९४ ॥

यस्मात्तुं ब्रजमुज्जहार सहसा गोवर्धनं क्षमाधरं

यत्रैलोक्यमदर्शयन्निजमुखाम्भोजे यशोदाकृते ।

यः पुत्रं स्वगुरोर्यमाल्यगतं शक्त्यानिनाय क्षणा-

द्यो भूभारमपाचकार सकलं तस्मै नमः शार्ङ्गिणे ॥ ९५ ॥

सुंजनैः कुजनैरपि रत्नकलारमणस्य कवेः कविताश्रवणात् ।

रमणीभाणितं मुरलीराणितं अमरीभाणितं तृणवद्गणितम् ॥ ९६ ॥

अतसीकुसुमोपमेयकान्तिर्यमुनाकूलकदम्बमध्यवर्ती ।

नवगोपवधूविनोदशाली वनमाली वितनोतु मङ्गलानि ॥ ९७ ॥

नानागुणैरवनिमण्डलमण्डनस्य

श्रीसूर्यसूनुहरिभूमिसुजो नियोगात् ।

कैवर्त्यं कृतं हरिविलास इति प्रसिद्धं

लोलिम्बराजकविना कविनायकेन ॥ ९८ ॥

इति श्रीमत्सूर्यपण्डितकुलालंकारहरिहरमहाराजद्योतितलोलिम्बराजविरचिते

हरिविलासे महाकाव्ये कंसवधो नाम पद्यमः सर्गः ।

१. 'हि' ख २ एतयोः श्लोकयोः स्थाने 'किं स्ववत्वा वसतिं क्ले क्षितितले पाता-
लमेवाभित भो भोगीश्वर हन्त तत्र सततं मां डेरयन्त्यायिनः । आस्ते वोऽपि हरिर्गया-
चलगिरौ इमापालचूडामणित्तेनाधिप्रकरः कृतो धनदवद्रच्छापुना खं सुरारम् ॥ श्रीमा-
न्डामरसोऽभवद्विजकुलालंकारचूडामणिर्गङ्गानिर्मलमौनिभागवकुले तस्मादपिः पण्डितः ।
आसीत्सस्य सुतः सुराद्वरकृतिं येरुहाभिकाया चिरातेभे श्रीहरिनाग रत्नमवनीमध्ये त-
दास्तां चिरम् ॥' इति श्लोकद्वय वचिन्, १. 'त्रैलोक्यवधोदुक्तरं भियते हा काव्यम्' रा.

गोखामिश्रीयुतजनार्दनभङ्गप्रणीतं

शृङ्गारशतकम् ।

मलयपवनः क्षीबः कुम्भी क्षपाकरमण्डलं

भुवनविदितं श्वेतं छत्रं पिकाः परिचारकाः ।

विकचतरवो यस्योत्तुङ्गाः पराः पटमण्डपा-

स्त्रिभुवनमहाधीशः कामो विभाति जगन्नये ॥ १ ॥

विकचलवलीपुष्पैर्हारं करोति च गुम्फति

प्रचुरगणिभिः क्लृप्तां स्वैरं निजां रथनामपि ।

सुरतसदने पत्युः प्रीत्यै कला कुरुते परा

न तु विधुमुखी दीपे स्नेहं ददाति कथंचन ॥ २ ॥

कदाचिदारोहति सौघमुन्नतं कदाचिदायाति घरातलं पुनः ।

कदाचिदास्यं विनिवेश्य जालके प्रियं नवोद्भ तु सलज्जमीक्षते ॥ ३ ॥

भाले विधाय तिलकं मम नेत्रयोश्च

दत्त्वाञ्जनं हृदि च हारमथो निधाय ।

प्राणाधिपः सखि शनैः करपङ्कजेन

नीवीमपास्य हि कुतः सुखमेति श्रूयः ॥ ४ ॥

उत्साहकारकसखीवचनैर्विधाय

भूषाविधिं कनकगौरतराङ्गकेषु ।

प्राणेश्वरस्य सदनाय कृतप्रयाणा

मुग्धा तथापि हृदि कम्पमरं विभर्ति ॥ ५ ॥

अयि सखि कुरु क्षिप्रं रम्भादलैः शिशिरानिलं

सहचरि तनौ सत्कर्पूरं द्रुतं परिलेपय ।

सरसविसिनीपत्रैस्तुल्यं प्रिये परिकल्पय

स्फुटमिति विभो तस्या गेहे भवन्ति किलोक्तयः ॥ ६ ॥

कान्तस्ते कमलामिरामनयने कल्पे हि देशान्तरं

गन्तेति श्रुतमद्य लोकवचनात्तथ्यं किमेतद्वचः ।

पृष्ठा सेति मया दयाघननिधे प्रोवाच दीनानना

यत्तद्वक्तुमपि क्षमा न रसना मे जायते सांप्रतम् ॥ ७ ॥

संफुल्लामल्लिकासुमसमुद्भूतैः परागोत्करै-

र्व्याप्तः शीतलनीरपूर्णसरसीसंपातशीतः परम् ।

आरब्धोद्गुरमैथुनोत्थवहुलस्वेदाम्बुसार्द्राङ्गना-

वृन्दस्याप्यतिसौख्यदो निशि शनैरायात्ययं मारुतः ॥ ८ ॥

अयि सखि मम प्राणाधीशो गतो विषयान्तरं

कुसुमविशिखस्तसादुर्चर्दुनोति तनुं शरैः ।

लघु कुरु तथा यत्नं येन साराधिनिवारणे

पटुतरमतेस्तस्याशु स्यादिहागमनं ततः ॥ ९ ॥

कृत्वेन्दीवरभूषणानि रचनां कस्तूरिकायाः स्तनौ

धृत्वा नीलनिचोलमेणनयने त्वं यासि पत्युर्गृहम् ।

प्रावृट्कालपयोधरादिव तडित्कान्तितनोस्ते तथा-

प्येषा हन्ति तमःसमुद्ययमहो निःसृत्य नैशं द्रुतम् ॥ १० ॥

प्रियतम पुरा सर्वेन्नीभ्यो मयि प्रियताभव-

ज्जगति सफलो जानात्येवं जनः स्फुटमेव ताम् ।

वद किमधुना जातं यस्माद्विदाय हि मां प्रिया-

मपरयनितावृन्दैः साकं यत्रोपि तुत्सूलम् ॥ ११ ॥

अयि सखि निशा किं वा घसः शशी किमु भास्करः

स्फुरति पुरतः कामः किं वा ममास्ति स वल्लभः ।

प्रतिपलमिति प्राणाधीश प्रिया विरहातुरा

कथयति मुहुर्मन्दं मन्दं सर्वां सविधस्थिताम् ॥ १२ ॥

यत्रानम्रसरोजसाम्यमयते सस्तातिदीर्घालक-

व्याजभ्राम्यदनेकभृङ्गपटलीसंजातशोभं सुखम् ।

काञ्चीकाञ्चनकल्पिता वितनुते कोलाहलं कोमलं

तत्तन्व्याः सुरतं स्मृतं हि कुरुते बाधामगाधां हृदि ॥ १३ ॥

उच्चौ कुच्चौ कृशतरा च कटिर्गभीरो

नाभिः सगुञ्जततरं च नितम्बत्रिम्बम् ।

निम्नोन्नतेति सुदृशः सुभगे शरीरे

ममं मनो मम न मां पुनरभ्युपैति ॥ १४ ॥

वेणी स्वङ्गसमा भ्रुवौ परिलसद्वाणासनाभे शुभौ

कर्णौ पाशसमौ तथा विजयते नासा च तूष्णोपमा ।

मुग्धेऽपाङ्गविलोकनं शरसमं जाने ततस्त्वं कृता

प्रायः पञ्चशरामिधक्षितिभुजा शस्त्रस्य शाला निजा ॥ १५ ॥

पूर्णः कलाभिरखिलाभिरौषधीपतिरेष यत्सखि दुनोति मां भृशम् ।

युक्तं हि तन्ननु दयालवो भवेदिह कुत्र लब्धविभवे जलात्मजे ॥ १६ ॥

मलिनहृदयो गर्जत्युच्चैर्धनो यदि गर्जतु

प्रकृतिकठिना यस्मादेते भवन्ति हि पूरुषाः ।

त्वमपि चपले किं नो वेत्सि प्रिये विरहव्यथां

दिशि दिशि यतः खिन्नाया मे पुरः परिनृत्यसि ॥ १७ ॥

नो भुङ्क्ते किल वीटिकां न कुरुते संलापमाभाषिता
नो शेते शयने न संमुखमहो सा वीक्षिता चेक्षते ।

हासं न प्रसते प्रहासवचनैर्दत्ते न चालिङ्गनं
खान्ते मोदभरं तथापि तनुते नित्यं नबोढा प्रिया ॥१८॥

वीक्ष्य वीक्ष्य हृदि लक्ष्म सपत्न्या अङ्घ्रिन्यावकभवं रमणस्य ।
भामिनीकुवलयोपमनेत्रे शोणपङ्कजनिभे लघुचक्रे ॥ १९ ॥

क्रोडस्थायाः समयहरिणीलोचनाया नितान्तं
गाढाश्लेषाकुलतरतनोः सस्तकूर्पासकायाः ।

सत्रीडाया मुकुलितदृशो मुञ्च मुञ्चेति मन्दं
जरूपन्त्या साधरदलसुधा संस्मृता मां दुनोति ॥ २० ॥

दृष्ट्वाधिविन्नासदनेऽम्बुजाक्षी कान्तं सरानेककलाप्रसक्तम् ।
सा तं जगादापि न किञ्चिदुच्चैः परं सखीनां तु पुरो स्त्रोद ॥२१॥

पीनोत्तुङ्गकुचान्तरालतरला माला हि मुक्तामयी
हेमोर्वीधरस्युग्मकल्पितगमस्वःसिन्धुवद्राजते ।

इत्युक्त्वा परिहासपेशलमतिः कान्तो वयस्ये समा-
मुत्तुङ्गौ मम वक्ष्यौ दृढतरं जग्राह कामातुरः ॥ २२ ॥

पवनवेल्लितनीलसरोरुहच्छविविजित्वरचारुविलोचने ।
परपुरन्ध्रिपराङ्मुखवल्लभे समुचितं नहि दूषणरोपणम् ॥ २३ ॥

नेत्रे जागरणारुणे विधिनुतः शोणारविन्दश्रियं
भाले तल्पदयावलक्ष्म च पुनः प्रत्यक्षमेवेक्ष्यते ।

लम्बा लोचनचुम्बनेऽञ्जनमयी रेखाधरे राजते
दुष्टस्यास्य तथापि चेतसि मनाग्लज्जापि नो जायते ॥२४॥

यामिनीरमणमञ्जुलविम्बं श्रीपराजयविजित्तरवक्रे ।

त्वामुपैति किल रोपतमिलं तेन मे भवति चेतसि चित्रम् ॥ २५ ॥

विरहजलदो धारातुल्यैर्निरन्तरपातिभि-

र्मदनविशिलैः क्लिन्नं मोहप्रमञ्जनपीडितम् ।

प्रियतम विना त्वामेणाक्ष स्फुरत्कुचसद्वदं

हृदयसदनं दुर्वारो हा मपातयतीव तत् ॥ २६ ॥

प्रथमप्रणयस्मृतिप्रजातद्विगुणखेहरसातिरेकभाजोः ।

ः अरहःस्थितयोर्विभाति यूनोर्नयनानामतिमञ्जुलो विलासः ॥ २७ ॥

मामके बत करोषि किमाले कामतप्तहृदि चन्दनचर्चाम् ।

आवृतो वसनतूलसमूहैर्यत्र नाथमुपयाति कुशानुः ॥ २८ ॥

मुञ्च मानमधुना भज कान्तं मन्दमन्दमयमेति वसन्तः ।

अत्र भामिनि पिकावलिगीतैर्याति धैर्यगुणमाशु जनानाम् ॥ २९ ॥

तावद्धर्थतरं सुधासुरुचिरं सन्मन्दिरं सुन्दरं

भोगोपस्करचित्रवखवलिता तावच्च शय्या वृथा ।

यावद्दालमृणालकोमलभुजद्वन्द्वामिरामग्रहा-

श्लेषप्रोत्थमनोभवो न हि भवेत्प्राणप्रियासंगमः ॥ ३० ॥

दृश्यन्ते विरलानि मारुतपथे यद्यप्युद्हन्युच्चकै-

रस्तक्ष्माधरतश्च पित्सति कलनायोऽपि पाथोनिधौ ।

प्राची चञ्चललोचना श्रुतिलसत्ताटङ्कवच्छोमते

मानुस्ते हि तथापि याति कठिने मानो न का नो गतिः ॥ ३१ ॥

तुङ्गवर्तुलकुचोत्तमकोका मञ्जुलत्रिवलिचारुतरङ्गा ।

कामजश्रमविदारणदक्षा किङ्किणीरणितहंसविरावा ॥ ३२ ॥

लोचनस्फुटसरोरुहरम्या गौरता विमलवारिभृता च ।

केशशैवलमनोरमकान्तिर्गाति तन्वि तदिनीव तनुस्ते ॥ ३३ ॥ (सुग्मम्)

क्षोणी यस्य कृते ययौ शयनतां कान्तारमावेश्रमतां

भोगच्छन्नसु दीपिकासु च फणारलं च मे दीपताम् ।

ध्वान्तं चैव सहायतां स कठिनस्वान्तोऽत्र नो दृश्यते

हे धावर्त... (?) किं करोमि शरणं गच्छामि कं सांप्रतम् ॥ ३४ ॥

दृष्ट्वा कस्मादुपेतो रहसि मृगदृशावेकशय्याप्रसुप्ते

कान्तः केलीकलाढ्यो निकटमथ तयोर्मन्दमन्दं जगाम ।

घृत्वा चैकामुरोजे सहसितमपरां सादरं सत्कपोले

१) चक्रे क्रीडां तथासौ न हृदि किल यथा जन्म(म्) तुस्ते विपादम् ३५

पादयोः पतति यद्यपि नाथः सादरं वितनुतेऽपि चट्टनि ।

कोपनारुणसरोरुहनेत्रा त्यज्यते तदपि हन्त रुपा न ॥ ३६ ॥

समुन्नतकुचद्वन्द्वकाठिन्यजितपर्वते ।

२) नवनोतमृदुस्वान्ते कान्ते किं कुरुपे रूपम् ॥ ३७ ॥

उक्त्वा ब्रवीषि सुरतं न मया निशाया-

स्त्वं दोष्टवेन गजगामिनि लज्जया वा ।

ताम्बूलकज्जलकुजामयचिह्नचित्रं

तत्सन्निवेदयति मां रमणोत्तरीयम् ॥ ३८ ॥

अधरमधरे कण्ठं कण्ठे निधाय भुजं भुजे

हृदि च हृदयं मध्ये मध्यं सरोजदृशो दृढम् ।

सरमसमहो चोरावूहं पदं च पदे बला-

द्रमयति जनो धन्यः कश्चित्समां शिधिरे निशाम् ॥ ३९ ॥

आयास्यामि पुनस्तनान्तिकमहं यागे व्यतीते प्रिये-

त्युक्त्वा पङ्कजलोचना सरमसं कान्ता समाजं ययौ ।

जाते कापि च सि(शि)ञ्जिते किमु समायातेति मार्गं मुहु-

र्दशं दर्शमयो मया निशि मनाम्बुधो न निद्रारसः ॥ ४० ॥

प्रयाति त्रियामाल्पशेषाधुनापि प्रिये मुञ्च मानं भदुक्तं विधेहि ।-

गतः प्रैति कालः पुनर्नेति जल्पत्यसौ ताम्रचूडोऽपि तारस्वरेण ॥४१॥

सहायमासाद्य सुधामयूखं प्रिये वसन्तं च वने वसन्तम् । ;

द्वियोगिनं मां मदनोऽद्य वाणैः श्लाणे निघृष्टैर्नितरां छिनत्ति ॥४२॥

पुष्पवाणशरजालनिपातप्रोत्थरन्ध्रनिचये हृदि तस्याः । ;

नाथ जीवकलनाय विना त्वामद्य कोकिलरुतानि विशन्ति ॥४३॥

तस्या गेहमुपेत्य तत्र मृदुलां शय्या विधायोज्ज्वलां

साकूतं परिधाय भूषणगणं चित्राणि वस्त्राणि ताम् ।

कान्ते कामकलाविचक्षणमते कामातुरं पाहि मा-

मालिङ्गयेति मनोरथैर्हं सकलाः पान्थस्य यान्ति क्षपाः ॥४४॥

श्रावं श्रावं गर्जितं वारिदानां सारं सारं प्रेयसीं कोऽपि पान्थः ।

आमे चक्रे रोदन वै तथासौ येनाशेषो आम्यलोको हरोद ॥ ४५ ॥

नलिननयमे दृष्ट्वा पूर्वं प्रियाम्बुदमागतं

रतिपतिशरप्रोत्थैर्वातैर्मुहुस्वरलीकृते ।

कलितवसतिर्मानाभिस्त्वो मरालयुवा क्षण

स तनुचपलः स्थास्यत्युच्चैस्त्वदीयहृदम्बुजे ॥ ४६ ॥

प्रिये हारं दूरं नथ विमलमल्लीसुमकृतं

मुघा वारं वारं किमथ धनसारं कलयसि ।

वयस्ये हा शय्यामपनय नवाम्भोजरचिता

विना कान्तं कान्तं न लगति नितान्तं किमपि मे ॥४७॥

नो वेष्यसि सुगन्धितैलमसृणा नैवाञ्जन नेत्रयो-

र्नो रागोऽधरपल्लवे च गधुरे ताम्बूलजन्मा महान् ।

हारो नैव पयोधरे न रशना मध्ये तथाप्युच्चकै-

स्तारुण्यं हरिणीदृशस्तु विपुलां पुष्पाति शोभां तनौ ॥४८॥
मुक्तनूतपरिपक्वफलोऽयं सांप्रतं पिकयुवा किल रौति ।

पूर्णकुक्षिरधिकं सखि लोको यत्करोति रचना वचनानाम् ॥ ४९ ॥

अन्याङ्गनाभिरधिकं स करोति केलिं

त्वं तेन मा कुरु विषादमदम्ररूपे ।

पेपीयते मधुकरः क्व न तं मरन्दं

नो जातु विस्सरति पङ्कजिनीं तथापि ॥ ५० ॥

सर्वां सिञ्चति मेदिनीं जलभरैः संप्राप्य कालं परं

तामेवोष्णकरः करोति किरणैरुग्रैश्च तप्तां भृशम् ।

एवं त्वां रमणो विहाय रुचिरे सौख्यं ददातीव तां

दुःखं मा कुरु तेन पश्य समयायत्तं समस्तं यतः ॥ ५१ ॥

यस्ततान हि पुरा श्रुतो मुदं रोग्णि रोग्णि पुरहा(?) मनोरमः ।

सांप्रतं प्रियतमं विना प्रिये हन्ति मां स किल केकिनः खनः ॥५२॥

मा तिष्ठ कान्ते विजने कदाचिन्नावाच्यनस्तीह खलस्य किञ्चित् ।

यः शङ्कते नैव मनाविमूढः कर्णे वदन्वै पुरुषप्रसङ्गम् ॥ ५३ ॥

यद्भुक्तो न पयोनिधौ जलचरैर्दग्धो न चौर्याग्निना

पीतः कुम्भमुवा गतो न जठरे नाशं सहाग्भोधिना ।

गच्छन्व्योम्नि निराश्रयेण पतितो जानेऽहमेवं प्रिये

धात्रा हन्त वियोगिदुःखकृतये चन्द्रस्ततो रक्षितः ॥ ५४ ॥

केनायं तव कान्त भालफलके लाक्षारसो लापितः

केनेयं विगुणा गुणाढ्यरभसान्माला कृता वक्षसि ।

इत्युक्तः प्रियया सहासवदनो नत्वा पदाम्भोजयो-

रालिङ्गयाशु दृढं कपोलबलये (?) बालां चुचुम्बे चिरम् ॥५५॥

अयि सुन्दरि संप्रति पश्य पुरश्चरमाचलमस्तकमेति रविः ।

समुपैति तमःपटलीजटिला रजनी कुरु कामकलाः सकलाः ॥५६॥

गतिर्मन्दा दन्ती चपलनयने चारुतुरगौ

कटाक्षौवः पत्तिर्वचनरचना चारणततिः ।

इदं सैन्यं सर्वं तव वपुषि सारङ्गनयने

कथं स्थाता पत्यौ वद सपदि मानप्रतिभटः ॥ ५७ ॥

कटौ न कलमेखला न कुचमण्डले मालिका

दृशोरपि न चाञ्जनं न पुनरस्ति रागोऽधरे ।

प्रियेण सहचारिणा मदनतस्करस्योच्चकै-

स्ततस्त्वमसि लुण्ठिता निधुवने वने शोभते ॥ ५८ ॥

वक्रं शारदशुभ्रदीधितिसमं शैवालतुल्याः कचा

नेत्रे पङ्कजसंनिभे च मृदुलौ बाहू मृणालोपमौ ।

इत्थं शीतलवस्तुभिर्विरचिता घात्राञ्जनेत्रा तथा-

प्येषां तापपरम्परां वितनुते चित्रं वियोगे स्मृता ॥ ५९ ॥

कपोलेऽम्भोजाक्ष्याः प्रियदशनचिह्नं प्रियदृशोः

सरोजाक्षी बक्रच्युतमुजगवङ्गीरसलवम् ।

सपत्नी दृष्ट्वारालुर्तरविनिश्वासरलो-

न्नतरोजद्वन्द्वं रहसि शनकै रोदिति मुहुः ॥ ६० ॥

कुरङ्गशावाशि न पक्षपातस्त्वया विधेयः किल कोकिलेऽस्मिन् ।

प्रियस्य योगे तव सौख्यदोऽयं पुनर्वियोगे भविता सुखाय ॥६१॥

तन्वी नदीयं द्युतिवारिपूर्णा कराम्बुजा मूर्धजशैबलाढ्या ।

दृङ्नावमारुह्य मनांसि यूनां प्रयान्ति यस्यां हि कुचान्तरीयम् ॥६२॥

मुखं चन्द्रः कैश्यं शनिरवनिपुत्रोऽरुणतरोः ।

ऽधरो भाखान्भूयः केनकधटितो भूषणगर्गः ।

बुधो वाणी हास्यं भृगुमुनिसुतोऽस्या गुरुयं

नितम्बस्तङ्काला प्रविलसति सर्वग्रहमयी ॥ ६३ ॥

विख्याता रघुवंशवद्गुणगणैः शृङ्गारसारा परं
शृङ्गारे रसमञ्जरीवदमला नाघार्थवत्सत्तनौ ।

क्लिष्टा नैषधवच्च मानकरणे कादम्बरीवद्व्रते

नानाश्लेषविचक्षणा विजयते सारङ्गरम्येक्षणा ॥ ६४ ॥

माकन्द मा कन्दमसुं खनित्वा दूरीकुरु त्वं सद्दनाद्वयस्ये ।

कान्तं विना मां तु नितान्तमस्य कामो निहन्ति स्फुटमञ्जरीभिः ६५

मासेषु धन्यः सखि पौषमासस्तस्मिन्नमी धन्यतमाः पयोदाः ।

अकालवृष्ट्या परदेशगामी प्राणेश्वरोऽयं मम रक्षितो धैः ॥ ६६ ॥

सानन्दं कृतकामकौतुककलाश्रेणीपरिश्रान्तया

तन्वङ्गया सह सुन्दराम्बरयुते सुप्तस्य मध्ये निशि ।

यूनः सौधगवाक्षमार्गपतिताः स्वान्ते नितान्तं नवाः

प्रावृट्कालपयोदपुष्करकणाः कुर्वन्ति तत्समदम् ॥ ६७ ॥

निर्व्याजारुणयोर्मया चरणयोर्दत्तौ नु लाक्षारसो

दत्तं किं नु न वा दृशोर्भृगदृशः शोभोज्ज्वलं कज्जलम् ।

इत्थं नाथ भवन्नियान्नसुपमा संभ्रान्तचित्ता मुहु-

मां तस्याः परिचारिका प्रतिदिनं शृङ्गारमापृच्छति ॥ ६८ ॥

हे श्रातर्बलिपुष्ट मृतमखिलं यद्भाषि तन्निर्णयं

कतुं शक्ततरोऽसि यद्दद कदा कान्तो ममायासति ।

इत्युक्त्वा मृगलोचना कृतवती यावच्च मौनं मना-

क्तावद्दीक्ष्य समागतं प्रियतमं लज्जापरीता वभौ ॥ ६९ ॥

गर्जन्यम्बुधरा रटन्ति विकटं वन्यास्त्रिमे बर्हिणो
 वायुर्वाति च शीतलः कुसुमितान्द्रक्षान्मुहुः कम्पयन् ।
 कामः क्रूरतरः करोति कदनं कुन्तान्कठोरैः शरैः
 प्राणाः प्राणपतिं विना सस्त्रि कथं स्यास्यन्ति दीना मम ७०
 यतः खिन्नो नित्यं मदनशिखिना ग्रामनगरी
 'महावीथीमध्ये अमसि विकलस्त्वं खलु सुवन् ।
 ततो जाने नानेकपगमनशील्य हि नियतं
 चकोराक्षी सा ते नयनपदवीमागतवती ॥ ७१ ॥
 इमे लोकाः सर्वे तरुणजनचेष्टासु कुशलाः
 समीक्षन्ते सख्यः सुभग विहसन्त्यत्र निभृतम् ।
 जहं खिन्नैकान्तं मनसिजशरैश्चासि किमतः
 करार्कपरेवं व्यथयसि वृथा मामसमये ॥ ७२ ॥
 सुभग विगता ह्ये ते प्रीतिः क सा मयि या स्थिता
 प्रथममवलापुञ्जादुच्चैः प्रतिक्षणमुत्तमा ।
 यदिह सविधासीनां दीना मनोजशरैः खरैः
 कलयसि न मां नाथानार्था दृशातिक्रशामपि ॥ ७३ ॥
 अयमपरलतायाः सादरं हन्त पीत्वा
 मधु मम मकरन्दं पातुमायाति भृङ्गः ।
 इति मनसि विषादं मल्लिके मा कुरु त्व
 वत वद मधुपानां मानसे को विवेकः ॥ ७४ ॥
 सद्ब्रह्मसौष्ठवभवद्भिर्गुण्पात्रलक्ष्यो
 माणिक्यनर्मकृतभूपणभासमानाः ।
 वातेरिताभ्युजयिमाचयचारुनेत्राः
 कस्य खियो न पुरपस्य मनो हरन्ति ॥ ७५ ॥

कन्दर्पदर्पकलिताङ्गमनोहराणां
 प्रेम्णा स्वयं सुरतमन्दिरमागतानाम् ।
 अङ्गानि कोमलतराणि मनोरमाणां
 धन्या नराः सरभसं हि परिष्वजन्ते ॥ ७६ ॥
 विलसति बलद्वल्लोपुष्पप्रभूतरजोभरैः
 सततमबले नन्ता केकी करोति च ताण्डवम् ।
 जलदपटले विद्युद्वल्ली विभाति विलासिनि
 त्वमपि च तथा साकं भर्त्रा विधेहि निजेप्सितम् ॥ ७७ ॥
 दूरं गच्छ मयूर चातक युवन्वाचालमुच्चैः कल-
 ध्वानं कोकिल किं करोपि जलदारावं निजं स्तम्भय ।
 सस्यः किं कुःस्थानुलेपमधुना चन्द्रोल्लसच्चन्दनै-
 रित्थं सा विरहातुरा तव कृते बाला वदत्याकुला ॥ ७८ ॥
 पश्यान्ते तिमिरौघवारणघटाप्रध्वंसपञ्चाननो
 भानोर्भूवलयेऽखिले प्रसरति प्रौढो मयूखव्रजः ।
 ताराभिः सहतारकापतिरसौ मन्दप्रभो दृश्यते
 नो तस्मादुचितं पुनश्च शयनं जातं प्रभातं प्रिये ॥ ७९ ॥
 वर्षं वर्षमचर्षणं पुनरपि प्राप्नोति धाराधरो
 गामं गाममगामितामपि पुनः कालेऽनिलो गच्छति ।
 अस्तं सायमुपैति हि प्रतिदिनं प्राप्नोदयोऽप्यंशुर्माँ-
 श्वित्रं भामिनि जातु याति तव नो रोपो हि दोषाकरः ८०
 उक्तं दुर्वचनं मया न सुभगे हास्येऽपि दुःखप्रदं
 त्यन्त्वा त्वामपि भाषितैरपि मया नान्याङ्गना लालिता ।
 त्वामेकामनवधमूपणभरैः संभावयामि त्वया
 हे निष्कारणकोपने वद कृतः कोपः किमर्थं मयि ॥ ८१ ॥

पीयूषादप्यधिकमधुरं तद्वचस्ते च नेत्रे

चञ्चरीलोत्पलदलरुची सोज्ज्वला वक्रकान्तिः ।

ते ते भावा निधुवनविधौ हन्त विञ्चोकमुख्याः

सर्वं दुःखं जनयति सखे नः स्मृतं नीरजाक्ष्याः ॥ ८२ ॥

प्राणाधीश पुरः कपीशजनकप्रोद्भूतचूतद्रुम-

द्राधिष्ठामितमञ्जरीकवलने सन्त्येकतानाः खगाः ।

यस्मिन्मञ्जुवनप्रियप्रियतमा गायन्ति सत्यञ्चमं

तस्मिन्नुत्सहते विहाय तरुणीं गन्तुं मधौ कः पुमान् ॥ ८३ ॥

नित्यं पद्मजिनी यथा मधुलिहः स्वान्ते वसत्युत्तमा

नूला कज्जलनीलनीरदघटा चित्ते यथा बर्हिणः ।

कान्तिश्चन्द्रमसश्चकोरशकुनेर्नित्यं यथा मानसे

सा पङ्केरुहलोचना सखि तथा नित्यं मदीये हृदि ॥ ८४ ॥

कस्मादद्य न शूपितं चपुरिदं सद्भूपैः काञ्चनैः

कस्मादच्छतराणि नाद्य वसनान्यङ्गीकृतानि त्वया ।

उक्ता सेति मया मनोज्ञ विजने बाला विशालाक्ष मा

क्षिप्रं रोदनमेकमेव विदधे प्रत्युत्तरं नो ददौ ॥ ८५ ॥

इतः केकी नादैस्तुदति शतकोटिप्रतिभटै-

रितः कामः कामं कठिनतरवाणैः प्रहरति ।

इतो गर्जत्युर्चेर्जलधरगणो भीगनिन्दै-

र्विना नाथं जागे न सखि भविता किं ननु मम ॥ ८६ ॥

पूर्वं नेत्रयुगं मुखं बहुतरं प्राप्नोति संदर्शना-

त्यश्चादुत्सुकतामुपैति हि मनः सानन्दसंभाषणात् ।

देहो मञ्जति कामकौतुकसाम्बोधौ समालिङ्गना-

त्किं किं शर्म न संतनोति तरुणप्राणप्रियासंगमः ॥ ८७ ॥

मदन किमु न त्वं वै दग्धो हरेण दृगुच्छल-
 ज्वलनकठिनज्वालाजालप्ररूढकणोत्करैः ।
 किमुत तव नो जाता कान्तावियोगभवा व्यथा
 विपमविशिखैर्यन्माभेवं दुनोपि द्वियोगिनम् ॥ ८८ ॥
 विदितमवनौ जन्मस्थानं परं पयसां निधि-
 स्तव वपुरिदं पीयूषाढ्यं मृणालसमाः कराः ।
 विकचकुमुदान्मृद्धीं खिन्नां वियोगजया रुजा
 हिमकर महच्चित्रं यन्मां दुनोप्यबलां बलात् ॥ ८९ ॥
 दूरे तिष्ठति कामुकः स्मरशरव्राताः परं दु खदाः
 प्रोत्कण्ठा तरलं भृशं मम मनः प्राणाः कठोराः पवेः ।
 चन्द्रादच्छतरं कुलं च सहसा लज्जावियोगज्वरः
 सोढव्याः सखि सांप्रतं कथममी हा दुःसहा वहयः ॥ ९० ॥
 रम्भापन्नविनिर्मितां सुशिशिरा शय्यां चितां वेत्ति सा
 जानाति स्फुटकंजमुत्सुकसमं न्यस्तं कुचाभ्यन्तरे ।
 प्रत्यङ्गं प्रतिलेपितं मलयजं दावानलं मन्यते
 तस्यास्तापनिवारणाय सुभग त्वामौषधं वैञ्चि तत् ॥ ९१ ॥
 आगच्छामि झटित्यहं प्रियतमे कार्यं विधायाल्पकं
 गत्वेतस्त्रमिहैव तिष्ठ विजने तावद्गृहे सुन्दरे ।
 इत्युक्त्वा सखि वञ्चकः स तु गतस्तत्र स्थिता या निशा
 सर्वा सा हि गता ममातिकुटिलो नो वै तथाप्यागतः ॥९२॥
 पद्माली न कपोलयोर्न हृदये हारो दृशोर्नाञ्जनं
 नो धक्के वत धीटिका न च कटौ संदृश्यते मेरुजा ।
 नूनं यत्प्रभवात्म एव सरुलैर्भूपागणैः संनिग-
 स्तान्यज्ञाः सुरतान्तकान्तिमतुलां कोपं करोति स्फुटम् ॥९३॥

चञ्चलं किमपि नेक्षणद्वयं नास्ति यद्यपि च वाचि वक्रता ।
 किञ्चिदुन्नतमुरस्तथापि मे मानसं हरति हन्त सुभ्रुवः ॥ ९४ ॥
 गाथाभिः सुकृतध्वजाभिरमितैः पथैश्च घर्मोत्कटैः
 प्रध्वस्तामितपापया श्रुतिपुटैर्निष्पीतया गीतया ।
 वारं वारमिदं सुशिक्षितमपि स्वान्तं सखे मामकं
 सौन्दर्यद्वयमञ्जरीमभिनवामेकान्ततां मुञ्चति ॥ ९५ ॥
 अपाकुरु कपोलतः सखि मुजङ्गवलीरसं
 परित्यज कुचस्थलाद्भ्रुटितवन्धनं कञ्चुकम् ।
 पिषेहि दशनच्छदे दशनजक्षतं लाक्षया
 वदेत्यमवलागणे गुरुजने कथं यास्यसि ॥ ९६ ॥
 चरणपतनैर्वाप्यैर्दानैर्निरन्तरसेवया
 प्रियतममनो गृह्णन्त्यन्याः शठा हि पुरन्ध्रयः ।
 स्मरशरखरैः शोभासारैर्दृगन्तनिरीक्षणैः
 सहचरि मया कान्तः कामं कृतः परिचारकः ॥ ९७ ॥
 माहेन्द्रीप्रभवाम्बुवाहपटलप्रत्यग्रविन्दुव्रजैः
 शीता घूलिकदन्वपुष्पजरजःपुञ्जैः सुगन्धीकृताः ।
 मन्दाः सुन्दरसुन्दरीजनकचव्यूहान्तरालोद्गते-
 र्वाता वान्ति वियोगिनामसुखदाः संयोगिनां सौख्यदाः ९८
 कस्मात्तन्वि तनूनि संप्रति समान्यद्भानि जातानि ते
 कस्मात्कोकनदप्रभं सुखमिदं जातं हि चन्द्रोपमम् ।
 एवं पृच्छति वल्लभेऽम्बुजमुखि प्रोव्य(ः)स्वभावादिति
 व्यावृत्त्याथ तथा सगद्गदरवं मुक्तश्च वाष्पोत्करः ॥ ९९ ॥
 प्रावृट्कालनवीननीलजलदध्यानं निशीथे मुहुः
 श्रुत्वात्यन्तमयप्रदं स्मरशरक्षीणा हि पान्याङ्गना ।

शय्यायामवनौ निपत्य च पुनः शय्यातले भूतले
 वारं वास्मुदप्रकान्तविरहज्वालाकुलातङ्कति ॥ १०० ॥
 शृङ्गारशतकमेतज्जनार्दनाख्यद्विजन्मना रचितम् ।
 तिष्ठतु तावद्यावत्तिष्ठति धरणीतलं सकलम् ॥ १०१ ॥
 इति श्रीगोखामिजगन्निवासात्मजगोखामिजनार्दनभट्टकृतं
 शृङ्गारशतकं संपूर्णम् ॥

दैवज्ञश्रीसूर्यकविविरचितं रामकृष्णविलोमकाव्यम् ।

सकृतटीकया समेतम् ।

श्रीमन्मङ्गलगूर्तिमार्तिशमनं नत्वा विदित्वा ततः
 शब्दद्वयमनोरमं सुगणकज्ञानाधिराजात्मजः ।
 यद्गन्याध्ययनैर्विनेयनिबहोऽप्याचार्यचर्यामगा-
 त्तोऽहं सूर्यकविर्विलोमरचनं काव्यं करोम्यद्भुतम् ॥
 छन्दःपूरणमुत्कमक्रमविधौ साकाङ्क्षता तत्पदे-
 ध्वारम्भाचरिते कमोऽपि सुतरामेतन्नयं दुर्गमम् ।
 एवं सत्यपि मन्मतिः कियदपि प्रागल्भ्यमालम्बते

तत्सर्वं गुणिनः क्षमन्तु यदहो यूयं शमज्ञाः स्वयम् ॥

कदाचिदपि संतरेत्कृतिपरो नरो नीरधि कथंचिदपि धावति प्रवरधाम धाराध्वनिः ।
 ऋतेऽप्यतिविशारदा चत्रुरशारदानुग्रहं विलोमकविताकृतौ सुकविधीरधारा भवेत् ॥

भागीरथी रामकथातिरम्या कालिन्दिका कृष्णकथा मनोज्ञा ।

सरस्वती सूर्यकवेस्तृतीया श्रातुं प्रयागेऽत्र मतिः कवीनाम् ॥

समाक्षराङ्गिर्विषमाक्षरार्धा द्वेषा भवेद्व्यस्तकवित्वसीमा ।

समानभिचार्यतया द्विधाया भिन्नाक्षरार्था च भवेद्वितीया ॥

अथ कविरवपरिभाषा पिङ्गलादौ कथिता—

‘क्षप्याहारो यत्तदोर्वा क्रियायाः पादाद्यन्ते वा विसर्गो विसर्गः ।

कुप्राप्युह्या लक्षणाव्यञ्जना वा विधादेतां चित्रकाव्यानुपूर्वाम् ॥’

नेकाक्षराणि छन्दोकिर्नाप्रसिद्धाभिधानकम् ।

नैव व्याकरणाद्विष्टं द्राक्षापाकोऽत्र केवलम् ॥

अथ ययोः कथाप्रसङ्गस्त्वावेवेष्टदेवतात्वेन प्रणमति—

तं भूसुतामुक्तिमुदारहासं वन्दे यतो भव्यभवं दयाश्रीः ।

श्रीयादवं भव्यमतोयदेवं संहारदामुक्तिमुतासुभूतम् ॥ १ ॥

तं भूसुतामुक्तिं वन्दे । भूसुताया रावणरक्षितायाः सीताया मुक्तिर्भोक्षणं यस्मात् राघवं वन्दे । नमस्करोमीत्यर्थः । किंभूतम् । उदारहासम् । उदारो गम्भीरो हासो यस्यासौ तथा । उद्देगनिमित्तेषु सर्वानर्थेषु प्राप्तेष्वप्यनुद्विगमित्यर्थः । पुनः किंभूतम् । भव्यभवम् । भव्यः पवित्रो भवोऽवतारो यस्यासौ तथा । अथ कथम् । यतो दया श्रीश्च बभूवेत्यध्याहारः । दया भूतदया श्रीश्च शोभा च तयोर्निदानमित्यर्थः । एतद्रामपक्षे ॥ कृष्णपक्षे तु—श्रीयादवं वन्दे । किंभूतम् । भगवगतोयदेवम् । भव्या उत्तमा भा वीतिर्यस्यासौ सूर्यः । तथा तोयशब्देन चन्द्रः । जलारत्नकत्वात् । तयोर्द्यौतनाद्देवः । सूर्याचन्द्रमसोरपि प्रकाशक इत्यर्थः । तदुक्तम्—‘यदादित्यगतं तेजो जगद्भासयतेऽखिलम् । यच्चन्द्रमसि यच्चासौ तत्तेजो विद्धि मामकम् ॥’ अथ किंभूतं यादवम् । संहारदामुक्तिम् । संहारोऽनर्थस्त्वं ददातीति तथाविधा पूतना तस्या मुक्तिर्भोक्षो यस्मात्स तथा तम् । पुनः किंभूतम् । उत प्रयुत असुभूतम् । सर्वत्र प्राणरूपेणावस्थितमित्यर्थः । अथवा प्राणवं जीवनं तद्रूपं चैतन्यस्वरूपम् । तदुक्तम्—‘अहमारमा शुभावेशा सर्वभूताशयस्थितः’ इत्यादि । पूतनायै मुक्तिं दातुमन्तर्यामित्वेन स्वयमेव प्रेरकोऽभूदित्युक्तम् ॥

ननु देहवतोऽपि रामादेः कथमन्तर्यामित्वमित्याशङ्क्य तुल्याक्षरवेन्द्रवज्रयाह—

चिरं विरंचिर्न चिरं विरंचिः साकारता सत्यसतारका सा ।

साकारता सत्यसतारका सा चिरंविरंचिर्न चिरं विरंचिः ॥ २ ॥

विरंचिर्वद्वा द्विपराधीवसानं यावत्सर्वभूतापेक्षया चिरं तिष्ठतीति प्रथमम् । अपरं तु ‘शाम्भुभुवनाशोकाः पुनरावर्तिनः’ इति श्रवणात् चिरं विरंचिरिति ज्ञायते । तस्यायुयः परिमितत्वात् । अथ साकारता सत्यसतारकास्ति । सेति तच्छब्देन रामस्य या साकारता सत्यसतारका । तारकेण सहवर्तमाना सतारका । सत्या

सती सतारका सत्यसतारका । सत्यमबाधितं विज्ञानमयं तारकं यद्ब्रह्म तद्रूपे-
त्यर्थः । रामपक्षे एतत् ॥ कृष्णपक्षे तु—साकारतासत्यसतारकास्ति । या कृष्ण-
रूपिणी साकारता सा सती सर्वदैव वर्तमाना । नित्येत्यर्थः । किंभूता । असता-
रका । तारकाभिः सहवर्तमानं सतारकं श्योम, तच्च विद्यते यस्याः सा असतारका ।
व्योमापि यस्यां लीयते इतः परं नित्यत्वं किं वर्णनीयमित्यर्थः । चिरं विरंचि-
रित्यादि पूर्ववत् ॥

अथ रामकृष्णाभ्यां यां मायामवष्टभ्य साकारता स्वीकृता तस्याः स्वरूपं
समाक्षरया रथोद्धतयाह—

तामसीत्यसति सत्यसीमता माययाक्षमसमक्षयायमा ।

माययाक्षमसमक्षयायमा तामसीत्यसति सत्यसीमता ॥ ३ ॥

असति सत्यसीमता तामसीति । असति शुक्तिकारजतवदसत्ये प्रपञ्चे सत्यसी-
मता सत्यत्वमर्थादा तामसी मायेति । अथास्या असत्यत्वं कार्यवशादनुभूयत
इत्याह—माययेति । यया मायया कृत्वा मा लक्ष्मीः अयमा न विद्यते यमो
नियमो यस्याः सा तथा । योग्येयोग्ये वा कुत्र स्यात्कथं किंवत्कारं स्यात्तव्यमिति
क्षणभङ्गुराया लक्ष्म्या यमो नियमो नास्ति । उत्तरक्षणे बाधदर्शनाद्भ्रमरूपतेत्यर्थः ।
कथंभूतया यया । अक्षमसमक्षया । न क्षमं अक्षमं समक्षं यस्याः सा तथा ।
तस्या मायायाः स्वरूपे विचार्यमाणे समक्षत्वं न प्राप्नोति प्रेक्षणेनैव नश्यतीत्युक्त-
त्वात् । यतः परमात्माज्ञानरूपो भावात्त्वज्ञानरूपा सा कथं ब्रह्मसमक्षतां याति ।
यतो ज्ञानमज्ञानस्यैव घातकमित्यर्थः । एवमुभयत्रापि सममिति समाक्षरपदद्वयम् ॥

एवमविद्यायाः स्वरूपं निरूप्येदानीं विद्यारूपं विषमाक्षरया शालिन्याह—

का तापघ्नी तारकाद्या विपापा त्रेधा विद्या नोष्णकृत्यं निवासे ।

सेवा नित्यं कृष्णनोद्या विधात्रे पापाविद्याकारतामी पताका ॥ ४ ॥

अत्र त्रिविधसंसारतापघ्नी कास्तीति विचार्यमाणे त्रेधा विद्यास्तीति । त्रि-प्र-
कारा त्रेधा ऋग्यजु.सामात्मिका । ननु तर्हि न कर्मकाण्डं विद्याशब्दव्यपदेश्यम् ।
'विद्यां चाविद्यां च यत्तद्वेदोभयं सह' इत्याद्युक्तत्वादित्याशङ्काह । किंभूता त्रेधा
विद्या । तारकाद्या । तारकं परे ब्रह्म श्रीरामाख्यमाद्यं श्रेष्ठत्वाच्चिरूपणीयत्वेन
प्राप्तं यस्याः सा तथा । उपनिषद्विद्यात्मिकेत्यर्थः । पुनः किंभूता । विपापा

विगतं पापमज्ञानं यया सा तथा । अथ तस्याः पापोपशामकत्वे दृष्टान्तमाह—
निवासेनोष्णकृत्यमिति । नितरां वासो यस्मिन्निति निवासः शीतलच्छायाद्युपस्कृतं
एवं तस्मिन्नुष्णकृत्यं संतापमवनं नास्ति । तद्वद्देदार्यंपरिशीलनेन त्रिविधतापोन्मू-
लनमित्यर्थः । रामपक्षे चैतज्ज्ञेयम् ॥ कृष्णपक्षे तु—कृष्णभक्तिरुपस्कृतैव विद्या
अज्ञाननाशकत्रात्याह—सेवा नित्यमिति । विधात्रेऽनुष्ठात्रेऽर्जुनाय ब्रह्मणे वा
कृष्णनोद्या नित्यं सेवा पापाविद्याकारताप्ता भवति । कृष्णेन नोद्या प्रेर्यमाणा नित्यं
सेवा धनन्यभक्तिः सा पापं दुःखं तन्मूलनविद्याकारोऽज्ञानं तदुभयमपि नादयति ।
तदुक्तं भगवद्गीतायाम्—‘भक्त्या त्वनन्यया शक्यं अहमेवंविधोऽर्जुन । शान्तुं
द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ॥’ इति । अनन्यभक्तिरेव कृष्णसाक्षात्कारे निमित्त-
मिति सदृष्टान्तमाह—किंभूता सेवा । पताका । पताकेव पताका । यया गरु-
डलाञ्छनाङ्किता कृष्णध्वजपताका दृष्टमात्रैव आगतः कृष्ण इति साक्षात्कार-
प्यनक्ति तद्वदनन्यभक्तिरपीत्यर्थः ॥

अथ प्रथमं मायापरमात्मनः समक्षं स्थातुं न शक्नोतीति स्वरूपाजुसंधानेन
मायायास्त्विस्कार इत्युक्तम् । तत्रात्मज्ञाने महानायासः । श्रीरामसेवया तु विद्या-
प्राप्तिर्यथा तत्कालमेवाज्ञाननिरास इति विपमाशरयेन्द्रवज्रयाह—

श्रीरामतो मध्यमतोदि येन धीरोऽनिशं वश्यवतीवराद्वा ।

द्वारावतीवश्यवशं निरोधी नयेदितो मध्यमतोऽमरा श्रीः ॥ ५ ॥

वा इत्यथवा स पुमान्पीरः येनानिशं धीरामतः मध्यमतोदि धीरामतो निमित्त-
तभूतान्माध्यं मध्येऽवमासमानं प्रपञ्चाह्वयमतोदि नाशितम् । स एव धीरः
इत्यर्थः । किंभूताऽपीरामतः । वश्यवतीवरात् । वशं नेतुं धर्मं वश्यं रूपं तद्वती
जानपी तस्या वरात् । मर्तुरित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे तु—निरोधी पुमान्माध्यं नु विद-
विद्विद्यस्वरूपं मनः इतः प्रपञ्चाद्वारावतीवश्यवशं नयेत् । बाहुनिरोधीन्द्रियनि-
रोधी च पुमान्द्वारावत्या वश्यवतीवरात्तः कृष्णवज्र वशं नयेत् । योगेन वरावयेन
वा चित्तं निरप्य धीकृष्ण एव एवं वशं नयेदित्यर्थः । तत्र हि मवतीत्याह—
अतोऽस्मादुपायाच्छ्रीमोक्षतन्गीरमणस्थिरा भवति । अन्यथा निरोपवानपि शिष्यै-
रभिभूयत इत्यर्थः । उक्तं च—‘तया न से मापव तावकाः कश्चिन्नरन्ति
मायात्’ इत्यादि ॥

अथ कथाप्रारम्भः—तत्र विश्वामित्रः स्वयज्ञसंरक्षणार्थं रामं याचितुं दशरथं प्रत्यगादिति विषमाक्षरया रयोद्धतयाह—

कौशिके त्रितपसि क्षरव्रती योऽददाद्वितनयस्वमातुरम् ।

रन्तुमास्वयन तद्विदादयोऽतीव्ररक्षसि पतत्रिकेशिकौ ॥ ६ ॥

यः क्षरव्रती द्वितनयस्वं कौशिकेऽददात् । क्षरेषु सर्वेषु भूतेषु व्रतमभीप्सित-
पूर्णं येन तथाविधो दशरथो द्वयोस्वनययोः समाहारो द्वितनयं तदेवं स्वं धनं
कौशिके विश्वामित्रे दत्तवान् । ननु प्राणादपि प्रियतमं पुत्राख्यं धनं विश्वामित्रार्थं
केन निर्वन्धेन दत्तवानित्याशङ्काह—किंभूते विश्वामित्रे । त्रितपसि त्रिःप्रकारकं
त्रिगुणात्मकं प्रसादक्षोभसमर्थं तपो यस्य स तथा । तस्मिन्किंभूतं द्वितनयस्वम् ।
आतुरम् । पित्रोर्वियोगादित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे तु—श्रीशुकः परीक्षितं प्रति वक्ष्य-
माणं कृष्णकयोद्देशमनुवदति—भो आस्वयन, आ समन्तारसुष्टु अयनं गतिः
परमार्थगतिर्यस्य तथाविधः परीक्षित् । तद्विकृष्णोऽतीव्ररक्षसि न विद्यते तीव्रं
रक्षः यस्मात्तदतीव्ररक्षस्तस्मिन्पूतनाख्ये । तथा पतत्रिकेशिकौ पतत्री पक्षी बका-
सुरः, केशी हयरूपी दैत्यः, तयोः कुंः पार्थिवशरीरं तस्मिन्नादयोऽस्ति । आसम-
न्ताह्या कृपा यस्य स तथा । पूतनाशककेशिशरीराणि कृपयैवातारयदित्यर्थः ।
किं कर्तुम् । रन्तुं क्रीडां कर्तुम् । क्रीडाछलेनेत्यर्थः ॥

अथ विश्वामित्रेण सह रामं प्रस्थितमाकर्ण्य राक्षसास्ताटकां प्रेषयामासुरित्याह—

लम्बाधरोरु त्रयलम्बनासे त्वं याहि याहि क्षरमागताज्ञा ।

ज्ञातागमा रक्ष हि या हि या त्वं सेना बलं यत्र रुरोध बालम् ॥७॥

भो लम्बाधरोरु, त्वं क्षरं याहि । अधरश्च ऊरुश्च अधरोरुः लम्बमधरोरु यस्याः
सा लम्बाधरोरुः तस्याः संबोधनम् । तथा किंभूते । त्रयलम्बनासे । त्रये लोक-
त्रये लम्बी नासा यस्या सा तथाविधे । त्वं क्षरं नाशयोग्यं मानुषदेहं रामं याहि
याहि । आदरे वीप्सितद्विरुक्तिः । किंभूता त्वम् । आगताज्ञा । आगता प्राप्ता आज्ञा
रावणाज्ञा यया तथा ॥ कृष्णपक्षे—श्रीकृष्णं गोकुलस्थितमाकर्ण्य कंसः पूतनामा-
ज्ञापयति—हे पूतने, त्वं तत्र याहि । बलं पुरुषार्थं रक्ष । तत्र केल्याह—यत्र
सेना बालं रुरोध । इनेन स्वामिना नन्देन सहवर्तमाना यशोदा बालं कृष्णं रुरोध
रुद्धा आच्छाद्य स्थितवती तत्रेत्यर्थः । कुत एतावन्तं विश्वासं कृतवतीत्याह—
हीति निश्चयेन । ज्ञातागमा ज्ञात आगमो यया सा । कोऽपि बालघातार्थं आया-
स्यतीति संभावयन्तीत्यर्थः ॥

अथ ताडकया सह शूर्पणखापि समागतेत्याह—

लङ्कायना नित्यगमा धवाशा साकं तयानुन्नयमानुकारा ।

राकानुमा यन्ननु यातकंसा शावाधमागत्य निनाय कालम् ॥ ८ ॥

लङ्कायना तथा साकं नित्यगमाभूत् । लङ्कायामयनं गतिर्यस्याः सा शूर्पणखा
तथा ताडकया साकं नित्यगमाभूत् । नित्यं गच्छतीति नित्यगमा । पर्यटनासक्ताभू-
दित्यर्थः । अनुन्नयमानुकारा । न नुन्नः प्रेरितोऽनुन्नः स्वतः प्रवृत्त एवंविधो यो
यमः कृतान्तस्वद्वन्दुकारो यस्याः सा । निष्कृपेत्यर्थः । किंभूता । धवाशा धवविष-
यिणी आद्या यस्याः सा तथा । रामं भर्तारमपेक्ष्यमाणा ॥ कृष्णपक्षे—शावाधमा
आगत्य कालं निनाय । शवप्रियाः शावाः कव्यादास्तेष्वधमा बालघातिनी पूतना
आगत्य गोकुलं प्राप्य कालं स्वप्रासकं कृष्णं निनाय प्राप्तवती । ननु राक्षसी गोकु-
लान्तर्गता तत्रत्यैः किं पूर्वं न निषिद्धेत्याह—यद्यतो राकानुमा । राका पूर्णिमा
तथा अनुमीयते सा । सा प्रथमं राकावदतिमुन्दरं रूपं धृतवती तदाक्षिप्येन
केनापि शृङ्गान्तर्गमने नाक्षिता । नन्विति निर्धारणम् । यातकंसा यातोऽन्तरितः कंसो
यस्याः सा तथा । पुनः कंसेन न दृष्टा । कृष्णप्रस्ता सती विपक्षा इत्यर्थः ॥

अथ विश्वामित्रस्य यागव्यवस्थामनुष्ठुवाह—

गाधिजाध्वरवैरा ये तेऽतीता रक्षसा मताः ।

तामसाक्षरतातीते ये रावैरध्वजाधिगाः ॥ ९ ॥

गाधिजो विश्वामित्रस्तस्याध्वरो यागस्त्वत्र धैर्येपां ते रुरदूषणादियस्त्रे अतीता
रामेण ते हताः । देहादिप्रपद्यमतिक्रम्य गता इत्यर्थः । किंभूताः । रक्षसा रावणेन
मताः स्वधमानेन प्रसिद्धाः ॥ कृष्णपक्षे—पूतनावधमाकर्ष्य कंसेनान्ये बह्वृणा-
धर्तादयः प्रेषिता इत्याह—तामसाक्षरतातीते कृष्णे सति ये रावैः प्रेषिता दैत्या
ते अध्वजाधिगा आसन् । तामसाहंकारेणासमन्तादुत्पन्नानामाश्रिता प्रपद्यात्मकता
सतोऽप्यतीते परमद्वारूपे कृष्णे सति दैत्या रावैः कंसनिदेशराक्ष्देवगतास्त्रेऽध्वजा-
धिगा गोकुलमार्गयाने जाता या आधिर्मानसी व्यया सा गच्छन्तः प्राप्ताः । अहो
गोकुलं गत्वा प्रपद्यातीते कृष्णेऽस्माभिः किं कर्तव्यम् । पूतनावधमतेऽयमिति पर्या-
कुलविता आसमित्यर्थः ॥

अथ मुनिभिः केवलं रामार्पणयुद्ध्या कृतस्य यागस्य प्रशंसामाह—

तावदेव दया देवे यागे यावदवासना ।

नासवादवया गेया वेदे यादवदेवता ॥ १० ॥

देवे रघुनाथे दया कृपा प्रीतिस्तावदेव संभवतीति । यावद्यागेऽवासना यागे क्रियमाणेऽवाधना स्वर्गादिभोगप्राप्तये इच्छाराहित्यम् । तस्मात्फलराहित्येन यो यागः स रामप्रीतये भवतीत्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे—कृष्णे परब्रह्मस्वरूपतामवधारयन्तो दैत्याः पुनः परामर्शं चकुरित्याह—यादवदेवता कृष्णमूर्तिर्वेदे या उपनिषद्भागे गातुं निरूपयितुं योग्या न तु साक्षात्कारं कर्तुमथवान्येन निरूपयितुं न शक्यते इत्याह—नासवादिति । अमुसंबन्धि आसवं प्राणात्मकं शरीरम् । अवेत्युपसर्गोऽवलक्षणत्व-योतकः । तथा चावलक्षणान्मनुष्यदेहात्सकाशात्तद्गि निरूपयितुं शक्यते । एवं प्रथमं तस्य निरूपणासंभवे तस्य हननमस्माभिरसंभावितमेवेत्यर्थः । वस्तुतस्तु आसवात् । आसवादिति मदजननवस्तुमात्रोपलक्षणम् । तस्माच्च अवया न ज्ञेया । तन्निमित्तमासवाद्दुर्ज्ञेयेत्यर्थः । अवयेति अवयायते इत्यवया । 'आतोऽनु-पसर्गं कः' इति कः । पश्चाद्वाप् । अवपूर्वको यातिरेतिष्व ज्ञानार्थः ॥

अथ स्वयंवरदर्शनार्थं कौशिकेन सह जनकगृहं प्रति गतो रामस्तत्र किं कृतवानित्याह—

सभास्वये भगमनेन चापं कीनाशतानद्वरुपा शिलाशैः ।

शैलाशिपारुद्धनताशनाकी पञ्चानने ममभये स्वभासः ॥ ११ ॥

अथे श्रोतः, अनेन रामेण सभासु शिलाशैः सह चापं भग्नम् । सभासु स्थितासु शिलावदृढा जानकीविषयिष्याशा येषां ते शिलाशाः राजानस्यैः सह चापं भग्नम् । न केवलं चापं भग्नम् । राजानो भग्ना, भग्नमनोरथाः कृता इत्यर्थः । कीनाशता-नद्वरुपा कीनाशस्य भावः कीनाशता यमरूपता तथा आनन्दोऽभिनविष्टो रावण-स्य रुषा कोपेन । प्राचीनवैरानुबन्धिनिमित्तेन पूर्वं धनुरुद्धतुं प्रवृत्तो रावणो धनुषाघः पतितः, परंतु न हत इति रुषा कोपेनेवेत्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे—गोवर्ध-नोद्धरण इन्द्रो लाघवं प्राप्त इत्याह—पञ्चानने वृद्धिहे कृष्णे स्वभासः स्वप्रतापा-न्ममभये निःशङ्कं यागं कारयितुं प्रवृत्ते सति शैलाशिपारुद्धनताशनाकी दृष्टः

शीलस्य गोवर्धनस्याधिपा अमीष्टपूरणेन रुद्धा रोधं प्रापिता अतएव नता भग्ना
हविर्ग्रहणेच्छा यस्य तथाविधो नाकी स्वर्गाधिपोऽभूदित्यर्थः । 'यो गोवर्धनभूषरं
करशृतं लीलाम्बुजन्मायितं कृत्वा सप्तदिनानि नाचलदपात्रोपांशु धोरापदः । यद्यके
निजशासने हरिविरिभ्याखण्डलदीन्पुरानुद्दण्डानपि सोऽवताज्वगदिदं गोपालरा-
जो हरिः ॥' इति श्रीभागवते दशमस्कन्धे ॥

अथ स्वयंपरायणमागतानां राज्ञां वर्णयन्नाह—

न वेद यानक्षरभामसीतां का तारका विष्णुजितेऽविवादे ।

देवाविते जिष्णुविकारता का तां सीमभारक्षमयादवेन ॥ १२ ॥

यामक्षरभामसीतां लोको न वेद । अक्षरमविद्युत्तं भाम सीमार्यं यस्याः सा
अक्षरभात्री सा चासौ सीता च तां न जानातीत्यर्थः । अविवादे विष्णुजिते का
तारका विष्णुना रामचन्द्रेण जितं विष्णुजितं तस्मिन्विष्णुजिते अविवादे सर्वसंभवे
सति का तारका तारकात्वं का प्राप्नोतीत्यर्थः । तारकात्वंअन्धत्वं चन्द्रं विनान्येन
सह न भवति । प्रकृते रामचन्द्रेण सह सीतैव तारकात्वं प्राप्नुमर्हति नान्येने-
त्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे—गोयुलोपरि कुण्डलस्येन्द्रस्य न किञ्चिच्चलतीत्याह—सीत्रो भारः
सीमभारः सीमा गिरिमर्यादा तस्या भारक्षमयासौ यादवश्च तेन देवराक्षसा
अविते रक्षिते गोयुले जिष्णोरिन्द्रस्य शिलावर्षणादिविकारता का । न क्षपीत्यर्थः ॥

अथ घनुषि भग्ने सति जानक्या रामो धृत इत्याह—

तीव्रगोरन्वयत्रायो धैदेहीमनसो मतः ।

तमसो न महीदेवैयोत्रायन्वरगोमती ॥ १३ ॥

शीमा गावः किरणा वस्यैवंविधस्य तीव्रगोः सूर्यस्नान्वयं भंशं प्रायन्ते सेऽन्व-
यत्राः सूर्यवंशाभिमानरक्षका दिलीपादयसोर्ध्वार्यः धेष्टः सूर्यवंशालंकरणं रामः
धैदेहीमनसो मतः जानक्या मनःपूर्वकं धृतः । घनु पगबन्धनेत्यर्थः ॥ कृष्ण-
पक्षे—ब्रह्मघ्नं प्रति मतः वृष्णद्वैर्न मानित इत्याह—अत्रायन्वरगोमती वृष्णः
अत्र ब्रह्मघ्ने आबन्धनाः वरा भाग्यशालिन्यो गाव एव मत्तं परिपाठितवैनोप-
स्थितं यस्यापी गोमती वृष्णः समघोऽज्ञानाग्महीदेवैर्नाद्भर्गैर्न मानित इत्यप्याहः ॥

अथ जानक्याः पारमार्थिकं स्वरूपं वर्णयन्नाह—

वेद या पद्मसदनं साधारवततार मा ।

मारता तव राधा सा नन्द सद्मप यादवे ॥ १४ ॥

साधारा मा अवततार । आधारेण विष्णुना सह लक्ष्मीः अवतारं चक्रे । सा का । या पद्मसदनं वेद पद्मनेव सदनं अधिवासस्थलं वेद शतवती । अनेन लक्ष्म्याः पूर्णावतार इति सूचितम् । अथ वा पद्मं विष्णोश्चरणकमलं तदेव सदनं विश्रामस्थलं जानातीति ॥ कृष्णपक्षे—अथ कापि गोपिका नन्दं प्रति राधायाः पेशुन्यं वदति—मो सद्मप गृहाधीश नन्द, सा तव राधा । सेति तच्छब्देन निवृत्तान्तेति सूचितम् । तथा यादवे सैवं कृष्णे मारता मदनरूपता इत्येवं समाचारोऽस्ति । अनेन कृष्णस्य धन्यसंनिधिनी वर्णिता भवति ॥

अधेश्वरस्य धनुर्भङ्गमाकर्ष्य परशुरामोऽभ्यगादित्साह—

शैवतो हननेऽरोधी यो देवेषु नृपोत्सवः ।

वत्सपो नृपु वेदे यो धीरोऽनेन हतोऽवशैः ॥ १५ ॥

नृपोत्सवः शैवतो हनने अरोधी । नृपस्य आगतस्य दशरथस्योत्सवो यस्मात्स नृपोत्सवो रामः शिवस्य पक्षपातीति शैवः परशुरामस्तस्माच्छैवतः हनने कोपाविर्भावोऽप्यरोधी न रोधं प्राप्तवान् । अक्रुण्ठितशक्तिरासीदित्यर्थः । विमानस्थितेषु देवेषु पश्यन्तु सत्सु ॥ कृष्णपक्षे—अथ कृष्णस्वरूपं धेनुकवधं चाह—यः वेदेऽस्ति वेदे प्रतिपादितोऽस्ति स नृपु वत्सपोऽभूत् । अनेन वत्सपेन कृष्णेन धीरो धेनुकः अवशैः असाध्यैस्तज्जातीयैरन्यैः सह हतः । मारित इत्यर्थः ॥

अथ परशुरामो रामं प्रति सक्रोधं वदति—

नगोपगोऽसि क्षर मे पिनाकेऽनायोऽजने धर्मघनेन दानम् ।

नन्दानने धर्मघने जयो ना केनापि मे रक्षसि गोपगो नः ॥ १६ ॥

मो क्षर नश्वर, मे पिनाके त्वं नगोपगः अस्ति । यद्यपि त्वया जीर्णं धनुर्भङ्गं तथापि मदान्ते धनुषि नगस्य पर्वतस्योपसमीपे गच्छतीति नगोपगः । पापाणश्चानुस्योऽस्ति । मदीयधनुषोऽस्तिगुह्यत्वेन निधेयो भवसीत्यर्थः । एवमेतारो त्वयि

जनकेन यत्कन्यादानं कृतं तद्युक्तमित्याह—धर्मधनेन कन्यालक्षणेन भजने यद्दानं स अनायः । भजनोऽदानपात्रम् । एवं भदानपात्रे त्वयि यद्दानं कृतं सः अनायः नयो नीतिस्त्रत्संबन्धी नायः, न नायः अनायः । अनीतिरित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे—दैत्यवधं दृष्ट्वा नन्दः कृष्णं स्तौति—भोः कृष्ण, त्वं नन्दानने नासि । नन्द एव भाननं मुख्यो यस्मिन्गोकुले तस्मिन् ना पुरुषः परमात्मा अस्ति । बलवत्त्वात् । अतएव क्लिप्तक्षणे नन्दानने । धर्मधने जन्मान्तरीयधर्मैरर्जितं तस्मिन् स्वया नः अस्माकं जयोऽपि त्वमेवास्ति । केनापि सुकृतविपाकेन गोपयः गोप- विशेषेण वर्तमानः सन् मे इति मां रक्षसि ॥

अथ रामं राज्याधिकारिणं दृष्ट्वा कैकेयी सापन्नभावं दर्शयतीत्याह—

ततान दाम प्रमदा पदाय नेमे रुचामस्वनसुन्दराक्षी ।

क्षीरादसुं न स्वमचारु मेने यद्राप दाम प्रमदा नतातः ॥ १७ ॥

शामस्वना अपरिपक्वचना प्रयाविधा सुन्दराक्षी कैकेयी पदाय राज्यप्राप्तये यद्दाम निर्वन्धकारणं ततान विस्तारयामास । स्वपुत्राय राज्यं देयमिति दशरथाय निर्वन्धं चकारेत्यर्थः । शामस्वनेति पदेन नेदं मातृवृत्तमिति सूचितम् । अथ कथं दाम ततानेत्याह—इमे रुचा न रुचा क्षीर्या इमे रामादयः पदयोर्गया न भवन्ति । तथा तस्याः किं लौकिकं भयं नास्तीत्याह—प्रमदेति । प्रकृत्यो गर्वो यस्याः सा तथा ॥ कृष्णपक्षे—अथ यदाचित्कृष्णेन दधिभाण्डे भमे दुग्धनाशे जाते यशोदायाः अतिभ्रमोऽभूदित्याह—प्रमदा यशोदा क्षीरात्तद्व्याघादसुं प्राण- मपि स्वक्षीयं न मेने । यथा क्षीरे भ्रमता तथा प्राणे मा भूदित्यर्थः । अथ कृष्णपन्धनार्थं यद्दाम आप प्राप तद्व्याघ कार्ष्णशमं न भवतीति मेने । अतः दामपूरणहेतोर्नता नद्या । परिधान्ताभूदित्यर्थः ॥

अथ वनवाचार्थं रामे प्रस्थिते षड्भिः अहस्योद्धरणप्रसङ्गमाह—

तामितो मत्तसूत्रामा शापादेप विगानताम् ।

तां नगाविपदेऽपाशा मात्रासूक्ष्मतो मिता ॥ १८ ॥

मत्तसूत्रामा तां इतः प्राप्तः मत्तः कामनोदितः सूत्रामा इन्द्रस्तां प्रति प्रविष्टा- म्दस्तां प्रति गतः । 'सूत्रामा गोत्रभिद्भिः' इत्यमरः । तथा एव सूत्रामा इन्द्रः शापाद्विगानतां इतः शैतमहत्वात् विगानतां षडसभगत्वारिलक्षणां प्राप्तः ॥

कृष्णपक्षे—पूर्वश्लोके यशोदया कृष्णः दात्रा बद्ध इति निरूपितं तत्र यमलार्जु-
नोन्मूलनप्रघ्नमाह—तां व्यवस्थामनुभूय नगाविषदे कृष्णे सति यशोदा मात्रासु
अपाशा तथा उत्तमतो मिता अभूत् । न गच्छतस्तौ नगौ स्थावरौ धृक्षौ यमलार्जुनौ
ताभ्यां अविषममृतं मोक्षः तत्प्रदे कृष्णे सति यशोदामात्रासु दधिदुग्धादि-
विषयेषु अपाशा अनिर्वन्धा सती उत्तमतः अलौकिककर्मकर्तुः कृष्णान्मिता
समर्यादाभूत् ॥

अथ शूर्पणखायाः प्राप्तायाः नासिकानिकृन्तनं कृतमिति शालिनीछन्दसाह—
नासावद्यापत्रपाज्ञाविनोदी धीरोऽनुत्या ससितोऽद्याविगीत्या ।

त्यागी विद्यातोऽस्मि सत्यानुरोधी दीनोऽविज्ञा पात्रपद्यावसाना ॥१९॥

शूर्पणखा तावन्नासावद्यापत्रपास्ति । नासा नासिका तस्या अवयवं विगानं
छेदलक्षणं तत्र अपत्रपा निर्लज्जास्ति । लक्ष्मणस्तु आज्ञया रामाज्ञया विनोदो यस्या-
तिविनोदी । तथा धीरः उदात्तः धीरामस्तु अनुत्या शूर्पणखाकृतया स्तुत्या उपा-
लम्भेन अद्याविगीत्या अकीर्तिख्यापनेन ससितोऽभूत् ॥ कृष्णपक्षे—नारदशा-
पादुन्मोचिताभ्यां कुबेरपुत्राभ्यां स्तुतः कृष्णस्तौ प्रति स्वरूपमाह—अहं विद्यातः
ज्ञानतस्त्यागी ज्ञानप्रदोऽसि । तथा सत्यानुरोधी सत्यं परमज्ञ तत्र अनुरोधो-
ऽत्यासक्तिर्यस्य स तथा । लोकस्तु दीनः विषयमुखासजोऽस्ति । अविज्ञा अविद्या
तु पात्रपद्यावसाना पात्रं ज्ञानपात्रं मद्भक्तस्त्वस्य पद्या पद्धतिर्ज्ञानमार्गनिष्ठत्वं तेनै-
वावसानं नाशो यस्याः सा तयोक्ता । एवं सति शापनिर्मुक्तिः कियत इत्यर्थः ॥

अथ पद्मवटीवने सपरिग्रहे रामे कृतापिवासे सति किञ्चिदपूर्वं जातमित्याह—
संभावितं भिक्षुरगादगारं याताधिराप स्वनघाजवंशः ।

शवं जघान स्वपराधिताया रक्षादगारक्षुभितं विभासम् ॥ २० ॥

भिक्षुः संभावितमगारमगात् । भिक्षुरूपघरो रावणः संभावितं पूर्वं निर्माय-
कत्वेन शातं अगारं पद्मवटीस्थलं अगात् । ततः स्वनघाजवंशः यताधिः सन्
आप । सुतरां अनघः निष्पापः एवंविधोऽजवंशो रावणः यातो गतः आधिधिन्ता
यस्य जानकीं दृष्ट्वा निश्चिन्तः जानकीं प्राप । निष्पापवंशोत्पन्नोऽप्येतादृशं निन्द्यं
पापकर्माकरोदित्याथर्यादिति सूचितम् ॥ कृष्णपक्षे—पूर्वोपक्रमन्तः कृष्णो रक्षाद-
गस्थानात्सहाशात् शवं चिन्तया पूर्वमेव गतप्राणं कंसं जघान । किंभूतम् । अगा-

रंशुभितम् । अगारं राजकीयपरिवारस्त्रिभुमितं सञ्कोषम् । एष चाणूरघाती
कृष्णो बहिः कथं न निःसार्थ इति । पुनः किभूतम् । विभासं विच्छायं गतका-
न्तिम् । सद्योऽमृतचिह्नयुतमित्यर्थः । अथ कस्मादेतोर्जघानेत्याह—अपराधि-
तायाः । अपराधिनो भावः अपराधिता सुतरामपराधिता यस्मात्तथा । पितृ-
निर्वन्धाप्रजहन्ननपूतनादिवृटरचनादयो येषपराधास्तत्कर्तृत्वादित्यर्थः ॥

अथ मृगयापरावृत्तस्य रामस्य जानकीमपश्यतो निर्वेदमाह—

तयातितारस्वनयागतं मा लोकापवादद्वितयं पिनाके ।

केनापि यं तद्विदवाप कालो मातंगयानस्वरतातियातः ॥ २१ ॥

तया मागतं तथा जानक्या मेति धिक् मृषैव गतं निष्कान्तम् । अथ सा
स्वतो न गता बलात्कारेण नीता भविष्यतीत्याह—किभूतया । अतितारस्वनया ।
उच्चैराक्रोशमानयापि । एवं तस्यां गताया पिनाके लोकापवादद्वितयं जातम् ।
पिनाके पुरुषार्थाभिष्टाने लोकापवादद्वितय अज्ञानेन मृगपृष्ठतो धावनं स्त्रीहानि-
येति अपवादद्वितयं जातमित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे—कंसहननात्पूर्वरत्नमाह—यं
कंसं केनापि प्रकारेण कालः कृतान्तोपमः कृष्णः अवाप । ननु परब्रह्मस्वरूपस्य
कृष्णस्य कंसद्वेषः कथमित्याह—किभूतः कालः । तद्विदुतदुपस्थितं कंसनिवन्धनं
येतीति तद्विदु । अथ स कः प्रकारस्त्याह—किभूतः कालः । मातंगयानस्वर-
तातियातः । मातंगः कुवलयपीडस्तस्य यानं धावनं स्वरथ तद्याश्रोशस्तमति-
सह्य यातः । कुवलयपीडं श्लोघन्तं मारयित्वा रत्नं प्राप्त इत्यर्थः ॥

अथ रामस्य पुनर्जानकीं प्रति निर्वेदोक्तिमाह—

शवेऽविद्रा चित्रकुरङ्गमाला पञ्चावटीनर्म न रोचते वा ।

वातेऽचरो नर्मनटीव चापं लामागरं कुत्रचिदाविवेश ॥ २२ ॥

ओ जानकि, अविद्रा अज्ञानेन मया सह पञ्चावटीनर्म न रोचते वा । येन
त्वं गतासीत्यर्थः । अथ तदेवाज्ञानं प्रकटयन्माह—शवे शवत्रिवे राशये चित्रकुर-
ङ्गमालास्त्रीति मायागूणमज्ञानता । मयेत्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे—कृष्णस्य शामभ्ये
कंसहननात्पूर्वमेव प्रकटीभूतमित्याह—यः कृष्णः वाते बाल्याभूतदेहे तुषावने
अपरः शबलोऽभूतया शामागरं कुत्रचिदाविवेश । शामा पूतना तस्याः गर्

विपं नमैव क्रीडामात्रमिव कुत्रचिदाविवेश न कृष्णे । धनेन वास्ये एतावन्तं
पुरुषार्थं कृतवान्कि पुनर्यौवने इति सूचितम् । एवमेतदुभयं सदृशान्तमाह—
किमिव । नमैव नटी चापमिव नटी नर्तकी चापं भूभङ्गमात्रं दर्शयति । तद्वदित्यर्थः ॥

अथ जानकीं स्कन्धे गृहीत्वा सत्वरं निर्गतस्य रावणस्य जटायुना साकं सङ्गो-
ऽभूदिति रथोद्धतयाह—

नेह वा क्षिपसि पक्षिकंधरा मालिनी स्वमतमत्त दूयते ।

ते यदूत्तमतम स्वनीलिमाराधकं क्षिपसि पक्षिवाहने ॥ २३ ॥

जटायुः रावणं प्रति वदति—भो स्वमतमत्त, इयं मालिनी दूयते । स्वमतं
स्वाग्रहस्तेन मत्त उन्मत्तः स्वाग्रहमेव करोषि परकीयविचारं न शृणोषि । असा-
वधानत्वादित्यर्थः । मालिनी अतिसुकुमारा जानकी दूयते क्लेशं प्राप्नोति । किभूना
पक्षिकंधरा । पक्षिणि स्वपक्षपातिनि मयि कंधरा मन्या यस्याः सा ता इह मत्स्थाने
न क्षिपसि वा न मुचसि वा । तर्हि सद्भामेण मोचयिष्यामीति तात्पर्यार्थः ॥
कृष्णपक्षे—कंसवधे कृते उद्धवाकूरादयः कृष्ण स्तुवन्ति—भो यदूत्तमतम,
स्वनीलिमाराधकं स्वस्य नीलिमा तं आराधयतीति स्वनीलिमाराधकं पुरुषं ते
पक्षिवाहने क्षिपसि । यदुषु उत्तमतम श्रेष्ठतम त्वदनुस्मृतं कुर्वाणं पुरुषं ते पक्षि-
वाहनं गरुडः तस्मिन् क्षिपसि आरोहयसि । गरुडारूढं कृत्वा वैकुण्ठं प्रति नय-
सीत्यर्थः । एवमपरोक्षभाषनया एतत्फलं कंसस्य थीमरसाक्षात्कारे प्रवृत्तस्य मुक्ति-
रित्यत्र किं चित्रमित्यर्थः ॥

ततो जटायुवचनाजानकीशुद्धिं लब्ध्वापि दक्षिणतधलितस्य रामस्यावस्थामाह—

वनान्तयानस्वणुवेदनासु योपामृतेऽरप्यगताविरोधी ।

धीरोऽवितागण्यरते मृषा यो सुनादवेणुस्वनयातनां वः ॥ २४ ॥

स रामः योपामृते वनान्तयानस्वणुवेदनासु अरण्यगताविरोधी अभूत् । योषां
जानकीं विना वनान्तेषु यानं परिभ्रमणं तत्र महाक्लेशप्राप्तावपि सुतरामणुवेद-
नासु । विद्वेषेन लक्ष्मणशृतेन सान्त्वनेन च ईपत्केशेषु जातेषु सत्सु अरण्यगताः
पानरा अविरोधिना मित्राणि वयस्याः यस्य स्त्रीवेदनासु सुतासु शरीरं पानरैः सह
शर्यं यज्जातं तेन विभ्रान्तिरभूदित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे—शृष्णे विहाय गोशूलं मधुरां

गते सति विरहखिन्ना गोप्यो मिथः प्रोचुरित्याह—अगप्यरते धीरः वः भविता इति । मृषा गणयितुं संभावयितुं योग्यं गण्यं न गण्यं अगण्यं अश्लाघ्यं कुञ्जया सह रतं तत्र धीरः निर्लेज्जत्वेन प्रवृत्तः कृष्णः वः भविता पुनर्गोकुलमागल्य रक्षिष्यतीति मृषा असत्यं तत्कृतः मुनादवेणुस्वनयातनां किं न स्मरतीत्यप्याहारः । सुष्ठु नादो यस्यासौ मुनादः एतादृशः वेणुस्वस्य स्वनस्तेन कृतां यातनां दूराद्वेणु-स्वनमाकर्ष्य यावत्कृष्णदर्शनं तावत्पर्यन्तं या यातना विरहदुःखमस्माकं किं पुन-स्वस्मिन् परदेशं गते सतीति किं न स्मरतीत्यर्थः ॥

अथ पूर्वश्लोके अणुवेदनास्विति पदेन महति दुःखे सति कथं विश्रान्तिरित्याह—

किं नु तोयरसा पम्पा न सेवा नियतेन वै ।

वैनतेयनिवासेन पापं सारयतो नु किम् ॥ २५ ॥

पम्पा तोये रसः स्नादुता यस्याः सा तोयरसा एवंविधा पम्पा किं नास्ति । अस्त्येवेत्यर्थः । तथा—यै इति निश्चयेन । नित्यनियतेन हनुमता सेवा किं नास्ति । अस्त्येव । एवमुभयथापि रामस्य विश्रान्तिर्विरहदुःखेऽप्यासीदित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे—गोप्यः उद्धवं परिहसन्ति—वैनतेयनिवासेन गरुडनिवासेन कृत्वा पापं सारयतो दूरीकृतः पुरुषस्य किं नु वाच्यमित्यप्याहारः । कृष्णोपासनाया निष्पापस्त्वं ऋषमस्मान्प्रतारयसीति सूचितम् ॥

अथ यान्तिना हृतदारः सुमीवो रामं दारणं प्रयात इत्याह—

स न तातपदा तेने स्वं शेनाविहितागसम् ।

संगताहिविनाशे स्वं नेतेहाप ततान सः ॥ २६ ॥

स न तातपदा रामः सेन स्वं सेने न तस्य नमस्य दारणं गतस्य आतपं संतापं हन्तीति तथापिधो रामः सेन सुमेन स्वं सेने । आश्वात्तजनितगुणेन स्वं स्वदीयं सुमीवं सेने विस्मारितवान् । न विहितं न संपादितम् आगः अपराधो येन तथा । निरपराधत्वेनापिहितागमिति सूचितमित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे—उद्धवः गोपिणीं प्रति कृष्णस्तापिदुःखपरातं वदति—यं मेता नियन्ता कृष्णः इह पर-स्तरीयं स्थानं मन्दं संकटके आप प्राप तथा संगताहिविनाशे स्वं जनं हतान् । संगतः प्राप्तः यो अहिः परंशस्य विनाशे कृते एति स्वीयं जनं गोदुर्लभ्यं

ततान् विस्तारयामास । नन्दं निधनशङ्कया मुमुषुं विस्तारितवान् स किं भवती-
त्युपेक्षत इति सूचितम् ॥

अथ बालिनं हत्वा सुग्रीवपत्नीं मुमोचेत्याह—

कपितालविभागेन योषादोऽनुनयेन सः ।

स नये न नु दोषायो नगे भाविलतापिकः ॥ २७ ॥

स रामः अनुनयेन प्रीत्या कपितालविभागेन योषादोऽभूत् । कपिर्बाली
तालाख्य तद्रक्षकास्तेषां विभागेन विच्छेदेन योषां ददातीति योषादः योषां सुग्री-
वपत्नीं दत्तवान् ॥ कृष्णपक्षे—गोपिका वदन्ति—स कृष्णः नये नीतिमार्गे
नास्ति । नु इति वितर्कं । किंतु दोषायोऽस्ति । दोषाणां दुःखानां ह्ययः प्राप्ति-
र्यस्मात्स तथा । पुनरायास्यतीति चेन्न । कुतः । यथा नगे भाविलतापिकः
नगे पर्वते भाविनी या लता बह्वी सहकारशाखा तत्र पिकः पिकतुल्यः । यथा-
यमसंभावितार्थः तद्वदित्यर्थः ॥

अथ बालिपुत्रः अज्ञदो रामं प्रति वदति—

ते सभा प्रकपिवर्णमालिका नाल्पकप्रसरमभ्रकल्पिता ।

ताल्पिकभ्रमरसप्रकल्पना कालिमार्णव पिक प्रभासते ॥ २८ ॥

नो राम, ते सभा प्रकपिवर्णमालिकास्ति । प्रहृष्टा ये रूपयो नानरास्तेषां ये
विचित्रवर्णास्तेषां माला यस्यां सा तथा नानाविधवानरभेणीसंपन्ना । सा तु अल्प-
कप्रसरं यथा भवति तथा अल्पसंख्याका परंतु अप्रकल्पिता नास्ति । अभ्रे
आकाशे नेपथमण्डलपर्यन्तं वा नास्ति । अनेन रक्षःपङ्क्तिः आकाशे प्रकल्पिता-
स्तीत्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे—गोपिकास्तावदन्योपदेशेन पिकं प्रति वदन्ति—भोः
कालिमार्णव मालिन्यसमुद्र पिकं कोकिल, त्वयि ताल्पिकभ्रमरसप्रकल्पना प्रभा-
सते । तल्पे भवं ताल्पिकं श्रुतं तस्य भ्रमरस्त्वत्र यो रसः स प्रभासते सत्रे
श्रुतभ्रमे यावान् रसः स इव त्वयि भासते । न याथादस्ताश्रुतमुपं तनु
तव स्वप्नेऽपि दुर्लभमित्यर्थः ॥

अथ रावणो यद्यपि सकलसैन्यसन्नाहवानस्ति तथापि तत्र वीरलक्षणं नास्तीत्याह—

रावणेऽक्षिपतनत्रपानते नाल्पकभ्रमणमक्रमातुरम् ।

रन्तुमाक्रमणमभ्रकल्पना तेन पात्रनतपक्षिणे वरा ॥ २९ ॥

रावणे अक्रमातुरं यथा भवति तथा अक्षिपतनत्रपानते सति अल्पकभ्रमणं न भविष्यति । न क्रमः अक्रमः परस्त्रीहरणादिकस्तेन आतुरं यथा स्यात्तथा अक्षिपतनं रामस्य दृष्टिपातस्तेन या प्रपा लज्जा तथा रावणे नभ्रे सति पर्याकुलतया यत् भ्रमणं चित्तभ्रमः किं न भविष्यति । भूयादेव । अहो वीरव्रतमतिक्रम्य पार्श्वं कृतवतो भ्रमं जयो नास्त्येवेति लज्जया कृत्वा चित्तस्यैव किं त्रासो न भविष्यतीत्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे—उद्धवो गोपिकाः प्रति वदति—भो गोप्यः, तेन आक्रमणं दैत्यनिर्बर्हणादिकं तथा अभ्रवाकल्पना मेघश्यामता च रन्तुं कीडार्थमवलम्बिता तत्स्थानेऽनेन तस्य न किमपि प्रयोजनं तत्र तेन कारणेन सा मेघश्यामता पात्रनतपक्षिणे वरा पात्रे नता. पात्रनताः पुरुपास्तेर्पा पक्षो यस्य स तत्पक्षी तस्मै कृष्णाय वरा कल्पिता । भक्तानां ध्यानबोचरत्नायेत्यर्थः । तथा च भवतीना ध्यानयोगेनैव वृत्तापेक्षमस्तीति सूचितम् ॥

अथ सीताशुद्धपर्षमादिशो हनुमान् रामं प्रति विद्युन्मालयाह—

दैवे योगे सेवादानं शङ्का नाये लङ्कायाने ।

नेयाकालं येनाकाशं नन्दावासे गेयो वेदैः ॥ ३० ॥

अये श्रीराम, लङ्कायाने लङ्कां प्रति गमने शङ्का नास्ति । कुतः । यतो दैवे योगे सेवादानं जातमस्ति । देवसंबन्धी देवस्यस्मिन् तत्र योगे या सेवावलम्बितास्ति । अतो शङ्कागमने स्वस्तेषामा एव सामर्थ्यमित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे—मुनरुद्धवः कृष्णं स्तौति—स कृष्णः नन्दावासे नन्दमजेऽभूत् । स कः । येन आकाशं नेयाकालं नेतुं संहर्तुं योग्यो नेयः आसन्नतात् कल्पयति तत् एवंविधमाकाशं काले आकाशादिकमपि संहर्तुं क्षमः । तत्रभवतीनां चारः धमः क्रियानित्यर्थः । किमुतः । वेदैः गेयः गातुं योग्यः ॥

अथ जानकीशुद्धिं कृत्वा परावृत्तो हनुमान् रामं प्रति वदतीति समाक्षरया शालिन्याह—

शङ्कावज्ञानुत्त्वनुज्ञावकाशं याने नद्यामुग्रमुद्याननेया ।

याने नद्यामुग्रमुद्याननेया शङ्कावज्ञानुत्त्वनुज्ञावकाशम् ॥ ३१ ॥

हे राम, सा जानकी उग्रमतिक्लेशं यथा भवति तथा नद्यां कुल्यायां उद्याने नेया उद्याने क्रीडावने नेतुं योग्या नेया अस्ति । तथा सीता कृत्रिमसरिदुपकण्ठे उद्यानेऽस्तीत्युक्तम् । इत्थं त्वं रावणस्य क्रीडावनं गन्तुं कथमवकाशं लब्धवानित्याह—याने प्रयाणकाले अनुज्ञावकाशं यथा भवति तथा शङ्कावज्ञानुत्त्व तु श्रीमदनुज्ञालब्धावकाशात्त्वेन शङ्कावज्ञे नुदिते । तथा शङ्का राक्षसभयं तत्कृतावशा जम्बूवनपालादिकृता । तदुभयं मया निराकृतमित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे—गोकुलात्परावृत्त उद्धवः कृष्णं ग्रीति वदति—भोः कृष्ण, उद्याननेया कापि गोपिका नद्यां याने उग्रं अतिक्लेशं यथा भवति तथा तिष्ठति । या त्वया पूर्वं स्कन्धोपरि धृत्वा उद्यानं प्रति प्रापिता तर्हि तस्या दयितदेवरादयः किं न सन्तीत्याह—हे कृष्ण, सा गोपिका अहं पुनरागमिष्यामीति श्रीमदनुज्ञया लब्धावकाशं यथा स्यात्तथा शङ्कावज्ञा सती तिष्ठति । शङ्काया दयितभयं तस्य अवज्ञा अवगणना यस्याः सा दयितदेवरादीनां शङ्काभयं तथा तत्कृतविकाराद्यविगणय्य प्राणापशेषा तिष्ठति । एवं तथैकया विनान्याः सर्वा अपि मया संबोधिता इत्युक्तं भवति ॥

अथ समुद्रं नियम्य लङ्कां गन्तुं शक्तोऽपि रामः ध्रुववानरकौतुकं द्रष्टुं सेतुवन्धार्यमादिदेशेत्याह—

वा दिदेश द्विसीतायं यं पाथोयनसेतवे ।

वैतसेन यथोपायं यन्तासीद्विशदे दिवा ॥ ३२ ॥

वेति अथवा स रामः यं कंचिद्भानरं पाथोयनसेतवे दिदेश । पाथसामुद्रकानामयनं यस्मिन् पाथोयनः समुद्रस्तस्य सेतवे सेतुवन्धायादिदेश आज्ञापयामास । विमर्षं । परम् द्विसीतायं यथा स्यात्तथा । द्वयोः सीतयोः समाहारो द्विसीतं अस्यायः प्राप्तिः । किं पुनरेकसीतालम्बिः । अपरं सेतुवन्धार्यं पुरनार्यं सीताद्वयलाभो भविष्यतीत्युराशहेनादिदेशेत्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे—फंसे हते मातामहायो-

प्रसेनाय राज्यं दत्त्वा स्वयं तत्सैन्यपतिर्बभूवैत्याह—स कृष्णः यथोपायं वैतसेन
यन्तासीत् । यथोपायं राजनीतिमनतिक्रम्य वैतसेन वैतसेन वैत्रघारत्वेन निय-
न्तासीत् विशदे दिवा समुद्रतोपलक्षिते दिवा दिवसे ॥

अथ राक्षसैः सह संग्रामोपस्थितः श्रीरामो हनुमत्प्रसंगमाह—

वायुजोऽनुमतो नेमे संग्रामेऽरवितोऽद्वि वः ।

वद्वितो विरमे प्राप्तं मेनेऽतोऽमनुजो युवा ॥ ३३ ॥

हे वानराः, वः इति युष्माकं मध्ये अरवितः अद्वि वा संग्रामे उपस्थिते सति
वायुजोऽनुमतः अस्ति । न रविर्यस्मिन्नात् अरवि तस्मिन् । रात्रावित्यर्थः । वा
अद्वि दिवा वास ग्रामे उपस्थिते सति हनुमानेव हनुमतः संमतः । रात्रौ दिवा
वा मायाभिः सह संग्रामे वायुपुत्र एव निर्वाहमिष्यतीत्युक्तं भवति । इमे सर्वे
वानराः नानुमताः न संमताः ॥ कृष्णपक्षे—कंसादिहनने राज्यस्थापने वा
कृष्णस्य किं चित्रं वर्णनीयमित्याह—अतः परं वः विरमे प्राप्ते सति वद्वितः
वद्विमेव प्राप्तं भक्ष्यत्वेनोपस्थितं मेने । अमनुजः देवः सन् युवा पराक्रमी । तत्र
न किमपि चित्रमित्यर्थः ॥

अथ रामरावणयोर्युद्धप्रसङ्गे वानरैर्भ्यां कुलिनो रावणो रामेण सह न प्रमाव-
मगादित्याह—

क्षनाय मा यत्र रघोरितायुरद्वानुगानन्ययोऽयनानि ।

निनाय यो वन्यनगानुकारं युत्तारिषोरत्रयमायनाशः ॥ ३४ ॥

यत्र अद्वानुगानन्ययोऽयनानि गन्ति तत्र क्षनायुः राघोः क्षतान् माम् ।
अहं अनुगच्छन्ति ते अद्वानुगाः शरणं गता वानरान्मेष्वनन्यं वयः जन्म येषां
ते अनन्यवयसः शुभ्रीवदनुनदादयस्तेषां अयनानि संग्रामे क्यूहत्रपेक्षारिगराणानि
यत्र तत्र क्षनायुर्दशास्य-रघो रामचन्द्रस्य क्षताय क्षत्रादभिषक्ताय मानप्रमर्षोऽ-
भूत् । प्रथमतो वानरैरेव स्यादुत्थान-रामेण सह योमुत्तमवयस्यसोऽभि-
रार्षे ॥ कृष्णपक्षे—वृन्दहने शून्यो दैत्यावर्षीरिदुष्णम् । तत्र प्रथममिमा-
नर्ष इत्यनेत्याह—यः आसतामः कृष्णः युत्तारिषोरत्रयं मुक्तिं निनाय । युताः

योगं प्राप्ताश्च ते अरयश्च तेषु घोरत्रयं निनाय प्रापितवान् । पूतना अयासुरः
केशी चेति भयानकं त्रयं स्वान्तिके प्रापितमित्यर्थः । अथ भयानकमेव व्यनक्ति—
किंभूतं घोरत्रयम् । वन्यनगानुकारं वने स्थितः वन्यः स चासौ नगः पर्वतस्व-
द्वदनुकारो यस्य सः । तथा अतिप्रचण्डमित्यर्थः ॥

अथ सपरिवारस्य रावणस्य तारके परब्रह्मणि प्रवेशोऽभूदित्याह—

तारके रिपुराप श्रीरुचा दाससुतान्वितः ।

तन्वितासु सदाचारु श्रीपरा पुरि के रता ॥ ३५ ॥

रिपुः श्रीरुचा तारके आप रिपुः रावणः श्रीमोक्षलक्ष्मीः तस्याः रुचीतिः प्रका-
शस्तेनेत्यर्थः । किंभूतः । दाससुतान्वितः । दासाश्च कुम्भकर्णादयः सुता इन्द्र-
जिदादयस्ते सर्वेऽपि तारकं प्राप्ता इत्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे—सदा चारु यथा स्यात्तथा
तन्वितासु गोपीसु श्रीपरा पुरि के रता आसीत् । तनुना शरीरेण इतासु प्राप्तासु
गोपिकासु मध्ये त्रियः लक्ष्म्याः परा श्रीपरा द्वितीयलक्ष्मीरिव सैरन्त्रीपुरि मधु-
रायां के परब्रह्मणि कृष्णे रतासीत् । गोकुले कृष्णविरहेण तदा ध्याननीतासु
सतीसु मथुरायां कृष्णस्य सैरन्ध्यायां साकं गार्हस्थ्यमभूदित्यर्थः ॥

अथ रावणे सपरिवारे हते सति लङ्का हतप्रभाभूदिति विधुन्मालयाह—

लङ्का रङ्गागाराध्यासं याने मेया काराव्यासे ।

सेव्या राका यामे नेया संध्यारागाकारं कालम् ॥ ३६ ॥

याने रामागमने सति लङ्कां रङ्गागाराध्यासं यथा स्यात्तथा मेयाभूत् । लङ्का
नगरी रङ्गस्यागारं रङ्गागारं तस्य अप्यासो भ्रमस्तेन ज्ञातुं योग्याभूत् । इयं लङ्का
तु कस्यचिद्रष्टस्य अगारमिति भ्रमेण ज्ञाताभूदित्यर्थः । कस्मिन्वति । काराम्यासे
सति कारा बन्दीगेहं तस्य अव्यासे अविस्तारे सति । काराविस्तारं निर्भिद्य बन्दी-
भूतेषु देवेषु निर्मोचितेषु सतिस्त्वित्यर्थः ॥ कृष्णपक्षे—पूर्वं सैरन्ध्यायां साकं कृष्णस्य
गार्हस्थ्यमभूत्तत्र दृशन्तमाह—सेव्या सेवितुं योग्या सेव्या अतिरमणीयाभूदि-

7639

लुफम् । सैरुग्री यामे संयोगवसरे कालं भेषदयानं कृष्णं प्रति नैया नैतुं योग्या
नेयाभूत् । अन्वयोग्यपदेनोभयोः संयोगे शोभाविशयः सूचितः । कारुणिव
राक्षा संध्यारागाकारमिव पूर्णचन्द्रोदयोपलक्षिता राक्षा संध्यारागाकारं प्राप्य
यथा शोभाविशयशक्तिनी भवति तद्वदित्यर्थः ॥

गोदावरीप्रद्वगिरेः सदाशात्मसंप्रापिता प्रागुदधि प्रयानात् ।
येनयिणा सोऽपि पुनः प्रतीपनानेतुमद्रि प्रभवैरिहमेताम् ॥
एवं विलोमाशरकाव्यकर्तुंभूमांगमायासमवेक्ष्य सगहाः ।
जानन्तिवर्मा चित्रकवित्वपीमां देवहर्ष्याभिषसंप्रदिशाम् ॥

इति श्रीदेवहर्षिदत्तमुंकरविरचितं विलोमाशररामकृष्णकाव्यं
समाप्तम् ।

7639

